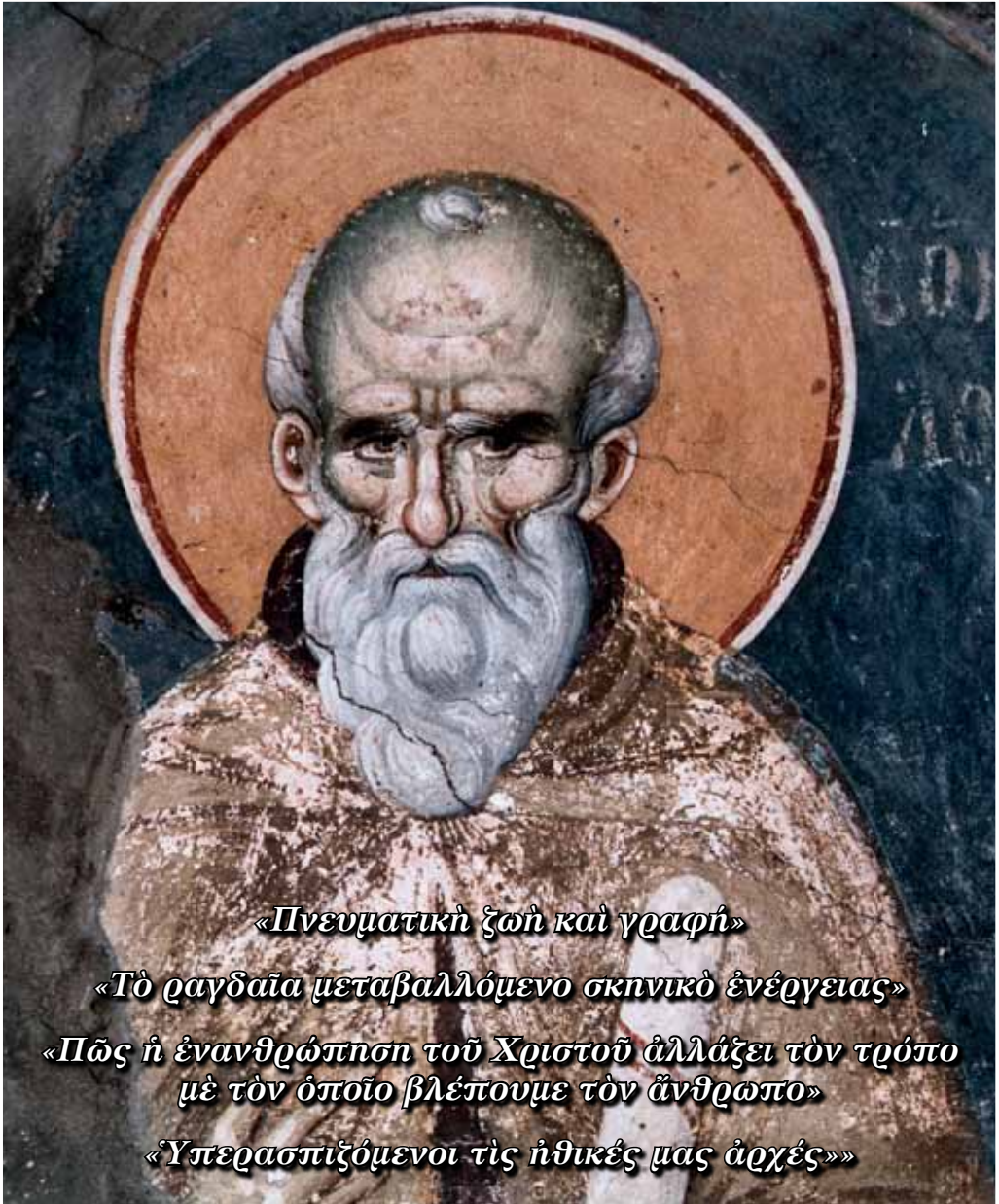

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 81^ο | ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2018 | ΑΡΙΘ. 767

«Πνευματική ζωή και γραφή»

«Τὸ ραγδαῖα μεταβαλλόμενο σκηνικὸ ἐνέργειας»

*«Πῶς ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Χριστοῦ ἀλλάζει τὸν τρόπο
μὲ τὸν ὁποῖο βλέπουμε τὸν ἄνθρωπο»*

«Υπερασπιζόμενοι τὶς ἠθικὲς μας ἀρχές»»

ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ
Γ.Β.Μ. 1

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗ.
Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ..... 3

ΤΟ ΡΑΓΔΑΙΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟ ΣΚΗΝΙΚΟ
ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ
ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ
ΑΧΙΛΛΕΑΣ Γ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΑΔΗΣ 17

ΠΩΣ Η ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΛΛΑΖΕΙ
ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΜΕ ΤΟΝ ΟΠΟΙΟ ΒΛΕΠΟΥΜΕ
ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ (ΜΕΡΟΣ Β΄)
ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ 25

ΔΕΝ ΤΑΞΙΔΕΥΩ Μ' ΑΝΑΣΤΡΟ ΟΥΡΑΝΟ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ 37

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΥΠΕΡΑΣΠΙΖΟΜΕΝΟΙ ΤΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΜΑΣ ΑΡΧΕΣ
Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ 38

1

25

37

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Έκδοτης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»

Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος

Θεληξινόης 1, 166 74 Γλυφάδα

Ἡ Ἐπιτροπή ἐπιφυλάσσει σέ ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα νά μὴν δημοσιεύει ἢ νά συντέμνει κατὰ τὴν κρίση της ὅποιοιδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα ἢ μὴ, δὲν ἐπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Ἐκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Ὁλοκληρωμένες ἴψεις ἐντυπης ἐπικοινωνίας

Ἄνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Ἀχαρνῶν, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967

www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος ἐκδοσης: Ἀθήνα, Ἰανουάριος 2018

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Ἅγιος Μάξιμος Ὁμολογητής. Τοιογραφία τοῦ Μανουὴλ Πανσέβηνου ἀπὸ τὸ Πρωτάτο τοῦ Ἁγίου Ὁρους (1295).

Τιμή τεύχους 2€
Ἐτήσια συνδρομή
Ἐσωτερικοῦ 10€
Ἐξωτερικοῦ 20€

ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ

Γιατί υποφέρει ο σύγχρονος άνθρωπος; Γιατί χαρακτηρίζεται τραγικός; Γιατί ξεί και κινείται μέσα στην ανασφάλεια και άβεβαιότητα; Γιατί τόση απόγνωση; Πόσα τέτοια «γιατί» θα μπορούσε να απαριθμήσει κανείς, από αυτά που αντιμετωπίζει ή ανθρωπότητα της διαστημικής εποχής; Αυτό είναι το τραγικό που δραματοποιεί ακόμα πιο πολύ την κατάσταση. Ο σημερινός άνθρωπος να έχει τα πάντα, και τίποτα να μην έχει. Γιατί του λείπει το ένα, το πιο σπουδαίο, το αναντικατάστατο.

και Πατέρα του. Και το αποτέλεσμα της ανταρσίας του μας το περιγράφει σύγχρονος διανοητής: «Δέν είναι εύκολο να νιώθεις τον εαυτό σου όρφανεμένο από πατέρα της ψυχής, ύψηλο δικαιοκρίτη, νόημα του ύπαρχειν. Αν εξαιρέσουμε κάποιους από γενετής άτάραχους, άδειανούς από έρωτήματα, βολεμένους κάτω από τή στέγη μιās καθόλου βολεμένης αυτής της ίδιας έπιστήμης, ο κόσμος μας πληρώνει σήμερα πολύ άκριβιά την άμφιβολη τούτη “έλευθερία” του. Η προσφυγή στη βία, στον άχαλίνωτο ζωώδη έρωτισμό, στα ναρκωτικά και στα παραισθησιογό-

Ο σύγχρονος άνθρωπος προσπάθησε να πείσει τον εαυτό του πώς δέν έχει πατέρα. Και θα ζούσε πια χωρίς περιορισμούς. Θα άπολάμβανε τήν έλευθερία του σ’ όλη τήν πληρότητά της. Και έζησε μακριά από τον Θεό, ή μάλλον χωρίς Θεό, μιā ψεύτικη έλευθερία, πού ίσοδυναμούσε με τήν πιο τυραννική δουλεία. Νόμιζε πώς θα έλευθερώσει τον εαυτό του, και έλευθέρωσε ό,τι κακό έκρυβε μέσα του ο παλαιός εαυτός του.

Το πράγμα είναι άπλό. Ο άνθρωπος λησμόνησε τή φύση του, τήν ίδια τήν ύπαρξή του, τις πιο βαθιές και ουσιαστικές άναζητήσεις της ψυχής του. Ζήτησε από τήν ψυχή του να άρνηθει τους ίερους πόθους της. Θέλησε τόν ουρανόδρομο άετό, πού έκρυβε μέσα του, να τόν άλυσοδέσει και να του άπαγορεύσει να άτενίζει τις φωτόλουστες κορυφές της πίστεως. Γι’ αυτό και άστόχησε στον μεγάλο προορισμό του.

Νόμιζε πώς μπορούσε να παραμερίσει τήν έμφυτη τάση προς τόν Δημιουργό

να, δέν είναι παρά λίγες από τις παρενέργειες πού έρχονται στο φώς. Οί πιο έντυπωσιακές. Το πείραμα πού γίνεται στον αιώνα τούτον, να ζήσει ο άνθρωπος ως τέκνο “άγνωστου πατρός”, ή, ακόμα δυσκολώτερο, πατρός άνυπάρκτου, δέν ξέρουμε πού θα όδηγήσει».

Ένα πείραμα πού το ζήσαμε σ’ όλες τις τραγικές του διαστάσεις. Χειρότερο και από το πείραμα του άσώτου υιού. Διότι αυτός έπιτέλους άπαρνήθηκε τόν Πατέρα του και ζήτησε να ζήσει μακριά του. Άκολούθησε τόν δρόμο της άπο-

πατρός δὲν ἦταν ὅλοι οἱ μανιακοὶ τοῦ ἀθείσμου πού δημιούργησαν τὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως τοῦ Γ' Ράιχ; Ὑμνητὲς τοῦ ἀθείσμου δὲν ἦταν καὶ οἱ τύρανοι τοῦ μαρξιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ πού μετέβαλαν τὴ Σιβηρία σ' ἓνα

στασίας καὶ τῆς ἀσωτίας. Ὅχι ὅμως τῆς ὑποκρισίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἦταν δρόμος με ἐπιστροφῆ. Ἦξερε ὁ ἄσωτος ὅτι δὲν ἦταν υἱὸς «ἀγνώστου πατρός». Ἦταν υἱὸς περιφρονημένου Πατρός, ἀλλὰ πάντα γεμάτου ἀγάπης καὶ στοργῆς.

ἀπέραντο παγερὸ νεκροταφεῖο κινουμένων σκιῶν, πάνω στὸ ὅποιο πλανιόταν τρομερὸ τὸ φάσμα τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ φόβου;

Ἔτσι εἶναι. Ὁ ἄνθρωπος χωρὶς Θεὸ δὲν εἶναι πιά ἄνθρωπος. Τί εἶναι; Οὔτε

Ὁ ἄνθρωπος χωρὶς Θεὸ δὲν εἶναι πιά ἄνθρωπος. Τί εἶναι; Οὔτε καὶ ὁ ἴδιος γνωρίζει. Εἶναι θηρίο; Εἶναι τέρας; Κάτι χειρότερο. Καὶ ἀπὸ τὰ θηρία θηριωδέστερος. Γιατὶ εἶναι κάτι ἀφύσικο, κάτι πού ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὰ φυσιολογικά του πλαίσια. Ἔχει διαστραφεῖ καὶ γιὰ αὐτὸ ἔχει στραφεῖ πρῶτα ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ μετὰ ἐναντίον ὅλων τῶν ἄλλων. Καταντάει πιά «ὁ ἄνθρωπος ἐναντίον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ», ὅπως ἔγραφε ὁ Gabriel Marcel.

Ὁ σύγχρονος ὅμως ἄνθρωπος προσπάθησε νὰ πείσει τὸν ἑαυτό του πὼς δὲν ἔχει πατέρα. Καὶ θὰ ζοῦσε πιά χωρὶς περιορισμούς. Θὰ ἀπολάμβανε τὴν ἐλευθερία του σ' ὅλη τὴν πληρότητά της. Καὶ ἔζησε μακριὰ ἀπὸ τὸν Θεό, ἢ μᾶλλον χωρὶς Θεό, μιὰ ψεύτικη ἐλευθερία, πού ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν πιὸ τυραννικὴ δουλεία. Νόμιζε πὼς θὰ ἐλευθερώσει τὸν ἑαυτό του, καὶ ἐλευθέρωσε ὅ,τι κακὸ ἔκρυβε μέσα του ὁ παλαιὸς ἑαυτός του.

«Ἀγνώστου» ἢ «ἀνυπάρκτου»

καὶ ὁ ἴδιος γνωρίζει. Εἶναι θηρίο; Εἶναι τέρας; Κάτι χειρότερο. Καὶ ἀπὸ τὰ θηρία θηριωδέστερος. Γιατὶ εἶναι κάτι ἀφύσικο, κάτι πού ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὰ φυσιολογικά του πλαίσια. Ἔχει διαστραφεῖ καὶ γιὰ αὐτὸ ἔχει στραφεῖ πρῶτα ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ μετὰ ἐναντίον ὅλων τῶν ἄλλων. Καταντάει πιά «ὁ ἄνθρωπος ἐναντίον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ», ὅπως ἔγραφε ὁ Gabriel Marcel.

G.B.M.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗ

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΗΣ ΜΙΚΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΥ ΓΡΑΦΗΣ

Ἡ δημιουργία εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν κατόρθωμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἱκανοποίησι τῶν ἀπλῶν βιοτικῶν ἀναγκῶν του ὁ ἄνθρωπος ἐπιστρατεύει τὴν δημιουργικότητά του καὶ προχωρεῖ στὴν δημιουργία. Ἀλλὰ ὑψηλότερον εἶναι τὸ κατόρθωμα γιὰ τὴν ἱκανοποίησι τῶν πνευματικῶν του ἀναγκῶν. Ἡ πνευματικὴ δημιουργία ἀποβαίνει τὸ ἀνώτερον καὶ πολυτιμότερον γεγονός τῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας. Μάλιστα ἡ πνευματικὴ δημιουργία, δηλαδὴ ἡ δημιουργία ἔργων λόγου, δηλαδὴ κεμένων, ἐπομένως ἔργων τὰ ὁποῖα βλέπονται καὶ ἀκούονται. Πέρα τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀμέσων βιοτικῶν ἀναγκῶν, ὁ ἄνθρωπος εἰσέρχεται στὸν πολιτισμὸν μὲ τὴν πνευματικὴν δημιουργίαν.

Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἡ ἔκφρασις εἶναι τὸ μοναδικὸν κριτήριον ἀξιολογήσεως. Ἡ ἔκφρασις τοῦ ἀνθρώπου, εἰκαστικὴ εἰς τὰ πρῶτα βήματά του, γρήγορα κατώρθωσε ἐπίσης καὶ νὰ χαραχθῆ, δηλαδὴ νὰ ἀποτυπωθῆ εἰς σύμβολα καὶ νὰ διερμηνεύσῃ πλέον ὄχι τὴν διάθεσι πρὸς εἰκόνα, ἀλλὰ τὴν διάθεσι πρὸς λόγον.

Ἐκτοτε ὁ ἄνθρωπος ἠθέλησε νὰ μεταβιβάσῃ τὸν λόγον, καὶ αὐτὸς διεδόθη εἴτε προφορικῶς εἴτε γραπτῶς. Ἀλλὰ κάποτε καὶ ὁ ἀξιόλογος προφορικὸς λόγος ἐχαράχθη, ἐγράφη, γιὰ νὰ διαβιβασθῆ καὶ νὰ μείνῃ. Ἔτσι ἐδημιουργήθησαν τὰ γραπτὰ μνημεῖα τοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα εἶναι ὁ βασικὸς φορεὺς τῆς παραδόσεως ἐνὸς κεμένου.

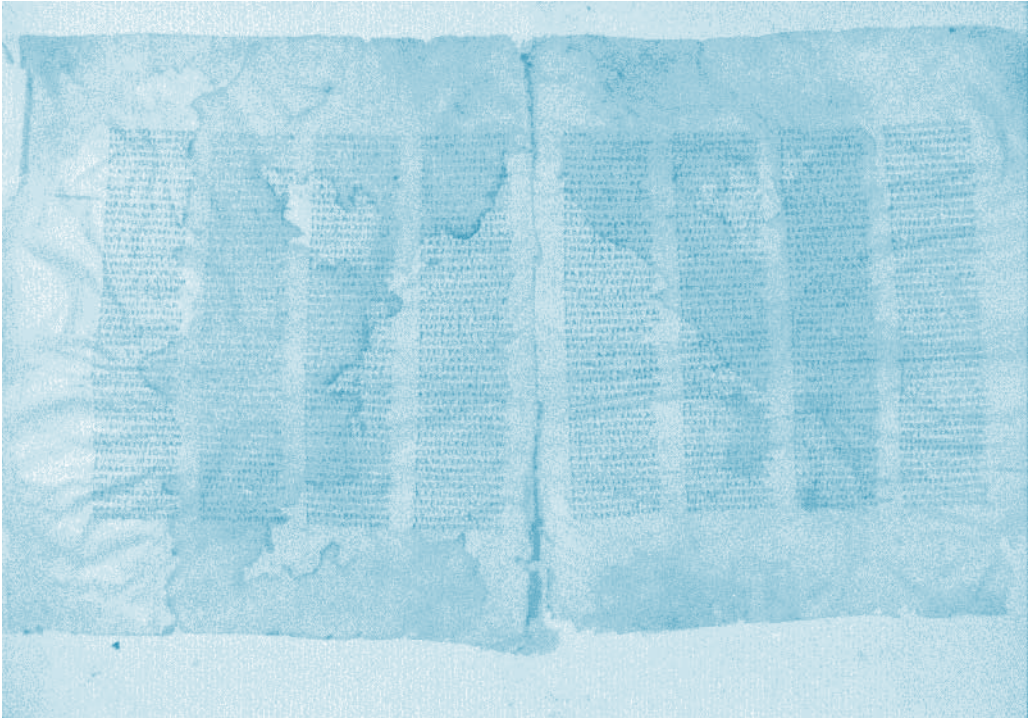
Ἀλλὰ γιὰ νὰ εἰσέλθῃ καὶ στὴν ἱστορίαν, δηλαδὴ γιὰ νὰ ἐξαρθῆ ἡ πνευματικὴ δημιουργία του εἰς «κτῆμα ἐσαεί», πρέπει ἡ πνευματικὴ αὐτὴ δημιουργία νὰ εἶναι γραπτὴ, νὰ γραφῆ, γιὰ νὰ εἶναι διαρκής.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τονισθῆ ἰδιαιτέρως εἶναι οἱ ἀκατάλυτοι δεσμοὶ ποὺ ὑπάρχουν μεταξὺ τῆς ἱστορίας τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ διάρκεια τῆς πνευματικῆς δημιουργίας συντελεῖται μὲ τὸ χειρόγραφον, τὸ χειρόγραφον βιβλίον, εἰς σχῆμα κυλίνδρου ἢ εἰς σχῆμα τεύχους. Γιὰ τὴν γραφὴν χρησιμοποιοῦνται διάφοροι ὕλοι, οἱ ὁποῖες εὐρίσκονται πρόχειρες στὴν φύσι ἢ ἐπεξεργασμένοι, ὅπως λίθοι, μέταλλα, ξύλα, ὑφάσματα. Ἀλλὰ τὰ κεῖμενα τὰ ὁποῖα ἐγράφοντο εἰς αὐτὰς τὶς ὕλες ἦσαν μικρὰ εἰς ἕκτασιν, κυρίως γιὰ τὴν ἱκανοποίησιν ἀμέσων βιοτικῶν ἀναγκῶν, διοικητικά, οικονομικῆς φύσεως, ἐκδηλώσεων ἀπλῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Τὸ χειρόγραφον βιβλίον εἶναι τὸ ἄμεσον καὶ ἀπτὸν στοιχεῖον τῆς παραδόσεως, τῆς ὑπάρξεως πνευματικῆς παραγωγῆς. Γιὰ μεγάλους πολιτιστικὸς λαοὺς, ὅπως εἶναι ὁ Ἑλληνικὸς, εἶναι ἀκόμη τίτλος ἰδιοκτησίας, ἡ ἀπόδειξις τῆς πνευματικῆς δημιουργίας.

Τὸ χειρόγραφον βιβλίον εἶναι γραπτὸν μνημεῖον, διάφορον τόσον τῆς ἐπιγραφῆς, ἢ ὁποῖα χαράσσεται ἐπὶ σκληρᾶς ὕλης ἢ γράφεται (ζωγραφίζεται) σὲ ἐπιτοίχιες ἐπιφάνειες, ὅσον καὶ τοῦ ἐντύπου, ἐπίσης γραπτῶ μνημείου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀποτέλεσμα πίεσεως, τοῦ πιεστηρίου. Τὸ τελευταῖον μάλιστα ἀναπαράγεται πάντοτε τὸ αὐτὸ σὲ πολυάριθμα ἀντίτυπα.

Ὅμως τὸ χειρόγραφον εἶναι μοναδικόν, ἀνεπανάληπτον, προσωπικόν. Ἐξ αὐτοῦ παράγονται ἀντίγραφα, ὄχι ἀντίτυπα.

Τελευταίως ἀποκοτοῦμε μίαν ἄλλην ἀκόμη μορφήν βιβλίου, τὸ ἠλεκτρονικόν. Αὐτὸ κινεῖται μεταξὺ τοῦ ἐντύπου, ἐφ' ὅσον τὸ πληκτρολογοῦμε, καὶ τῆς φωτογραφίας, ἐφ' ὅσον τὸ ἐγκλωβίζομε σὲ μίαν ὀθόνην ἢ σ' ἓνα δίσκον ἀναλλοίωτον.

Οὐσιαστικῶς ἡ ἔννοια τοῦ χειρογράφου βιβλίου ἔρχεται μὲ τὴν χρησιμοποῖσιν τριῶν βασικῶν ὑλῶν, τοῦ παπύρου, τῆς περγαμνῆς, τοῦ χάρτου.

Γιὰ νὰ ἔλθωμε ἀκριβῶς στὸν πραγματικὸν φορέα τῆς καθ' ἑαυτὴν πνευματικῆς δημιουργίας, πρέπει νὰ διακρίνωμεν ἀκόμη τὸ χειρόγραφον βιβλίον ποὺ παραδίδει κείμενα τὰ ὅποια ἐκφράζουν τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συναισθημάτων τοῦ συγγραφέως ἀπὸ τὸ ἔγγραφο τὸ ὅποιον ἐκφράζει τὴν βούλησιν εἴτε μιᾶς ἀρχῆς

(ὁπότε ἔχομεν ἔκφρασιν ἐξουσίας) εἴτε προσώπου (μεμονωμένου ἢ ὀργανικῶς συνδεδεμένου) (ὁπότε ἔχομεν ἔκφρασιν ὑποταγῆς ἢ δεπτικῆς). Τὸ δεύτερον, τὸ ἔγγραφο, δὲν ἐκφράζει ὅπωςδήποτε πνευματικὴν ζωὴν.

Μὲ τὶς λεπτῆς ὕλες γραφῆς, τὸν πάπυρον, τὴν περγαμνῆν, τὸν χάρτην, ὁ δημιουργικὸς ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐκφρασθῇ καὶ σὲ τομεῖς οἱ ὁποῖοι ἀπαιτοῦν ἄνεσιν ἐκφράσεως. Ἡ παράδοσις τῶν δημιουργημάτων τῆς φαντασίας καὶ τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, τῆς ἀποδόσεως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τῆς ἀποκρυπτογραφίσεως τῶν μυστικῶν τῆς φύσεως παύει νὰ εἶναι προφορικὴ, δηλαδὴ προσωρινή, προϊστορικὴ καὶ ἀπρόσωπος. Μὲ τὸν πάπυρον, τὴν περγαμνῆν, τὸν χάρτην, ἡ πνευματικὴ δημιουργία καθίσταται προσωπικὴ, δηλαδὴ ὑπεύθυνος. Ἀργότερα, μὲ τὴν ἐφεύρεσιν τῆς τυπο-

γραφίας, ή πνευματική δημιουργία δὲν θὰ εἶναι μόνον προσωπική καὶ ὑπεύθυνος, ἀλλὰ θὰ μεταδοθῆ εἰς εὐρύτερα στρώματα, θὰ ἔχη δυνατότητα μιᾶς κυκλοφορίας εὐρυτάτης, καὶ ἐνῶ θὰ εἶναι ἀπολύτως ὁμοία εἰς ὅλα τῆς τὰ δείγματα, δηλαδὴ τὰ ἀντίτυπα, θὰ ἔχη μίαν ἀνεξέλεγκτον ἀναγνωστικὴν κίνησιν.

Ὁ πάπυρος εἶναι φυτὸν τὸ ὁποῖον ἐφύετο κυρίως στὶς ὄχθες τοῦ Νείλου, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες περιοχές. Καλαμοειδές, προσεφέρετο ὥστε με λεπτὲς λωρίδες, τὶς σχέδες ἢ σχίξες, καταλλίλως ἐπεξεργασμένες καὶ τοποθετημένες, νὰ ἀποτελῆ σπουδαίαν ὕλην γραφῆς. Ὁ ἀρχαιότερος ἑλληνικὸς πάπυρος χρονολογεῖται τὸ 311 π.Χ. καὶ εἶναι ἓνα γαμπίλιον συμβόλαιον

τοῦ Τιμοθέου, ὅσον καὶ ὁ πρὸ ὀλίγων δεκαετιῶν ἀνακαλυφθεὶς πάπυρος τοῦ Δερβενίου. Ἐπειδὴ ὁ πάπυρος ἐγράφετο σὲ κύλινδρους καὶ μόνον ἀπὸ τὴν μίαν πλευράν, ἀπητοῦντο πολλοὶ κύλινδροι. Ἔτσι, π.χ., γιὰ νὰ ὀλοκληρωθῆ ἡ γραφὴ τῆς *Ἰλιάδος* ἐχρειάζοντο 10 κύλινδροι. Ἐξ ἄλλου, ἐφ' ὅσον ἐχρειάζοντο πολλοὶ κύλινδροι γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν ἐνὸς ἔργου, ὑπῆρχεν ὁ κίνδυνος, καὶ πράγματι αὐτὸ ἔγινε, νὰ ἀπολεσθοῦν ἐνδιάμεσοι κύλινδροι, καὶ νὰ μὴν ἔχωμε πλῆρες τὸ ἔργον. Ὅπως συνέβη μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Πολυβίου, ὅπου, ἐπειδὴ ἐχάθησαν ἐνδιάμεσοι κύλινδροι, δὲν ἔχομε πλήρη τὴν συνέχειαν τοῦ ἔργου.

Ἡ μεμβράνη ἢ περιγαμνὴ, ἐπεξεργα-

Ἡ πνευματικὴ ζωὴ γιὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐκφράσεώς της διεμόρφωσε σύστημα γραμμάτων τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζομε μεγαλογράμματον γραφὴν, δηλαδὴ κεφαλαῖα γράμματα.

Ἐντὸς τοῦ συστήματος, στὴν πορείαν τῶν αἰῶνων κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μεγαλογράμματος γραφὴ ἐξέφρασε τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς περιόδου, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Ζ' καὶ τὸν ΣΤ' αἰ. π.Χ. ἕως τὸν Θ' μ.Χ. αἰ., διεμορφώθησαν κατὰ καιροὺς διάφοροι τύποι μεγαλογραμμάτου γραφῆς. Τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς εἶναι ἡ συνεχὴς γραφὴ τῶν γραμμάτων. Ὁ γραφεὺς δὲν χωρίζει συλλαβὰς οὔτε λέξεις, ἀλλὰ παραθέτει τὰ γράμματα τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Δεδομένου ὅτι οὔτε τόνοι οὔτε πνεύματα τίθενται, ἡ ἀνάγνωσις ἐνὸς χειρογράφου εἰς μεγαλογράμματον γραφὴν ἀποβαίνει ἀρκετὰ δύσκολος.

Ἐπὶ πλέον, ὅλα τὰ γράμματα περιορίζονται ἐντὸς δύο παραλλήλων γραμμῶν.

τὸ ὁποῖον συνετάγη στὴν Ἐλεφαντίνην τῆς Αἰγύπτου. Ἀρχαιότεροι φιλολογικοὶ πάπυροι εἶναι τὸσον ὁ περιφημὸς πάπυ-

σμένον πρὸς γραφὴν δέγμα ζῶου, ἦταν γνωστὴ ἥδη στὸν Ἡρόδοτον, ὡς *διφθέρα*, ἀλλὰ εἰς χρῆσιν γραφῆς βιβλίου ἦλθεν

ἀργά. Τὸ ἀρχαιότερον ἑλληνικὸν κείμενον εἰς περγαμνὴν εὐρέθη στὴν κοιλάδα τοῦ Εὐφράτου, Doura - Europos, πρὸς ἑκατονταετίας, καὶ χρονολογεῖται τὸν Β΄ αἰ. π.Χ. Ἀλλὰ ἡ χρῆσις τῆς καθιερώνεται τὸν Δ΄ αἰ. μ.Χ., ὡς περγαμνὴ, ὄρον γνωστότερον ἀπὸ τὸν Δ΄ αἰ. ἐπίσης. Κύριος συντελεστής γιὰ τὴν διάδοσιν τῆς περγαμνῆς ὑπῆρξεν ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία εἶχεν ἀνάγκην ἀπὸ εὐπλαστῆν καὶ ἀνθεκτικὴν ὕλην, προκειμένου νὰ καλύψῃ τῆς λειτουργικῆς ἀνάγκης τῆς, οἱ ὁποῖες ἀπαιτοῦσαν αὐτῆς τῆς ποιότητος γραφικὴν ὕλην, γιὰ νὰ ἀντέχουν τὰ βιβλία τῆς ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον χρῆσιν.

Ἐξ ἄλλου, μὲ τὴν χρῆσιν τῆς περγαμνῆς καθιερώνεται καὶ ἡ χρῆσις τοῦ τεύχους, τοῦ βιβλίου, ὅπως τὸ ἔχομεν σήμερον, καὶ ἐγκαταλείπεται ὁ δύσχρηστος κύλινδρος. Περγαμνὴ καὶ τεύχος ἀποτελοῦν τὴν προβολὴν τοῦ νέου, ἐπαναστατικὸν πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει ὁ ἀναδεικνύμενος Χριστιανισμός.

Ὅμως ὁ πάπυρος ἀνθίστατο. Ἡ ὕλη αὐτὴ εἶχε συνδεθῆ μὲ τὰ μεγάλα ὀνόματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κόσμου τοῦ Αὐγούστου. Ἐπομένως, ὁ πάπυρος ἦταν ὕλη εὐγενεστέρα καὶ δὲν ἐπετρέπετο νὰ γραφοῦν τὰ κείμενα τῶν μεγάλων μορφῶν τῆς Ἀρχαιότητος εἰς τὴν περιφρονημένην καὶ πτωχὴν περγαμνὴν. Αὐτὴ ἡ διαπάλη θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ αἰῶνες, ὅσον τοῦλάχιστον ὑπάρχουν ὅπαδοι τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν Η΄ αἰ., καὶ κυρίως τὸν Θ΄ αἰ., γιὰ νὰ ἰδοῦμε κείμενον ἀρχαίου Ἑλληνος συγγραφέως εἰς περγαμνὴν.

Ὁ χάρτης πάλιν, τὸ τρίτον εἶδος ὕλης γραφῆς, εἶναι προῖον μεταποιήσεως καὶ ὄχι ἐπεξεργασίας, ὅπως τὰ ἄλλα δύο εἶδη γραφῆς. Δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν φύσιν, ἀλλὰ παράγεται ἀπὸ μεταποιήσιν ἄλλων ὕλων, ἀπὸ ράκη· κάρναβις, λινόν, ἰνώδεις ὕλαι εἶναι τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὸν χάρτην. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ἐγνώρισε

τὸν χάρτην κατὰ τὸν Η΄ αἰ. μέσῳ τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι πάλιν τὸν ἐγνώρισαν ἀπὸ Κινέζους αἰχμαλώτους περὶ τὸ 751. Ὁ Ἑλληνισμὸς πολὺ ἐνωρὶς τὸν ἐχρησιμοποίησε, καὶ ἀπὸ τὸν ΙΓ΄ αἰ. ἔχει πλέον ἐπιβληθῆ. Ὡνομάζετο καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη «χάρτης», ὅπως καὶ ὁ πάπυρος, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ συγχέωνται αὐτοὶ οἱ δύο ὄροι.

Ὁ χάρτης, ἐφ' ὅσον παρήγετο ἀπὸ εὐκαταφρόνητα ὕλικά καὶ ἄχρηστα, ἦταν κατὰ πολὺ φθηνότερος τῆς περγαμνῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀποβῆ ἡ «περγαμνὴ τῶν πτωχῶν», κατὰ τὴν προσφυσῆ ἔκφρασιν τοῦ καρδινάλιου Giovanni Mercati.

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ χάρτου θὰ δημιουργήσῃ νέαν πάλιν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς περγαμνῆς. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα ἡ κίνησις τῆς ἀξίας του. Μέχρι τοῦ ΙΒ΄ εἶναι ἡ πολύτιμος γραφικὴ ὕλη ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν γραφὴν τῶν αὐτοκρατορικῶν χρυσοβούλλων, ἀντὶ τῆς συνηθισμένης περγαμνῆς. Ἀντιθέτως, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ὅποτε ὁ χάρτης εἶναι κοινότατος, ἡ περγαμνὴ ἀναλαμβάνει τὴν παλαιὰν δόξαν.

Ἐφ' ὅσον ἡ πνευματικὴ ζωὴ ἐξησφάλισε γιὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς τὴν ὕλην, γιὰ νὰ τὴν ἀποτυπώσῃ, ἀπέμενεν ἡ εὕρεσις καὶ τοῦ μέσου γιὰ τὴν διατύπωσιν, δηλαδὴ τῆς γραφῆς. Δὲν θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν ἀλλὰ ἐκτὸς θέματος συζήτησιν τῆς προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς, ὅπως καὶ ἐὰν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ἡ ἑλληνικὴ γραφὴ παρέλαβε στοιχεῖα ἐξελιγμένης γραφῆς. Δὲν παρέλαβε ἰδεογράμματα οὔτε συλλαβογράμματα. Πάντως, ὅ,τι παρέλαβε τὸ ἐξείλιξε σὲ αὐτονόμους ἤχους, σὲ γράμματα, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῖ, γιὰ νὰ σχηματίσῃ συλλαβὰς καὶ λέξεις. Τὰ στοιχεῖα αὐτά, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, δὲν ἀποδίδουν λέξεις ἢ συλλαβὰς, ἀλλὰ φθόγγους, ἤχους.

Ἡ πνευματικὴ ζωὴ γιὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐκφράσεως τῆς διεμόρφωσε σύστημα γραμμάτων τὸ ὁποῖον χαρακτη-

ρίζομε μεγαλογράμματον γραφήν, δηλαδή κεφαλαία γράμματα. Ἐντὸς τοῦ συστήματος, στὴν πορείαν τῶν αἰῶνων κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μεγαλογράμματος γραφή ἐξέφρασε τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς περιόδου, δηλαδή ἀπὸ τὸν Ζ' καὶ τὸν ΣΤ' αἰ. π.Χ. ἕως τὸν Θ' μ.Χ. αἰ., διεμορφώθησαν κατὰ καιροὺς διάφοροι τύποι μεγαλογραμμάτου γραφῆς. Τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς εἶναι ἡ συνεχὴς γραφὴ τῶν γραμμάτων. Ὁ γραφεὺς δὲν χωρίζει συλλαβὲς οὔτε λέξεις, ἀλλὰ παραθέτει τὰ γράμματα τὸ ἓν κατὸπιν τοῦ ἄλλου. Δεδομένου ὅτι οὔτε τόνοι οὔτε πνεύματα τίθενται, ἡ ἀνάγνωσις ἐνὸς χειρογράφου εἰς μεγαλογράμματον γραφήν ἀποβαίνει ἄρκετὰ δύσκολος. Ἐπὶ πλέον, ὅλα τὰ γράμματα περιορίζονται ἐντὸς δύο παραλλήλων γραμμῶν.

Ἐξ ἀρχῆς πρέπει νὰ διευκρινισθῇ ὅτι εἰς κάθε ἐποχὴν συνυπάρχουν τρεῖς διαφορετικοὶ τύποι γραφῆς. Ὁ *συνήθης ἢ καθημερινῆς χρήσεως τύπος*, ποὺ διακρίνεται διὰ τὸν αὐθορμητισμὸν καὶ τὸν προσωπικὸν τόνον. Εἶναι ἡ γραφὴ τῶν ἰδιωτικῶν ἐγγράφων, τῶν προσωπικῶν σημειώσεων, τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων. Ἡ *γραφὴ τῆς διοικήσεως*, ἡ ὁποία εἶναι περίτεχνος, μεγαλοπρεπής, πλουσία σὲ ἐπιφανειακὰ τραβήγματα. Εἶναι ἡ γραφὴ τῶν κρατικῶν λειτουργῶν, στὴν ὁποίαν γράφονται τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, χρυσόβουλλα, σιγίλλια κλπ. Αὐτὴ ἀποβλέπει στὴν ἐπιβολήν, στὸν ἐντυπωσιασμὸν, καὶ ἐπομένως στὴν ἐπίδειξιν. Τέλος, ἡ *γραφὴ τῶν βιβλίων*. Τὰ βιβλία γράφονται, γιὰ νὰ διαβάζωνται εὐκόλα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ μὴν ταλαιπωρῆται ἀπὸ δυσανάγνωστα βιβλία καὶ νὰ προσέχη στὸ περιεχόμενον. Γι' αὐτὸ ἡ γραφὴ αὐτὴ ὑπακούει σὲ κανόνες τοὺς ὁποίους ὑπαγορεύουν τὰ διάφορα καλλιγραφεῖα (scriptoria).

Κατὰ τὴν πρῶμον Χριστιανικὴν καὶ πρῶμον Βυζαντινὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μεγαλογράμματος γραφὴ

ἐγράφετο ἐπὶ παπύρου, διεμορφώθησαν διάφοροι τύποι γραφῆς. Μεταξὺ αὐτῶν σημαντικώτεροι ἦσαν ἡ Βακχυλίδειος κεφαλαιογράμματος καὶ ἡ λεγομένη Ρωμαϊκὴ μεγαλογράμματος.

Ἡ Βακχυλίδειος γραφὴ κυριαρχεῖ κατὰ τὸν Β' μ.Χ. αἰ. καὶ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν αὐστηρὴν γραμμὴν, τὰ ὄρθια γράμματα μὲ ὀρθὴς ἢ ὀξεῖς γωνίες. Ὅλα τὰ γράμματα ἐγγράφονται ἐντὸς τοῦ διγράμμου παραλλήλου, πλὴν τῶν Ρ, Υ, Φ, τὰ ὁποῖα ἐκτείνονται ἐλαφρῶς πέρα τῆς γραμμῆς βάσεως. Χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι ὁ πάπυρος τοῦ Βακχυλίδου. Ἐδῶ λείπουν οἱ φωτοσκιάσεις, καὶ τὰ γράμματα ἐμφανίζονται ἄκαμπτα.

Ἡ λεγομένη Ρωμαϊκὴ μεγαλογράμματος συνυπάρχει μὲ τὴν Βακχυλίδειον μεγαλογράμματον κατὰ τὸν Β' αἰ. μ.Χ. Ἡ γραφὴ αὐτὴ εἶναι κανονικὴ, καλλιγραφικὴ, ὑποστρόγγυλος, ἐπίσημος. Ὅλα τὰ γράμματα ἐγγράφονται εἰς κύκλον, πλὴν τῶν Β, Ι, Ρ. Ὅλα τὰ γράμματα περιορίζονται ἐντὸς τοῦ παραλλήλου διγράμμου πλὴν τῶν Φ καὶ Ψ, τῶν ὁποίων ἡ κεντρικὴ κεραία ἐκτείνεται πέρα τῶν ἄνω καὶ κάτω γραμμῶν.

Ἀπὸ τὸν Δ' αἰ. μ.Χ., μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν συστηματικὴν χρῆσιν τῆς περγαμνῆς, ἡ πνευματικὴ ζωὴ διαδίδεται καὶ σὲ χώρους οἱ ὁποῖοι προηγουμένως δὲν ἦσαν τόσον εὐρέως ἀνεπτυγμένοι. Πρόκειται γιὰ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Χριστιανῶν. Αὐτοὶ τώρα πλέον, μὲ τὴν ἐλευθερίαν ἡ ὁποία τοὺς ἐδόθη, ἀναπτύσσουν ἔντονον πνευματικὴν ζωὴν, ὅχι μόνον θρησκευτικὴν ἢ ἐκκλησιαστικὴν. Ἡ πνευματικὴ τῶν παραγωγῆ εὐρίσκεται σὲ πλέον ἐκτεταμένην κλίμακα ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχον τῶν συγχρόνων τῶν πιστῶν τῆς παλαιᾶς θρησκείας. Αὐτὸ σημαίνει αὔξησιν τῆς ἀνάγκης εἰς γραφικὴν ὕλην, ἀλλὰ καὶ γραφικὸν μέσον ἰκανὸν νὰ ἀνταποκριθῇ στὶς ἀνάγκες αὐτές.

Οί γραφές τις όποίες έκληρονόμησαν οί προηγούμενες έποχές, έποχές του παπύρου, θά διατηρηθοϋν, θά έξελιχθοϋν, θά διαμορφωθοϋν σέ νέους τύπους.

Ήδη μεσοϋντος του Δ' αι. σταθεροποιείται ό τύπος τόν όποϊόν ό Guglielmo Cavallo άπεκάλεσε "maiuscula biblica" (μεγαλογράμματος γραφή τής Βίβλου). Εΐναι ή γραφή στην όποϊάν έγράφησαν

γραφή έμφανίζεται τόν ΣΤ' αι., κυρίως για την Γραμματεϊάν του Πατριαρχείου Άλεξανδρείας. Χαρακτηρίζεται από την τελείως κάθετον γραφήν τών γραμμάτων, και κυρίως την έντονον αντίθεση μεταξύ τών πλατέων γραμμάτων (ΔΗΜΝΠ) και τών άρκούντως στενών (ΕΘΟΟ). Σημαντική εΐναι ή γραφή του τεραστίου εις μέγεθος Φ, που χαρακτηρίζει και τόν τύπον αυτόν.

Η μεγαλογράμματος γραφή όδεύει πλέον προς τó τέλος τής λειτουργίας της. Ήδη έχουν έμφανισθῆ διασπαστικές τάσεις τόσοσ στην μορφήν τών γραμμάτων όσον και στην διάταξίν των έντός του διγράμμου παραλλήλου. Αρκετά γράμματα έχουν τετραγώνους ή γωνιώδεις άποκλίσεις, άλλα έχουν τις κεραϊές των να ύπερβαίνουν την γραμμήν βάσεως.

τά μεγάλα χειρόγραφα βιβλία τής Άγίας Γραφῆς, ό Βατικανός Κώδιξ, ό Σιναϊτικός Κώδιξ, ό Άλεξανδρινός Κώδιξ. Παρατηρείται μία προτίμησης στα γεωμετρικά σχήματα, όλα τα γράμματα έγγράφονται έντός τετραγώνου, άκόμη και τα στρογγυλόσχημα ΕΘΟΟ. Όλα τα γράμματα περικλείονται έντός του διγράμμου παραλλήλου και γράφονται συνεχώς.

Ή διάδοσις του τύπου αυτού όφείλεται στην ανάπτυξιν του Χριστιανισμού, στην διάδοσιν τής Άγίας Γραφῆς, στην διάδοσιν τής περγαμνης και στην καθιέρωσιν του τύπου του βιβλίου, του τεύχους, άντι του κυλίνδρου.

Ή μεγαλογράμματος γραφή τής Βίβλου ήδη από τα τέλη του ΣΤ' αι. έχει ολοκληρώσει τόν κύκλον της. Από τόν Η' αι., και κυρίως από τόν Θ' αι., έμφανίζονται νέοι τύποι μεγαλογραμμάτου γραφῆς, οί όποϊοι άπωθοϋν πλέον τόν τύπον τής μεγαλογραμμάτου γραφῆς τής Βίβλου.

Ή μεγαλογράμματος Άλεξανδρινή

Πολύ σημαντική εΐναι ή παρουσία δύο μικρογραμμάτων, α και μ. Προαναγγέλλεται ή εμφάνισις τής μικρογραμμάτου γραφῆς. Ή Άλεξανδρινή γραφή παλαιότερον άπεκαλείτο κοπτική. Άλλά πάλιν ό Guglielmo Cavallo τής προσέδωσε τόν άρμοδιώτερον όρον, Άλεξανδρινή. Τόν τύπον τής γραφῆς αυτής ανέπτυξαν άκολουθως οί Κόπται. Ή Άλεξανδρινή γραφή θά έπιβίωσῃ μετασχηματιζόμενη ως συνοδευτική γραφή μικρογραμμάτων χειρογράφων.

Με την παρουσίαν και τής Άλεξανδρινῆς γραφῆς, ή όποϊά δεν έχει και μεγάλην διάδοσιν στην γραφήν βιβλίων, κλείει ένας όλόκληρος κύκλος γραφών, οί όποϊες κυριαρχοϋν επί μίαν και πλέον χιλιετίαν. Χαρακτηριστικόν τών γραφών αυτών εΐναι ή αυστηρά τήρησις του διγράμμου παραλλήλου και ή συνεχής γραφή. Ή τήρησις τής καθέτου φορῆς τών γραμμάτων δεν έπιτρέπει την δημιουργίαν φωτοσκιάσεων και αυξάνει έτσι την σκληρότητα τής γραφῆς.

Απὸ τὸν Η΄ αἰ. θὰ ἐμφανισθῆ ἕνας ἄλλος τύπος γραφῆς σὲ δύο μορφές: ἡ ὀξυκόρυφος γραφή, στὴν μορφή τῆς κεκλιμένης ὀξυκορύφου γραφῆς (*maiuscula ogivale inclinata*) καὶ στὴν μορφήν τῆς καθέτου ὀξυκορύφου γραφῆς (*maiuscula ogivale diritta*). Παλαιότερον ἐκαλεῖτο σλαβική γραφή.

Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι ὅτι οἱ χαρακτῆρες καταλήγουν σὲ ὀξειαν γωνίαν, ἢ ἐξεζητημένη ἀντίθεσις μεταξύ παχειῶν καὶ λεπτῶν γραμμῶν, ἢ διάσπασις τῶν καμπύλων γραμμῶν, ἢ ἔξαρσις τῶν διακοσμητικῶν στοιχείων.

Εἰς τὴν κεκλιμένην ὀξυκόρυφον γραφήν παρατηροῦμεν ἐπὶ πλέον τὴν ἔντονον πρὸς τὰ δεξιὰ κλίσιν τῶν γραμμάτων, μεταξύ 101° καὶ 115°, μὲ ἐντονωτέραν τὴν κλίσιν πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅσον ἀνατολικώτερα τῆς Αὐτοκρατορίας γράφεται τὸ χειρόγραφον. Γενικῶς τὰ γράμματα εἶναι ὑψηλότερα καὶ ὄχι πλατύτερα. Τὰ στρογγυλόσχημα ΕΘΟC εἶναι στενώτερα. Ἡ κεκλιμένη ὀξυκόρυφος γραφή εἶναι ἢ ἀρχαιότερα μορφή τοῦ τύπου αὐτοῦ καὶ ἐμφανίζεται στὸν Η΄ αἰ., συνεχίζεται δὲ κατὰ τὸν Θ΄ αἰ. ἕως τῆς ἀρχῆς τοῦ Ι΄ αἰ.

Ἡ κάθετος ὀξυκόρυφος γραφή ἀποτελεῖ μεταγενεστέραν μορφήν τοῦ τύπου αὐτοῦ. Μόλις τὰ τέλη τοῦ Θ΄ αἰ. κατορθώνει νὰ εἰσέλθῃ στὸν κύκλον τοῦ βιβλίου. Πέραν τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν μὲ τὴν κεκλιμένην ὀξυκόρυφον γραφήν, τὰ γράμματα γράφονται μὲ κάθετον ἄξονα, οἱ μορφές τῶν γραμμάτων εἶναι ἐπεξεργασμένες. Ἐδῶ ἔχομεν ἐντονωτέραν τὴν ἀντίθεσιν μεταξύ πλατέων καὶ στενῶν γραμμάτων.

Ἡ μεγαλογράμματος γραφή ὀδεύει πλέον πρὸς τὸ τέλος τῆς λειτουργίας της. Ἦδη ἔχουν ἐμφανισθῆ διασπαστικὲς τάσεις τόσον στὴν μορφήν τῶν γραμμάτων ὅσον καὶ στὴν διάταξιν τῶν ἐντὸς τοῦ διγράμμου παραλλήλου. Ἀρκετὰ γράμματα ἔχουν τετραγώνους ἢ γωνιώδεις ἀπο-

κλίσεις, ἄλλα ἔχουν τῆς κεραιῆς τῶν νὰ ὑπερβαίνουν τὴν γραμμὴν βάσεως.

Ὅμως χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ παράδοσις μιᾶς μεγαλογραμμάτου γραφῆς ἢ ὁποῖα προέρχεται ἀπὸ ἕνα συμβιβασμὸν μεταξύ τῆς μεγαλογραμμάτου τῆς Βίβλου καὶ τῆς ὀξυκορύφου καθέτου. Ὅλα τὰ γράμματα τοῦ τύπου αὐτοῦ εἶναι ἀρκετὰ κάθετα, στρογγύλα καὶ μὲ ἀρκετὸν εὖρος. Ἰδιαιτέρως τὸ Υ ἔχει τὸ κάτω μέρος σὲ σπειροειδῆ μορφήν, τὸ Μ τῆς μεσαιῆς κεραιῆς νὰ ἄπτωνται ἢ καὶ νὰ ὑπερβαίνουν τὴν γραμμὴν βάσεως, ὅπως καὶ τὰ Ε, C. Τὰ γράμματα ΕΘΟC προέρχονται ἀπὸ τὴν μεγαλογράμματον τῆς Βίβλου, τὰ ὑπόλοιπα ἀπὸ τὴν ὀξυκόρυφον μεγαλογράμματον κάθετον.

Ἡ γραφή αὕτη ἐμφανίζεται κατὸν τὸν Ι΄ αἰ. καὶ γράφεται ἀκόμη τὸν ΙΒ΄ αἰ. Χρησιμοποιεῖται μόνον γιὰ τὴν γραφήν Εὐαγγελισταρίων. Διπλαθὲ βιβλίων τὰ ὁποῖα ἀποκλειστικῶς εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς εἶτε μόνον προβάλλονται στὸν λαὸν κατὰ τὰ ἱερὰ ἀναγνώσματα. Πρόκειται γιὰ ἱερὰν γραφήν. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν χρονολογεῖται, καὶ μάλιστα δὲν εἶναι χρονολογίσιμος. Οὐδὲν τῶν Εὐαγγελισταρίων αὐτῶν φέρει κολοφῶνα, δὲν γνωρίζεται ὁ γραφεὺς οὔτε ὁ χρόνος γραφῆς.

Ἡ μεγαλογράμματος λειτουργικὴ γραφή δημιουργεῖται στὴν πρωτεύουσαν, τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκφράζει τὸ Βυζαντινὸν ἰδεῶδες τῆς ὑπερχρονικῆς, ἢ μᾶλλον τῆς ἀχρονικῆς παρουσιάσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν δημιουργίαν μιᾶς μεγαλογραμμάτου γραφῆς ἐκτὸς χρόνου, διότι, ὅταν δημιουργεῖται, ἡ μεγαλογράμματος γραφή ἔχει ἤδη ἀπὸ αἰῶνος ἀποβληθῆ, καὶ εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς ἔχει ἐπιβληθῆ ἢ μικρογράμματος γραφή. Ἐπομένως, ἡ μεγαλογράμματος γραφή εὐρίσκεται ἐκτὸς χρόνου. Τὸ ἰδεολογικὸν θρησκευτικὸν μήνυμα τὸ ὁποῖον ἦταν καταγεγραμμένον στὸ Εὐαγγελιστάριον μετεδίδοτο ὀπτικῶς μέσφ τῶν

ἐκτὸς χρόνου καὶ ἐπομένως ὑπερχρονικῶν γραφικῶν χαρακτήρων τῆς μεγαλογραμμάτου λειτουργικῆς γραφῆς.

Μὲ τὴν μεγαλογράμματον λειτουργικὴν γραφὴν ὀλοκληρώνεται ἡ παρουσία τῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς γιὰ τὴν γραφὴν ὀλοκλήρων βιβλίων. Ἡ μεγαλογράμματος γραφὴ θὰ χρησιμοποιηθῆ ἐν συνεχείᾳ ἐπὶ πολὺ, ἐπὶ σειρὰν αἰῶνων, ἀλλὰ ὡς συνοδευτικὴ τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς. Ἡ μεγαλογράμματος γραφὴ, ὅπως καὶ τὰ οἰκοδομήματα, τὰ ψηφιδωτά, οἱ εἰκόνες, οἱ ὕμνοι, εἶχε τὴν λειτουργίαν νὰ προσφέρῃ αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν καὶ συγχρόνως νὰ ἀνευθύνῃ τὴν ψυχὴν τοῦ πιστοῦ καὶ νὰ καταυθύνῃ τὴν σκέψιν πρὸς τὸ θεῖον. Τώρα ἡ μικρογραμμάτου γραφὴ προσήρχετο ὑποδηλώνουσα μίαν δραστηριότητα καὶ μίαν ἔντασιν. Ὅπως καὶ στὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἐκκλησιῶν, ὅπως καὶ στὴν ὕμνογραφίαν, ὑπηρετεῖ στὸν ἀνανεωτικὸν καὶ ἐπαναστατικὸν δυναμισμὸν τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τὸν Θ΄ αἰ.

Ἦδη ἀπὸ τὸν Δ΄ αἰ. ἡ γραφὴ, ἡ μεγαλογράμματος γραφὴ, ἀσφυκτιᾷ ἐντὸς τοῦ διγράμμου παραλλήλου, καὶ ὁ γραφεὺς δυσανασχετεῖ, ὑποχρεούμενος νὰ γράφῃ ἕνα ἕνα τὰ γράμματα, προκειμένου νὰ συμπληρώσῃ μίαν λέξιν, νὰ ὀλοκληρώσῃ μίαν φράσιν. Εὗρισκε διεξόδους, γιὰ νὰ ὑπερβῇ τὸ παράλληλον δίγραμμον, μὲ τὴν ἐκτινάξεις κεραίων ὠρισμένων γραμμάτων, ἀλλὰ τὸ μεγαλογράμματον στοιχεῖον, τὸ κεφαλαῖον γράμμα, δὲν τοῦ ἔδιδε τὴν δυνατότητα νὰ συμπλέξῃ τὰ γράμματα καὶ νὰ τὰ συνδέσῃ. Ἐχρειάζετο λοιπὸν μία γραφὴ ἢ ὅποια θὰ ἐπετύγχανε τὴν ὑπέρβασιν τοῦ διγράμμου παραλλήλου, θὰ συνήνωνε γράμματα, θὰ διπυκρύνε τὸν τονισμὸν τῶν λέξεων, ἀλλὰ ἐντὸς ἐνὸς κανόνος, ὥστε ἡ γραφὴ τῶν βιβλίων νὰ ἀποβαίῃ καὶ πάλιν εὐκόλος καὶ ταχεῖα στὴν ἀνάγνωσιν.

Ἐμεσολάβησαν ἐνδιάμεσοι σταθμοί. Ἐνα μοναδικὸν χειρόγραφον, ὁ κώδιξ Vaticanus Gr. 2200, χρονολογούμενος

περὶ τὸ 800, παρέχει ἕνα ἰδιότυπον σταθμὸν. Ἡ γραφὴ παρέχεται μὲ πολυάριθμα συμπλέγματα, ὅπου τὰ γράμματα εἶναι ἠνωμένα, σχηματίζουν συλλαβὰς καὶ διαχωρίζουν λέξεις, ἔχουν ἔντονες ἐκτινάξεις κεραίων. Τὰ γράμματα εἶναι μικρογράμματα. Χρησιμοποιεῖται ἤδη ἀπὸ ἐνωρὶς γιὰ τὴν γραφὴν ἐγγράφων τῆς διοικήσεως, ἀλλὰ γιὰ τὴν γραφὴν βιβλίων δὲν εἶναι ἀκόμη κατάλληλος. Παρέμεινε μόνον μὲ τὸν αὐτὸν κώδικα. Ἐχαρακτερίσθη ὡς “*scriptura cursiva*”, καὶ μὲ τὴν ἑλκυστικὴν μετάφρασιν τοῦ ὄρου, ὅπως τὸν μετέφρασεν ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ἐπισημασμένη.

Κατὰ τὴν σχετικὰ πρόσφατον ἀνακάλυψιν μεγάλου ὄγκου χειρογράφων στὴν Ἱ. Μονὴν Σινᾶ, τὸ 1975, εὗρέθη ἕνας ἀριθμὸς χειρογράφων, 17 ἐν συνόλῳ, τὰ ὅποια παραδίδουν μίαν ἰδιόμορφον γραφὴν. Ἡ γραφὴ αὐτὴ ἔχει πλῆθος στοιχείων τῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς, ἀλλὰ καὶ μέγαν ἀριθμὸν στοιχείων τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς. Ὅλα τὰ γράμματα εἶναι μεγαλογράμματα, ἀλλὰ ἰδιότυπα, πλὴν τοῦ α καὶ τοῦ μ. Αὐτὰ τὰ δύο γράμματα εἶδαμε ὅτι ἦσαν ἐπίσης μικρογράμματα στὴν Ἀλεξανδρινὴν γραφὴν. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς κυριαρχεῖ ἡ διάσπασις τοῦ διγράμμου παραλλήλου μὲ τὴν ἔντονον ἐκτινάξιν τῶν κεραίων. Ὁ πυρὴν τοῦ γράμματος εἶναι στρογγύλος καὶ παχὺς καὶ ἐγγράφεται ἐντὸς τοῦ διγράμμου παραλλήλου. Ἡ διάκρισις τῶν λέξεων ἔχει καθιερωθῆ. Μὲ τὴν γραφὴν αὐτὴν ἐκφράζεται ἡ κατάπτωσις τῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς, ἀλλὰ τὰ γράμματα δὲν ἔχουν ἐξελιχθῆ ἀκόμη σὲ μικρογράμματον γραφὴν. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ κίνησις τῆς γραφῆς αὐτῆς. Ἐμφανίζεται μόνον σὲ χειρόγραφα τοῦ Σινᾶ (ἢ Σιναϊτικῆς προελεύσεως). Κατὰ τὸ περιεχόμενον παραδίδονται μόνον ἀποκλειστικῶς λειτουργικῆς χρήσεως κείμενα (στιχηρά, καθίσματα, παρακλητικὰ, λειτουργικοὶ κανόνες, ἀσκητικὲς διηγήσεις,

ἀκολουθίες), δηλαδή κείμενα ευρύτερας χρήσεως. Γι' αὐτὸ τὴν γραφὴν αὐτὴν ὠνόμασαν μεγαλογράμματον (*maiuscula*), τὰ γράμματα εἶναι μεγαλογράμματα, σιναϊτικὴν (*sinaitica*), διότι εὐρίσκονται μόνον στὸ Σινᾶ, δημοτικὴν (*demotica*), διότι εἶναι γραφὴ γιὰ εὐρύτερη χρῆσι. Τὸ γεγονός ὅτι στὴν γραφὴν αὐτὴν ἔχει γραφῆ καὶ χειρόγραφον ποὺ παραδίδει τὸ κείμενον τῆς *Ἰλιάδος* μὲ διάστιχον ἔρμηνείαν στὴν κοινὴν γλῶσσαν τοῦ Η' - Θ' αἰ. δὲν ἀντιστρατεύεται τὸν χαρακτηρισμὸν «δημοτικὴ», διότι τὸ χειρόγραφον αὐτὸ προωρίζετο γιὰ σχολικὴ χρῆσιν, δηλαδή εὐρύτερην.

Ἡ γραφὴ αὐτή, ἡ μεγαλογράμματος δημοτικὴ σιναϊτικὴ, ἐχρησιμοποιοῦν καὶ σὲ δύο ἄλλες ἀκόμη περιπτώσεις. Συμπορεύεται μὲ τὴν ἐπισεσυρμένη γραφὴν τοῦ κώδικα *Vaticanus Gr. 2200*, περὶ τὸ 800, γιὰ ὠρισμένα κείμενα. Ἀκόμη, συνυπάρχει μὲ ἄλλες δύο γραφές, τὴν μεγαλογράμματον ὀξυκόρυφον κεκλιμένην καὶ τὴν μεγαλογράμματον ὀξυκόρυφον κάθετον, στὸ χειρόγραφον *Vaticanus Gr. 2282*, περὶ τὸ 800, τὸ ὁποῖον παραδίδει Θεῖαν Λειτουργίαν τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου. Ἡ γραφὴ μεγαλογράμματος δημοτικὴ σιναϊτικὴ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὶς μυστικὰς εὐχὰς τοῦ ἱερέως, ἐνῶ ἡ ὀξυκόρυφος κάθετος γιὰ τοὺς τίτλους καὶ τὶς ἐναλλαγές, ἐνῶ ἡ ὀξυκόρυφος κεκλιμένη γιὰ τὰ λοιπά.

Ἐπομένως, ἡ μεγαλογράμματος σιναϊτικὴ δημοτικὴ γραφὴ ἀποτελεῖ τὸν οὐσιαστικὸν κόμβον μεταξὺ τῆς μεγαλογράμματου καὶ τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς. Ἔχει δεδηλωμένως σιναϊτικὴν τὴν προέλευσιν. Δὲν ἐπεβίωσεν ἐπὶ πολὺ, διότι ἤδη ἀπὸ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ Θ' αἰ. ἐπιβάλλεται ἡ μικρογραμμάτου γραφὴ.

Ὁ κώδιξ *Petropolitanus 219* εἶναι Εὐαγγελιστάριον, τὸ περίφημον Εὐαγγελιστάριον *Uspenskij*, ἐγράφη τὴν 7^{nv} Μαΐου 835 καὶ γραφεὺς του εἶναι ὁ Νικόλαος Στουδίτης, ἀργότερα ἡγούμενος

τῆς Μονῆς Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἔχει γραφῆ σὲ καθαρὰ ἢ ἀμιγῆ μικρογραμμάτου γραφὴν, ὅπου ὅλα τὰ γράμματα εἶναι μικρογράμματα χωρὶς παρεμβολὴν μεγαλογραμμάτων στοιχείων. Ἡ μικρογραμμάτου γραφὴ εἶναι ἡ γραφὴ τῆς ὁποίας ὁ πυρὴν τοῦ γράμματος γράφεται ἐντὸς τοῦ παραλλήλου διγράμμου, ἀλλὰ χρειάζεται ἀκόμη δύο παράλληλες γραμμές, μίαν ἐπάνω καὶ μίαν κάτω, γιὰ νὰ κλεισθοῦν οἱ προεκτάσεις τῶν γραμμάτων οἱ ὁποῖες ἐξέρχονται ἀπὸ τὸν πυρὴνα τοῦ γράμματος. Ὁ κώδιξ *Petropolitanus 219* εἶναι ὁ ἀρχαιότερος χρονολογημένος κώδιξ μικρογραμμάτου γραφῆς.

Ἡ μικρογραμμάτου γραφὴ γράφεται ταχύτερα ἀπὸ τὴν μεγαλογράμματου γραφὴν, διότι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ σπικώσωμε τὴν γραφίδα, γιὰ νὰ γράψωμε τὸ ἐπόμενον γράμμα, διότι τὰ γράμματα μποροῦν νὰ συνδεθοῦν μεταξὺ τῶν. Μὲ τὴν μικρογραμμάτου γραφὴν ἡ ἀνάγνωσις εἶναι εὐκολώτερη, διότι παρέχεται χωρισμὸς τῶν λέξεων. Ἀκόμη, διότι οἱ λέξεις ἔχουν τόνους, πνεύματα, ὑπογεγραμμένες ἢ προσγεγραμμένες. Ἡ μικρογραμμάτου γραφὴ καταλαμβάνει ὀλιγώτερον ὡρὸν καὶ εἶναι οἰκονομικώτερη, διότι χρειάζομεθα ὀλιγώτερον ὕλην καὶ ὀλιγώτερες ἐργατοῦρες. Οἱ χαρακτῆρες τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς εἶναι κομποί, αὐστηρῶς κάθετοι, ἢ κλίνουν ὀλίγον ἀριστερῶ ἢ δεξιῶ. Ἔχουν κανονικὰς μεταξὺ τῶν ἀποστάσεις, γράφονται ἐπὶ τῆς χαρακώσεως ἢ ὀλίγον ὑψηλότερον.

Εἰς τὴν μικρογραμμάτου γραφὴν διαβάσωμε λέξεις, ἐνῶ στὴν μεγαλογράμματου γραφὴν ἐδιαβάσαμε ἕνα ἕνα γράμμα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπανῆλθεν ἡ σημασία, ἡ ἐννοια τοῦ κεμένου, διότι ἡ συνοχὴ τοῦ κεμένου δὲν διασπᾶται σὲ γράμματα, ἀλλὰ σύγκεται ἀπὸ λέξεις. Ἡ εὐκρίνεια τοῦ νοήματος ποὺ παρέχει ἡ μικρογραμμάτου γραφὴ ὀφείλεται, πέραν τοῦ σχεδιασμοῦ τῶν γραμμάτων, στὴν ὀριστικὴν ἐπιβολὴν

Ἡ μικρογράμματος γραφή γράφεται ταχύτερα ἀπὸ τὴν μεγαλογράμματον γραφήν, διότι δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ σπκώσωμε τὴν γραφίδα, γιὰ νὰ γράψωμε τὸ ἐπόμενον γράμμα, διότι τὰ γράμματα μποροῦν νὰ συνδεθοῦν μεταξύ των. Μὲ τὴν μικρογράμματον γραφήν ἡ ἀνάγνωσις εἶναι εὐκολώτερη, διότι παρέχεται χωρισμὸς τῶν λέξεων.

Ἀκόμη, διότι οἱ λέξεις ἔχουν τόνους, πνεύματα, ὑπογεγραμμένες ἢ προσγεγραμμένες. Ἡ μικρογράμματος γραφή καταλαμβάνει ὀλιγώτερον χῶρον καὶ εἶναι οἰκονομικώτερη, διότι χρειάζομεθα ὀλιγώτερον ὕλην καὶ ὀλιγώτερες ἐργατοῶρες.

τοῦ τονισμοῦ καὶ τοῦ πνευματισμοῦ τῶν λέξεων. Ὅμως ἡ ἐπιλογή τοῦ τονικοῦ σημείου, ἡ ἐπιλογή μεταξύ ὀξείας, βαρείας, περισπωμένης καὶ τοῦ πνεύματος, προϋποθέτει καλήν, πολλὴ καλήν, οἰκειώσιν τοῦ γραφέως ἢ τοῦ πρωτοκαλλιγράφου μὲ τὴν γραμματικὴν τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου. Δι' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ, τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς, ἡ οἰκειώσις μὲ τὰ κλασικὰ γράμματα εἶναι καθημερινὴ ὑπόθεσις. Ἔτσι ἐρμηνεύεται, πλὴν τῶν ἄλλων, ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τῶν κλασικῶν γραμμάτων ἀπὸ τῆς καθιερώσεως τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ Θ' αἰ.

Πότε καὶ ποῦ ἐγεννήθη ἡ μικρογράμματος γραφή δὲν ἔχει διευκρινισθῆ. Πάντως, ἡ 7^η Μαΐου 835 εἶναι ἓνα σταθερὸν ante quem. Ὅπωςδὴποτε, ἡ μικρογράμματος γραφή ἔχει δημιουργηθῆ ἄρκετὰ παλαιότερον, καὶ οἱ πρῶτες δύο δεκαετίες τοῦ Θ' αἰ. φαίνονται ὁ ἀσφαλέστερος χρόνος δημιουργίας τῆς.

Ὡς πρὸς τὸν τόπον δημιουργίας τῆς τὰ πράγματα εἶναι ἀκόμη πιδ σκοτεινά. Ἀσφαλῶς ἡ Μονὴ Στουδίου, τῆς ὁποίας μοναχὸς εἶναι ὁ γραφεὺς τοῦ ἀρχαιότερου χρονολογημένου χειρογράφου Νικόλαος Στουδίτης, κατέχει τὰ πρωτεία εἰς τὴν ἐνωρὶς διάδοσιν τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς. Ὅμως αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ στα-

θερὸν τεκμήριον καὶ διὰ τὴν γέννησίν τῆς.

Ὁ Alphonse Dain, ἓνας ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους παλαιογράφους, ἔχει δηλώσει ὅτι ἡ μικρογράμματος γραφή εἶναι μία τυποποιήσις τῆς ἐπισεσυρμένης γραφῆς. Ὅμως ὁ Dain δὲν ἐγνώριζε τότε καὶ τὴν μεγαλογράμματον δημοτικὴν σιναιτικὴν γραφήν, ἡ ὁποία ἐπίσης ἔχει προδρομικὰ στοιχεῖα τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς.

Ἡ γνωστὴ ἐπισεσυρμένη γραφή τοῦ Vaticanus Gr. 2200, μὲ περιορισμένην διάδοσιν, ἔχει ὅλους τοὺς χαρακτῆρες μικρογραμμάτους, μὲ πολλαπλὰ συμπλοκὰς καὶ συνδέσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ ἔντονες προβολὰς τῶν κεραίων. Ἡ μεγαλογράμματος δημοτικὴ σιναιτικὴ γραφή ἔχει ὅλα τὰ δεδομένα τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς (ἄρκετους μικρογράμματος χαρακτῆρες, τὴν ὑπέρβασιν τοῦ διγράμμου παραλλήλου, τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ τονισμοῦ καὶ τοῦ πνευματισμοῦ), ἀλλὰ ἀκόμη τὰ γράμματα κινοῦνται ἀνεξαρτήτως καὶ δὲν συμπλέκονται. Οἱ ἔκτινάξεις καὶ προβολὰς τῶν κεραίων εἶναι συγκρατημένες.

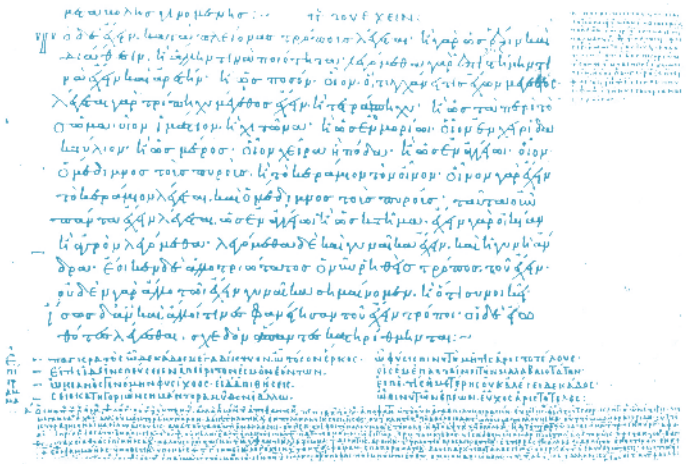
Ἡ ἐπισεσυρμένη γραφή προέρχεται ἀπὸ τὴν γραφήν τῶν ἐγγράφων, ἐνῶ ἡ μεγαλογράμματος δημοτικὴ σιναιτικὴ ἀπὸ τὴν γραφήν τῶν βιβλίων. Ἐπομένως, εἶναι λογικώτερον ἡ μικρογράμματος γραφή

των βιβλίων να προέρχεται από την βιβλιακή καταγωγής μεγαλογράμματον δημοτικήν σιναιτικήν γραφήν.

Αμφότερα αὖ γραφαί, ἢ ἐπισευρμένη καὶ ἡ δημοτικὴ σιναιτικὴ, δημιουργοῦνται στὸ Σινᾶ. Λοιπόν, διαμορφώνεται στὸ Σινᾶ καὶ ἡ μικρογράμματος γραφή; Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα, γὰρ νὰ τὸ ὑποστηρίξωμε. Ὅπως ἄλλωστε καὶ γὰρ τὴν δημιουργίαν τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς στὴν Μονὴ Στουδίου.

Τὴν 7^{ην} Μαΐου 835, ὅταν ὁ Νικόλαος Στουδίτης ὀλοκληρῶνει τὴν γραφὴν τοῦ ἀρχαιότερου χρονολογημένου χειρογράφου μικρογραμμάτου γραφῆς, εὕρισκόμεθα στὴν ἔξαρσι τῆς β' Εἰκονομαχίας. Οἱ Στουδίται πρέπει νὰ ἔχουν περιορισμένες οικονομικὲς δυνατότητες, καὶ καταφεύγουν σὲ οικονομικώτερες λύσεις γὰρ τὴν συγγραφὴν τῶν βιβλίων τους, ὅπως εἶναι ἡ οἰκονομία τῆς ὕλης γραφῆς καὶ ἡ ταχύτης γραφῆς, πράγματα ποὺ τὰ παρέχει ἡ μικρογράμματος γραφή.

Ἐξ ἄλλου, κατὰ τὸν 9^{ον} αἰ. ἡ Μονὴ Σινᾶ εὕρισκεται ὑπὸ Ἀραβικὴν κυριαρχίαν, μὲ περιορισμένες ἐπίσης οικονομικὲς δυνατότητες. Καὶ τὰ δύο προβαλλόμενα κέντρα δημιουργίας τῆς μικρογραμμάτου

γραφῆς, ἡ Μονὴ Στουδίου καὶ ἡ Μονὴ Σινᾶ, ἔχουν τὶς προϋποθέσεις νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς δημιουργοὶ τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς ἤρχισεν ἡ μεταγραφὴ τῶν κειμένων στὸν νέον τύπον γραφῆς, δηλαδὴ ἤρχισεν ὁ μεταχαρακτηρισμός. Ὁ μεταχαρακτηρισμός, δηλαδὴ ἡ μεταγραφὴ μιᾶς καλλιγραφικῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς σὲ μίαν τυποποιημένην μικρογράμματον γραφὴν, ὠδήγησε στὴν μεταγραφὴν τῶν κειμένων ἐκείνων τὰ ὅποια ἐνδιέφερον περισσότερο τὴν παιδείαν καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, ὅλα τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ποὺ εἶχαν διασωθῆ, περὶ τὰ 900, ἀλλὰ καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν

Εἰς τὴν μικρογράμματον γραφὴν διαβάζομε λέξεις, ἐνῶ στὴν μεγαλογράμματον γραφὴν ἐδιαβάζαμε ἓνα ἓνα γράμμα. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπανῆλθεν ἡ σημασία, ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου, διότι ἡ συνοχὴ τοῦ κειμένου δὲν διασπᾶται σὲ γράμματα, ἀλλὰ σύγκειται ἀπὸ λέξεις. Ἡ εὐκρίνεια τοῦ νοήματος ποὺ παρέχει ἡ μικρογράμματος γραφὴ ὀφείλεται, πέραν τοῦ σχεδιασμοῦ τῶν γραμμάτων, στὴν ὀριστικὴν ἐπιβολὴν τοῦ τονισμοῦ καὶ τοῦ πνευματισμοῦ τῶν λέξεων.

Με τὴν ἐμφάνισιν τῆς μικρογραμμιάτου γραφῆς ἤρχισεν ἡ μεταγραφὴ τῶν κειμένων στὸν νέον τύπον γραφῆς, δηλαδὴ ἤρχισεν ὁ μεταχαρακτηρισμός. Ὁ μεταχαρακτηρισμός, δηλαδὴ ἡ μεταγραφὴ μιᾶς καλλιγραφικῆς μεγαλογραμμιάτου γραφῆς σὲ μίαν τυποποιημένην μικρογράμματον γραφὴν, ὠδήγησε στὴν μεταγραφὴν τῶν κειμένων ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐνδιέφερον περισσότερο τὴν παιδείαν καὶ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, ὅλα τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων ποὺ εἶχαν διασωθῆ, περὶ τὰ 900, ἀλλὰ καὶ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν συγγραφέων τῆς πρωΐμου Βυζαντινῆς περιόδου, μετεγράφησαν στὴν μικρογράμματον γραφὴν κατὰ τὸν Θ΄ αἰ. καὶ τὸν Γ΄ αἰ.

συγγραφέων τῆς πρωΐμου Βυζαντινῆς περιόδου, μετεγράφησαν στὴν μικρογράμματον γραφὴν κατὰ τὸν Θ΄ αἰ. καὶ τὸν Γ΄ αἰ.

Κάτι ἀνάλογον μοῦ ὑποτονθορῶζει ὁ φίλος κ. Καλομοιράκης. Ἐὰν δὲν ψηφιοποιήθῃ ἡ σύγχρονη καὶ προεγενέστερη δημιουργία, μάλιστα ἡ προφορική, δυστυχῶς δὲν θὰ ὑπάρχη μέλλον.

Ὁ μεταχαρακτηρισμὸς ἦταν ἓνα μεγάλο ἔργον καὶ ἓνα ἐπίτευγμα τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας. Δὲν συνεκεντρῶντο εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε χειρόγραφα, ἀλλὰ ἐπεσημαίνοντο τὰ καλύτερα στὶς Βιβλιοθήκες τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς λοιπῆς αὐτοκρατορίας, ὑφίσταντο κριτικὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐξομάλυνσιν τῆς ὀρθογραφίας, τοῦ τονισμοῦ καὶ τῆς στίξεως. οἱ διαφορετικὲς γραφὲς ἐτίθεντο στὴν ᾠαν. Ἔτσι ἐδημιουργοῦντο τὰ ἀρχέτυπα, κατετίθεντο στὶς Δημόσιες Βιβλιοθήκες, καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἐγίνοντο τὰ ἀντίγραφα.

Τὸ Παλάτιον, κατὰ τὴν β΄ κυρίως Εἰκονομαχίαν (815-843), κατνύθουνεν αὐτὴν τὴν δραστηριότητα, ἐνῶ μορφὲς ὅπως ὁ Ἰωάννης ὁ Γραμματικὸς, ὁ Φώτιος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Ἀρέθας, ὑπῆρξαν κύριοι συντελεσταὶ αὐτῆς τῆς ἀναδημιουργίας.

Ἐνωρὶς ἡ καθαρὰ ἢ ἀμιγῆς μικρογράμματος γραφὴ ἐπλουτίσθη μετὰ τὴν ἐπαναφορὰν μεγαλογραμμάτων χαρακτήρων, ὥστε νὰ μὴν ἐπέρχεται σύγχυσις κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν. Οἱ πρωτοὶ μεγαλογράμματοι χαρακτήρες οἱ ὁποῖοι ἐπανῆλθαν, ἀλλὰ μετὰ μορφὴν ταπεινότερη, ἦσαν τὸ Κ, τὸ Β, τὸ Η, ἥδη ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Γ΄ αἰ.

Ἡ μικρογράμματος γραφὴ θὰ ἀναπτύξῃ διαφόρους τύπους κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ Γ΄ αἰ. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΑ΄ αἰ. θὰ ἐμφανισθῇ ὁ πολυτελής τόμος τῆς μαργαριτοπλέκτου γραφῆς (Perlschrift, écriture perlée), ὅπου κάθε γράμμα ἀποτελεῖ τὸν μαργαρίτην ἐνὸς περιδεραίου. Ἀπὸ τὸν ΙΓ΄ αἰ. ἡ ὁμαλὴ συγκρότησις τῶν γραμμάτων θὰ διαταραχθῇ, διότι ἀρκετὰ γράμματα, τὸ Β, τὸ Γ, τὸ Δ, θὰ ἀποκτήσουν μεγάλο ὕψος καὶ μεγάλο πλάτος ἐντὸς τῆς σειρᾶς. Ἡ διάσπασις αὐτῆ τῆς ἐνόητος τῆς σειρᾶς τῶν γραμμάτων προαναγγέλλει τὴν κατὰπτωσιν τῆς μικρογραμμιάτου γραφῆς. Ὅμως ἐνωρὶς θὰ ἀνασυνταχθῇ, καὶ ἀπὸ τὸν ΙΔ΄ αἰ. μμεῖται τὴν γραφὴν τοῦ ΙΒ΄ αἰ., ἐμπλουτίζεται κυρίως μετὰ τὴν συνῆπειαν στὸν τονισμόν καὶ τὸν πνευματισμόν, ὥστε κατὰ τὴν ἐπερχομένην Ἀναγέννησιν

νά εύρεθῆ ἔτοιμη νά ἐνταχθῆ στήν τυπογραφίαν.

Σκεφθῆτε ἐάν, κατά τήν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁπότε ἐφευρέθη ἡ τυπογραφία, μέσα εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς προσεγγίσεως ἀπὸ κάθε ἄποψιν στὸν τρόπον ζωῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, οἱ ἐκδόται κειμένων Ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ οἱ τυπογράφοι, ὅλοι ἐπιχειρηματίαι, μὴν τὸ ξεχνοῦμε, ἀπεφάσιζαν νά ἀνατυπώσουν καὶ στὰ τυπογραφικὰ τῶν στοιχεῖα τὰ γράμματα, ὅπως ἐγράφοντο κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νά ἐκδώσουν τοὺς Ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς. Θὰ ἀπετύπωναν πρᾶγματι καὶ θὰ ἀνιστοῦσαν, ὑποτίθεται, τὴν Ἀρχαιότητα. Ὅμως εὐτυχῶς δὲν συνέβη αὐτό. Οἱ ξένοι ἐκδόται καὶ οἱ τυπογράφοι ἀπέβλεπαν στὴν διάδοσιν τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Παιδείας, καὶ ἀργότερον καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Πατερικῆς Παιδείας. Ἐπομένως, ἐχρειάζοντο ὄργανον διαδόσεως, δηλαδὴ γραφὴν, οἰκεῖον. Δὲν ἦταν δυνατὸν νά ἀνέλθουν σὲ μίαν γραφὴν, τὴν μεγαλογράμματον, ἢ ὁποῖα εἶχε παραγκωνισθῆ πρὸ πέντε καὶ ἕξαι αἰῶνων γιὰ τὴν γραφὴν βιβλίων. Εἶχε καθιερωθῆ ἕνας ἄλλος τύπος γραφῆς, ἢ μικρογράμματος, καὶ αὐτὴ ἡ γραφὴ ἦταν ἡ οἰκεία γραφὴ.

Εὐτυχῶς ὑπῆρχαν τότε πρόσφυγες μετὰ τὴν Ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι τότε ἐφευρέθη καὶ ἡ τυπογραφία, ἀρκετοὶ Ἕλληνες γραφεῖς καὶ φιλόλογοι στὶς πόλεις κυρίως τῆς Ἰταλίας, κέντρα ἐκδοτικῆς δραστηριότητος, στὴν Φλωρεντία, στὴν Βενετία, στὴν Ρώμη, οἱ ὁποῖοι ἀνεζητήθησαν ἀπὸ τοὺς ἐκδότες καὶ συνέτειναν στὴν δημιουργίαν τῶν τυπογραφικῶν ἐκείνων στοιχείων τὰ ὁποῖα ἀπετύπωναν τὰ γραφικὰ στοιχεῖα τῶν Ἑλληνικῶν χειρογράφων. Παραλλήλως, ἡ Ἰταλία κατεκλύζετο ἀπὸ ἕνα πλῆθος Ἑλληνικῶν χειρογράφων συγγραφέων τῆς

Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος. Αὐτὰ τὰ χειρογραφα δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον γιὰ νά προσδιορίσουν τὸ κείμενον πρὸς ἔκδοσιν, ἀλλὰ ἐχρησίμευσαν καὶ γιὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων.

Τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν καθ' ὅλοκληρίαν ἐντυπον βιβλίον εἶναι ἡ Γραμματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως *Περὶ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν*. Συνετάχθη ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Λάσκαριν, ἐτυπώθη στὸ τυπογραφεῖον τοῦ Διονυσίου Παρavicini, μετὰ τὴν φροντίδα τοῦ Δημητρίου τοῦ Κρητός (Δούκα) τὴν 30^{ην} Ἰανουαρίου 1476 στὸ Μιλᾶνον (Μεδιόλανον).

Τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν τῆς γραφῆς τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων παρατηροῦμεν στὴν μεγαλειώδη ἔκδοσιν τοῦ *Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ*, τὸ ὁποῖον ἐτυπώθη στὴν Βενετίαν τὸ 1499, στὸ τυπογραφεῖον τῶν Κρητῶν Ζαχαρία Καλλιέργη καὶ Νικολάου Βλαστοῦ. Τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα ἐσχεδίασεν ὁ Κωνσταντῖνος Καλλιέργης μετὰ τὴν βᾶσιν τὴν γραφὴν ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ ΙΕ' αἰ. Τὴν μεγαλειώδη αὐτὴν ἔκδοσιν ἐπεχορήγησε ἡ Ἄννα, ἡ θυγατέρα τοῦ πρώτου νεομάρτυρος, τοῦ Λουκά Νοταρᾶ, τοῦ παλαιοῦ μεγάλου δουκὸς στὴν ἐλευθέρα Κωνσταντινούπολιν.

Ἀπὸ τὴν τυπογραφικὴν παραγωγὴν δὲν ἔλειπε καὶ ἡ ἀνάμνησις τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν προτύπων. Ἔτσι, τὴν 11^{ην} Αὐγούστου 1494 τυπώνεται στὴν Φλωρεντία ἡ Ἀνθολογία διαφόρων ἐπιγραμμάτων τοῦ Μαξίμου Πλανοῦδη μετὰ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ Ἰανοῦ Λασκάρεως στὸ τυπογραφεῖον τοῦ Lorenzo de Alora. Ὅλον τὸ βιβλίον ἔχει τυπωθῆ σὲ μεγαλογράμματον γραφὴν, δηλαδὴ μετὰ κεφαλαῖα γράμματα, τὰ ὁποῖα βασίζονται στὸν γραφικὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἰανοῦ Λασκάρεως. Ἡ ἀπόπειρα δὲν εἶχε βεβαίως ἐπιτυχίαν, καὶ οἱ τυπογράφοι ἐπανῆλθαν στὴν βυζαντινὴν παράδοσιν τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς.

Ἔτσι, ἡ μικρογράμματος γραφὴ εἰσέβαλε καὶ ἐπεβλήθη καὶ στὴν τυπογρα-

Ἡ μικρογράμματος γραφή, δημιούργημα σὲ κάποια Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Βυζαντίου, πιθανώτερον στὴν Μονὴν Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ στὴν Ἱερὰν Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Θεοβαδίστου Ὅρους Σινᾶ, δὲν διευκόλυνε μόνον τότε τὴν γραπτὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ κόσμου τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν. Ἀλλὰ συνετέλεσε στὴν διαφύλαξι καὶ ἀκολούθως στὴν ἀναγέννησιν θησαυρῶν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς Ἀρχαιότητος. Ἦταν μία ἐπαναστατικὴ ἔκφρασις τῆς δημιουργικότητος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὴν στατικότητα τῶν προηγουμένων γραφικῶν ἐκφραστικῶν μέσων καὶ κατέστησε τὴν παιδείαν εὐρύτερη. Ἀργότερα, μὲ τὴν τυπογραφίαν, κατέστησε τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν κοινὸν κτῆμα.

φικὴ παρουσίᾳσι τῶν κειμένων. Ἀκόμη περισσότερον. Ἐβोधήθησε στὴν διάδοσι τῶν κειμένων τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων ἀργότερον, καὶ τὸν ἐμπλουτισμὸν τῆς πνευματικῆς ζωῆς μὲ αὐτά. Τῆς διεθνoῦς πνευματικῆς ζωῆς. Ὅχι μόνον τῶν Ἑλλήνων. Ἐμαθᾶν καὶ οἱ ἀλλογενεῖς, οἱ μὴ Ἕλληνες, λάτρεις τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων, διότι τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ Γράμματα ἐδιδάσκοντο ὑποχρεωτικῶς στὰ σχολεῖα τῆς Δύσεως, καὶ διδάσκονται ἀκόμη ἀρκετὰ περιορισμένα, εἶναι ἀλήθεια, καὶ σήμερον, ἔμαθᾶν λοιπὸν νὰ ἀποκτοῦν οἰκειότητα μὲ τὴν Ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν Γραμματεῖαν μέσῳ τῆς μικρογραμμάτου γραφῆς καὶ ὄχι τῆς μεγαλογραμμάτου, ὅπως θὰ ἐπεδίωκε κανεὶς, γὰρ νὰ εἶναι ἐγγύτερον στὴν Ἀρχαιότητα.

Ἡ μικρογράμματος γραφή, δημιούργημα σὲ κάποια Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Βυζαντίου, πιθανώτερον στὴν Μονὴν Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ στὴν Ἱερὰν Μονὴν τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Θεοβαδίστου

Ὅρους Σινᾶ, δὲν διευκόλυνε μόνον τότε τὴν γραπτὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ κόσμου τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν. Ἀλλὰ συνετέλεσε στὴν διαφύλαξι καὶ ἀκολούθως στὴν ἀναγέννησιν θησαυρῶν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς Ἀρχαιότητος. Ἦταν μία ἐπαναστατικὴ ἔκφρασις τῆς δημιουργικότητος τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὴν στατικότητα τῶν προηγουμένων γραφικῶν ἐκφραστικῶν μέσων καὶ κατέστησε τὴν παιδείαν εὐρύτερη. Ἀργότερα, μὲ τὴν τυπογραφίαν, κατέστησε τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν κοινὸν κτῆμα. Μαζὶ μὲ τὴν καθιέρωσιν τοῦ τεύχους, τοῦ βιβλίου, ἀντὶ τοῦ κυλίνδρου, μαζὶ μὲ τὴν μεγαλειώδη ἐπιχειρήσιν τοῦ μεταχαρακτηρισμοῦ, ἡ ἐπιβολὴ τῆς μικρογραμμάτου ἑλληνικῆς γραφῆς σὲ διεθνή τοπικῶς ἀλλὰ καὶ διαχρονικὴν κλίμακα στὸν τομέα τῶν Γραμμάτων εἶναι ἄλλη μία οὐσιαστικὴ καὶ χειροπιαστὴ ἔκφρασις τοῦ ἐνδόξου μας Βυζαντινισμοῦ.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
Ὁμότη. Καθηγ. Πανεπ. Ἀθηνῶν

ΤΟ ΡΑΓΔΑΙΑ ΜΕΤΑΒΑΛΛΟΜΕΝΟ ΣΚΗΝΙΚΟ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Εχει γίνει εϋρύτατα γνωστό πώς τὸ σκηνικό τῆς ἐνέργειας ἔχει μεταβληθεῖ ριζικά και συνεχίζει νὰ μεταβάλλεται ραγδαιότατα στὸν κόσμο σήμερα, μὲ πολλὲς ἀλλαγὲς στὴν οἰκονομική, κοινωνική και κοσμοπολιτική σκηνή, τόσο πού ἔχουν ἐπέλθει τεράστιες συγκρούσεις και ἀνακατατάξεις στὶς διεθνεῖς σχέσεις και στοὺς διεθνεῖς σχηματισμοὺς συμμάχων και ἀντιπάλων. Τὸ παρὸν ἄρθρο ἐπιχειρεῖ μιὰ γενική ἀνασκόπηση τῶν μεταβολῶν αὐτῶν, και ἰδιαίτερα στὸ εἶδος και στὴν ἔκταση πού ἐπιηρεάζουν τὸ σκηνικό τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, μὲ ἐπίκεντρο τὴν Κύπρον και τὴν Ἑλλάδα, και μάλιστα μὲ ἐνημέρωση σὲ συμβάντα στὸ διάστημα τῶν τελευταίων μερικῶν μηνῶν¹.

1. Γενικά

Στὸ ἄρθρο αὐτὸ θὰ συνοψίσω ὅσα ἔμαθα τὰ τελευταία χρόνια πάνω στὸ σύμπλοκο: «ἐνέργεια, περιβάλλον, οἰκονομία και πολιτική». Τὰ τελευταία χρόνια, ἡ ζωὴ τοῦ κόσμου ἔγινε ἐστία μεγάλων συγκρούσεων και πολλαπλῶν γεωπολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν, ἰδιαίτερα σὲ μιὰ πολὺ εϋφλεκτὴ περιοχὴ, τὴ Μέση Ἀνατολή. Στὴ δεκαετία τοῦ 1980, συμφωνήθηκε μιὰ σημαντικὴ συνθήκη, πού εἶναι

γνωστὴ ὡς «Νόμος τῆς Θάλασσας»², ἡ ὁποία ἔφερε ριζικές, νέες συνθήκες στὰ ἐνεργειακὰ ἀποθέματα μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἔννοιας τῆς Ἀποκλειστικῆς Οἰκονομικῆς Ζώνης (ΑΟΖ) ὄλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου, ἡ ὁποία καθιερῶνει και ἐπιηρεάζει θεμελιακὰ τὰ δικαιώματα τῶν χωρῶν, πού πρέπει τώρα νὰ προσαρμόσουν τὶς διεθνεῖς τοὺς σχέσεις και, ἰδίως, τὶς ἀπαιτήσεις τοὺς. Αὐτὴ ἡ σημαντικὴ ἐξέλιξη ἀφορᾷ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς σχέσεις τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, και ἰδιαίτερα τὶς σχέσεις τοὺς μὲ τὴν Τουρκία. Θὰ ἀναφέρω μερικὲς ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὴν ΑΟΖ, ἀλλὰ τὸ θέμα εἶναι τεράστιο και δὲν μπορεῖ νὰ καλυφθεῖ πλήρως στὸ παρὸν ἄρθρο.

2. Οἱ ἐνεργειακὲς πηγὲς και οἱ προοπτικὲς τοὺς

(α) *Ἡ ἐνέργεια, ἰδιαίτερα ὁ ἄνθρακας.* Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὺς ἡ ἐνέργεια εἶναι ζωτικῆς σημασίας ἀγαθό, πού ἔχει ἀυξηθεῖ τὰ μέγιστα ἀπὸ τὸν 19^ο αἰῶνα μέχρι σήμερα, ὅταν ἄρχισε ἡ ἐξόρυξη τοῦ ἄνθρακα, πού ἔκανε δυνατὴ τὴν ἀντικατάσταση τῆς χειρωνακτικῆς ἀνθρώπινης και τῆς ζωικῆς ἐργασίας μὲ τὴν ἐνέργεια πού προέρχεται ἀπὸ τὴν καύση τοῦ ἄνθρακα, και ἀργότερα τοῦ πετρελαίου. Σήμερα, ὅμως, ἄρχισε νὰ φαίνεται ὅτι ἡ ἐποχὴ τοῦ ἄνθρακα ἔχει φθάσει πρὸς

1. Μία πλέον ἐκτεταμένη παρουσίαση παρουσιάζεται σὲ μορφή PPTX στὴν ἰστοσελίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνδέσμου (Hellenic Link), Web Site: <http://www.helleniclink.org>.

2. Γνωστὴ μὲ τὰ λατινικὰ γράμματα UNCLOS (United Nations Convention for the Law of the Sea).

τὸ τέλος τῆς. Γιὰ παράδειγμα, ἀπὸ ἓνα ποσοστὸ 50% στὴ συνολικὴ ἐνέργεια τῶν Η.Π.Α. ἐδῶ καὶ λίγες δεκαετίες, ὁ ἄνθρακας ἔχει ἤδη σημειώσει πτώση στὸ 30-35%, καὶ παρατηρεῖται ταχύτατη περαιοτέρω πτώση (κυρίως γιὰ οἰκονομικοὺς καὶ περιβαλλοντικοὺς λόγους). Παρόμοια μεγάλη πτώση παρατηρεῖται καὶ στὴ δεύτερη μεγάλη καταναλωτρία χώρα, τὴν Κίνα, στὴν ὁποία ἀπὸ 80% συνολικῆς συμβολῆς στὴν ἐνέργεια τῆς χώρας ἐδῶ καὶ λίγα ἔτη, ὁ ἄνθρακας πέφτει ταχύτατα, τώρα στὸ 50% περίπου, μὲ τὴν πτώση νὰ προχωρεῖ ραγδαῖα. Ὁ ἄνθρακας σὲ ὅλες του τὶς μορφές (λιθάνθρακας, λιγνίτης, τύρφη κτλ.) εἶναι πολὺ βλαπτικὸς γιὰ τὸ περιβάλλον καὶ τὴν ἀνθρώπινη ὑγεία, μὲ ὅλες του τὶς διάφορες ἐκλύσεις, ἰδιαίτερα μὲ μεγάλες ἀπώλειες ἀνθρώπινων ζωῶν, χιλιάδων κατ' ἔτος σὲ μερικὰ κράτη ὅπως ἡ Κίνα, μεταξὺ τῶν ἀνθρακωρύχων. Γιὰ πολιτικοὺς λόγους, ὁ ἄνθρακας ἔχει γίνῃ πολιτικὴ μπάλα σὲ πολλὰς χώρες, ἰδίως στὶς Η.Π.Α. (2016-2017).

(β) Τὸ πετρέλαιο θὰ συνεχίσει τὴν ἄνοδό του, διότι εἶναι ἀναγκαῖο στὶς μεταφορὲς διαφόρων εἰδῶν (ἐπίγειες, θαλάσσιες καὶ ἀεροπορικές), ἀν καὶ αὐτὴ ἡ ἄνοδος ἀπειλεῖται μὲ τὴ σημαντικὴ αὔξηση τῆς ἀποδοτικότητας τῶν κινητήρων, ποὺ ἔχει ἰσχυρὸ κίνητρο στὴν ἐπιταγὴ τῆς μείωσης τῶν ἐκλύσεων, ὄχι μόνον μέσα στὶς πόλεις, ἀλλὰ καὶ στὶς χρήσεις τοῦ πετρελαίου στὶς θαλάσσιες καὶ ἐναερίες μεταφορές. Ἡ ἄλλη αἰτία μείωσης εἶναι οἱ νέες τεχνολογίες, ὅπως τὸ ἠλεκτρικὸ αὐτοκίνητο, ποὺ ἡ χρῆση του αὐξάνεται ταχύτατα, καὶ ἡ αὔξηση τῆς παραγωγῆς μὲ νέες τεχνολογίες, ὅπως τὸ λεγόμενον “fracking”. Ἀπὸ τὴ μία ἄποψη, ἡ ζήτηση θὰ αὐξάνεται γιὰ μερικὲς δεκαετίες, μὲ τὴ σημαντικὴ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, θὰ μειώνεται μὲ τὴν αὔξηση τῆς ἀποδοτικότητας τῶν κινητήρων καὶ τὴν προσπάθεια νὰ μειωθεῖ

ἡ κατανάλωση (ἐξοικονόμηση), ὥστε νὰ μειωθεῖ τὸ κόστος τῆς αὐτοκίνησης, τῆς θέρμανσης, τοῦ κλιματισμοῦ, καθὼς καὶ τῶν πολλῶν βιομηχανικῶν διεργασιῶν. Τὸ πετρέλαιο ἔχει ἀκόμη περιθώριο μερικῶν δεκαετιῶν, μέχρι τὸ 2100, ἀλλὰ, στὴν τελειωτικὴ του προοπτικὴ, δὲν ἔχει μέλλον, διότι τὰ ἀποθέματα ἐξαντλοῦνται ἀναπόφευκτα, καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀποφυγῆς τῆς ἐξάρτησης καταναλωτικῶν κρατῶν ἀπὸ τὰ παραγωγικὰ κράτη θὰ ὀδηγήσει, ἐπίσης ἀναπόφευκτα, σὲ ἄλλες πηγὲς ἐνέργειας, μέτρα ὑψηλότερης ἐξοικονόμησης, καὶ ἀπὸ τὴν ἤδη παρατηρούμενη εἰσαγωγὴ νεώτερων τεχνολογιῶν, συγκεκριμένα τῶν ἀνανεώσιμων πηγῶν ἐνέργειας, καὶ τὴν τώρα παρατηρούμενη ἐκθετικὴ ἀνάπτυξη νέων τεχνολογιῶν δικίνησης καὶ ἄλλης χρήσης.

(γ) Ἀνανεώσιμες πηγές. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο ἀπαιτεῖ, ἀσφαλῶς, μεγάλην προσοχὴ καὶ κάλυψη, καὶ δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ ἐξαντληθεῖ σὲ ἓνα σύντομο καὶ γενικὸ ἄρθρο. Οἱ ἀνανεώσιμες πηγὲς ἐνέργειας εἶναι οἱ μόνες ποὺ παρέχουν μερικὰ σπουδαιότατα ὀφέλη: (1) «αἰφορία», δηλαδὴ τὴ χωρὶς χρονικὸ ὄριο χρῆση, (2) ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ καύσιμο ὑλικό, (3) εὐκόλη διαθεσιμότητα σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ κράτη τῆς γῆς καὶ (4) μηδαμινὲς ἐκλύσεις, κυρίως ἐκλύσεις ποὺ προκαλοῦν τὴν κλιματικὴ ἀλλαγὴ, ποὺ εἶναι μείζον πρόβλημα καὶ ἀπασχολεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια τὴν παγκόσμια κοινότητα, ἡ ὁποία ὑποχρεώθηκε νὰ καταλήξει στὴ διεθνή συμφωνία τοῦ Παρισιοῦ (Δεκέμβριος 2015) γιὰ τὸν περιορισμὸ τῶν καυσαερίων τοῦ θερμοκηπίου. 194 χώρες ἔχουν ὑπογράψει τὴ συνθήκη καὶ 147 τὴν ἔχουν ἐπικυρώσει, δηλαδὴ τὴ δέχονται ὡς δεσμευτικὴ, πράγμα ποὺ ἀναμένεται νὰ φθάσει στὸ 100% πολὺ σύντομα³. Πρέπει ὁμως νὰ τονισθεῖ καὶ

3. Ἡ Συνθήκη τοῦ Παρισιοῦ (Paris Agreement) συμφωνήθηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2015.

ὅτι οἱ ἀνανεώσιμες πηγὲς ἐνέργειας εἶναι οἱ μόνες ποῦ δὲν ἐξαντλοῦνται, εἶναι παγκόσμια διαδεδομένες, περισσότερο σὲ πτωχότερες χώρες, ὅπως ἐκεῖνες τῆς Ἀφρικῆς, καὶ τὸ κόστος τῆς κατασκευῆς καὶ ἐγκατάστασής τους ἤδη μειώνεται ραγδαῖα, ὅπως παρατηρεῖται σήμερα μὲ τὴν πτώση τοῦ κόστους στὴν Κίνα, ποῦ

σὼν τῶν Ὠκεανῶν καὶ παρακτίων πόλεων καὶ πολιτειῶν. Ὅπως τὸ εἶχε ὑποσχεθεῖ στὴν προεκλογικὴ του ἐκστρατεία, ὁ νῦν Πρόεδρος τῶν Η.Π.Α. Donald Trump ἀνακοίνωσε ὅτι οἱ Η.Π.Α. ἀνακαλοῦν τὴν ὑπογραφή τους στὴ Συνθήκη τοῦ Παρισιοῦ (τὸ ἔκανε τὴν 1 Ἰουνίου 2017) καὶ ἔχει δώσει ἐντολὲς στοὺς συνεργάτες του νὰ

Τὸ σκηνικὸ τῆς ἐνέργειας ἔχει μεταβληθεῖ ριζικὰ καὶ συνεχίζει νὰ μεταβάλλεται ραγδαιότατα στὸν κόσμον σήμερα, μὲ πολλὰ ἀλλαγὲς στὴν οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ κοσμοπολιτικὴ σκηνή, τόσο ποῦ ἔχουν ἐπέλθει τεράστιες συγκρούσεις καὶ ἀνακατατάξεις στὶς διεθνεῖς σχέσεις καὶ στοὺς διεθνεῖς σχηματισμοὺς συμμάχων καὶ ἀντιπάλων.

ἔχει, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, χαμηλὸ κόστος ἐργασίας καὶ διαθέτει μεγάλες δυνάμεις καὶ ἐπενδύσεις στὴν ἐξάπλωσή τους. Δὲν ἀμφισβητεῖ πλέον κανεὶς, ἐκτὸς ἀπὸ μερικοὺς φανατικοὺς ιδεολόγους, ὅτι τὸ ἐνεργειακὸ μέλλον τῆς ὑψηλῆς θὰ βασισθεῖ στὶς ἀνανεώσιμες πηγές.

(δ) *Ἡ Κλιματικὴ Ἀλλαγὴ καὶ ἡ Συνθήκη τοῦ Παρισιοῦ.* Αὐτὴ εἶναι γνωστὴ εὐρύτατα, ἰδίως ἀπὸ τὴν ἡμέρα ἐκλογῆς τοῦ νέου προέδρου τῶν Η.Π.Α. Ἀκολουθώντας μιὰ λαϊκίστικη πολιτικὴ στὴν προεκλογικὴ του ἐκστρατεία, ἀπαντώντας στὰ διάφορα αἰτήματα ἀμόρφωτων ψηφοφόρων ποῦ δὲν ἔχουν τὴν κατάλληλη πρόσβαση καὶ τὴ διανοητικὴ ικανότητα νὰ βλέπουν τὸ πρόβλημα στὴ βάση ἐπιστημονικῶν δεδομένων, μετρήσεων καὶ λεπτομερῶν ἀναλύσεων, καὶ θέλοντας νὰ φανεῖ συνεπὲς στὶς ὑποχρεώσεις του, ἀγνοεῖ ὅλες τὶς προβλέψεις γιὰ μιὰ σοβαρὴ κλιματικὴ ἀλλαγὴ ποῦ θὰ ἐπηρεάσει ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, ἰδιαίτερα ἐκείνων ποῦ δὲν βρίσκονται σὲ θέση νὰ πάρουν ἀμυντικὰ μέτρα, ὅπως οἱ λαοὶ τῆς ὑποσαχάριας Ἀφρικῆς, μικρῶν νή-

σων τῶν λαμβάνουν ὑπ' ὄψη τους στοὺς προγραμματισμοὺς τῶν ἔργων τους, καθὼς, ἀκόμη, καὶ νὰ μὴν ἐφαρμόζουν τὰ εὐεργετικὰ γιὰ τὸ περιβάλλον μέτρα ποῦ ἐπρότεινε καὶ ἐφήρμοσε ὁ προηγούμενος Πρόεδρος Obama.

(ε) *Ὑδροηλεκτρικὴ ἐνέργεια (μία ἀπὸ τὶς ἀνανεώσιμες πηγὲς ἐνέργειας).* Μιὰ σημαντικὴ πηγὴ ἐνέργειας, ἡ ὁποία ἔχει παίξει μεγάλο ρόλο σὲ πολλὰ γεωγραφικὰ πεδία τοῦ κόσμου καὶ συνεχίζει νὰ παίξει ρόλο σήμερα, εἶναι ἡ ὑδροηλεκτρικὴ ἐνέργεια. Ὑπάρχουν πολλὰ ὑδροηλεκτρικὰ ἔργα σὲ πολλὰ πεδία καὶ χώρες τοῦ κόσμου, συμπεριλαμβανομένης τῆς Ἑλλάδας. Σὲ ἀνεπτυγμένες χώρες, ὅμως, ἡ ὑδραυλικὴ ἐνέργεια ἔχει φθάσει σχεδὸν στὸ ὄριο τῆς ἀνάπτυξής της, κυρίως γιὰ λόγους περιορισμένου ποσοῦ διαθέσιμης γῆς, σοβαρῶν περιβαλλοντικῶν ἐπιπτώσεων (ἀρνητικὴ ἐπίδραση σὲ ὕδατικά ρεῦματα, φυτικὰ καὶ ζωικὰ εἶδη, μετατόπιση μεγάλων ἀριθμῶν κατοίκων, π.χ. 1,2 ἑκατομμυρίων γεωργῶν στὴν περιοχὴ τοῦ μεγαλύτερου σήμερα καὶ περιφραγμένου φράγματος τῶν

Τριών Αύχενων, Three Gorges Dam, της Κίνας) και προβλημάτων της συνολικής ηλεκτρικής ισορροπίας του συστήματος. Για παράδειγμα αναφέρω την περίπτωση της Βραζιλίας, η οποία εξαρτάτο παλαιότερα σε ποσοστό μέχρι 80% από την υδροηλεκτρική ενέργεια, αλλά αντιμετώπισε σοβαρό πρόβλημα έδω και μερικές δεκαετίες, όταν δεν διέθετε αρκετή για τις ανάγκες της ηλεκτρική ενέργεια λόγω μεγάλης και παρατεταμένης ανομβρίας, και αναγκάστηκε να προσφύγει στην πυρηνική ενέργεια, τους υδρογονάνθρακες και τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, και γενικά σε πηγές ενέργειας οι οποίες δεν

(1) το ατύχημα στο Three-mile Island (1979), (2) το μεγάλο ατύχημα στη μονάδα 4 του σταθμού Chernobyl της Ουκρανίας (1986) και (3) το τελευταίο, στην Fukushima της Ιαπωνίας (2011) – με τα δύο πρώτα είχα άμεση, κατ' ευθείαν ανάμιξη στην αντιμετώπισή τους. Το τρίτο σημαντικό πρόβλημα είναι η μη επίτυχής και ευρέως αποδεκτή επίλυση της αποθήκευσης των πυρηνικών καταλοίπων, το οποίο έχει μεν επίλυθει ικανοποιητικά, τουλάχιστον στη Γαλλία, Ρωσία και Σουηδία, αλλά όχι στις Η.Π.Α., που κατέχει σήμερα 99 μονάδες στο σύστημα παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας (και παράγει το 20% των συνολικών αναγκών

Στη δεκαετία του 1980, συμφωνήθηκε μια σημαντική συνθήκη, που είναι γνωστή ως «Νόμος της Θάλασσας», η οποία έφερε ριζικές, νέες συνθήκες στα ενεργειακά αποθέματα με την εισαγωγή της έννοιας της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ) όλων των χωρών του κόσμου, η οποία καθιερώνει και επηρεάζει θεμελιακά τα δικαιώματα των χωρών, που πρέπει τώρα να προσαρμόσουν τις διεθνείς τους σχέσεις και, ιδίως, τις απαιτήσεις τους.

εξαρτώνται –εκτός των ανανεώσιμων– καθόλου από τη βροχόπτωση ή το κλίμα.

(στ) *Η πυρηνική ενέργεια.* Έπάνω σε αυτήν, η οποία είναι και το πεδίο της δικής μου ειδικότητας, ως αναφέρω μερικές μόνον απόψεις. Η πρώτη, και λιγότερο σημαντική, είναι πως εξαρτάται από γεωλογικές ουσίες, δηλαδή το ουράνιο, το οποίο υπό ορισμένες συνθήκες (σχάση) μπορεί να παράγει ενέργεια, αλλά είναι περιορισμένο και όχι με ευρεία γεωγραφική εξάπλωση, επομένως όχι αειφόρο, αν και το διάστημα επάρκειας είναι μεγάλο (μερικές εκατονταετίες). Το δεύτερο πρόβλημα είναι ότι συνέβησαν τρία πολύ μεγάλα ατυχήματα:

της από την πυρηνική, ενώ η παγκόσμια συμβολή της πυρηνικής ενέργειας είναι 11%), αλλά δεν έχει επιλύσει οριστικά και αποτελεσματικά το ζήτημα της διάθεσης των πυρηνικών καταλοίπων (άμυντικών και πολιτικών) λόγω συνεχιζόμενης πολιτικής διαφωνίας. Άς παρεμβάλω έδω μια προσωπική παρένθεση, ότι μου είχε ζητηθεί από Έλληνες υπεθύνους, γύρω στο 1990, η γνώμη για το επιθυμητό ή μη της εγκατάστασης πυρηνικών αντιδραστήρων στην Ελλάδα. Ένω στην αρχή είχα θετική γνώμη, αργότερα την άλλαξα για τον εξής λόγο: Η πυρηνική τεχνολογία είναι πολύ απαιτητική, σε εκπαίδευση ανθρώπινου

δυναμικού, οικονομικά μέσα, τεχνολογία, και κυρίως σε ένα πνεύμα αφιερώσεως στην ασφάλεια, πάνω απ' όλα, στην πειθαρχία και στην ύπακοη στους κανόνες. Όλα αυτά τα στοιχεία απουσίαζαν τότε, όπως δυστυχώς απουσιάζουν και σήμερα, στην Ελλάδα, και επομένως η πυρηνική τεχνολογία δεν μου φαινόταν καθόλου επιθυμητή για την παραγωγή ενέργειας στην Ελλάδα – υπάρχουν άλλοι τρόποι, που είναι πιο πρόσφοροι και λιγότερο επικίνδυνοι. Το τέταρτο και ίσως και πιο αποφασιστικό πρόβλημα έχει γίνει το αυξανόμενο κόστος και οι μεγάλες καθυστερήσεις στην ολοκλήρωση –τελευταίων ιδίως– σταθμών, που οδήγησε (στα μέσα του 2017) στην πλήρη διαγραφή δύο μεγάλων μονάδων στη Νότια Καρολίνα και στη χρεοκοπία της μεγάλης εταιρείας

*Δέν αμφισβητεί πλέον
κανείς ότι το ενεργειακό
μέλλον της ύπνλιου
θα βασισθεί
στις ανανεώσιμες πηγές.*

κατασκευής πυρηνικών σταθμών Westinghouse (τώρα ιδιοκτησίας της Toshiba). Συμπερασματικά, η πυρηνική ενέργεια έχει χάσει την αίγλη που είχε παλαιότερα, όπωςσδήποτε στην Αμερική και στην Ευρώπη, αλλά προχωρεί δυναμικά στη Ρωσία και στους πρώην εταίρους της στη Σοβιετική Ένωση (η Ρωσία έχει αναλάβει, μεταξύ άλλων, την κατασκευή τουρκικού πυρηνικού σταθμού στη θέση Akkuyu⁴),

4. Η Ρωσική εταιρία Rosatom έχει συμβληθεί με την Τουρκία για δύο πυρηνικές μονάδες στη νότια ακτή της Τουρκίας, κοντά στην πόλη Μερσίνη, απέναντι της Κύπρου, με την κατασκευή να έχει ήδη αρχίσει (με ιδιοκτησία της Rosatom). Η Τουρκία έχει ακόμα αρχίσει σύμβαση με γαλλική εταιρία για κατασκευή πυρηνικού σταθμού στον Εύξεινο Πόντο, κοντά στη Σινώπη.

και ακόμα περισσότερο στην Ασία, ιδιαίτερα στην Κίνα, η οποία έχει σήμερα 10 πυρηνικές μονάδες σε λειτουργία και 20 μονάδες υπό κατασκευή.

(ξ) *Το φυσικό αέριο.* Το υλικό αυτό είναι σήμερα το περισσότερο συζητούμενο σε παγκόσμια κλίμακα για πολλούς λόγους. Υπάρχουν, και είναι γνωστά από πολύ καιρό, τεράστια αποθέματα σε μεγάλες χώρες, όπως η Ρωσία, το Ιράν, το Κατάρ και άλλες αραβικές χώρες, οι παρακάσπιες χώρες κλπ. Πιο σπουδαίο είναι ότι, εδώ και μερικές δεκαετίες, έχουν ανακαλυφθεί νέα και μεγάλα αποθέματα σε πολλές περιοχές και κράτη της ύπνλιου, και τα αποθέματα αυτά έχουν πιστοποιηθεί με διάφορους νέους τρόπους, όπως με ακτίνες μεγάλης εμβέλειας από το διάστημα, με τη χρήση κρατικών και ιδιωτικών δορυφόρων. Επί πλέον, έχουν αναπτυχθεί νέες τεχνολογίες εξόρυξης με κάθετα και κατευθυνόμενα οριζόντια γεωτρήσιμα και το λεγόμενο fracking (ρηγμάτωση και συντριβή), τα οποία προσεγγίζουν περισσότερο στρώματα με ένα μόνο επιφανειακό σημείο εξόρυξης, πράγμα που μειώνει το κόστος και αυξάνει το πεδίο προσέγγισης και το μέγεθος της παραγωγής.

3. Η Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ)

Η διεθνής Συμφωνία της Θάλασσας (1982 με επικύρωση το 2010) έχει ανοίξει μεγάλες υπεράκτιες περιοχές της γης σε ανακάλυψη, εξερεύνηση και εκμετάλλευση με αποκλειστικά δικαιώματα των χωρών (Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη – ΑΟΖ) τόσο στη θάλασσα μάζα των 200 ναυτικών μιλίων (370,40 χιλιόμετρα), αλλά και στο υπέδαφος κάτω του πυθμένα της θάλασσας, εις τον έναεριο χώρο, δικαιώματα σε όλα τα έμβια όντα της θάλασσας περιοχής και υπεθυνότητα για το περι-

Ελληνική ΑΟΖ, σύμφωνα με την UNCLOS

βάλλον μέσα σε ολόκληρη την περιοχή της. Έπειδή το θέμα του Διεθνούς Νόμου της Θάλασσας⁵ είναι τόσο σημαντικό θέμα και έχει μεγάλο ενδιαφέρον για την Κύπρο και την Ελλάδα, και αφορά τις προοπτικές για οικονομική ανάπτυξη, αφιερώνονται σε αυτό το σημείο μερικές πληροφορίες για την ΑΟΖ.

– Είναι ένας πολύ σπουδαίος διεθνής νόμος, με ανάλογο κύρος.

– Ενδιαφέρει τα μέγιστα Κύπρο και Ελλάδα, διότι έχουν σχετικά μεγάλες ΑΟΖ.

– Η μόνη σημαντική χώρα που δεν την έχει υπογράψει είναι η Τουρκία (πολύ μικρή ΑΟΖ σχετικά με τη στεριά της επικράτεια, αλλά δεν αναγνωρίζει τις ΑΟΖ της Ελλάδας και της Κύπρου).

– Ευνοεί ισχυρά την Ελλάδα, διότι αναγνωρίζει ΑΟΖ για όλα τα νησιά, υπό όρους – που εγκλείει το Καστελλόριζο.

– Βασικός όρος είναι πώς η έκταση της ΑΟΖ εκτείνεται σε απόσταση 200 ναυτικών μιλίων (370,40 χλμ.) από τις ακτές της χώρας.

Μερικές άκομη σπουδαίες προβλέ-

ψεις της Συνθήκης:

– Αρχή της ίσης απόστασης από τις δύο ακτές (μέση γραμμή).

– Όροι της Σύμβασης του Νόμου της Θάλασσας (UNCLOS – ΟΗΕ 1982, τροποποιήσεις 1994).

– Αίγυπτος, Ισραήλ, Λίβανος, Τουρκία δεν έχουν υπογράψει (αλλά τη χρησιμοποιούν).

– Όλες οι 28 χώρες της ΕΕ έχουν υπογράψει και επικυρώσει τη σύμβαση UNCLOS.

– Η Κύπρος επικύρωσε την UNCLOS το 1988 – σταθεροποιητικός ρόλος.

– Βραχονησίδες που δεν μπορούν να στηρίξουν ανθρώπινη κατοικία ή οικονομική δραστηριότητα μόνες τους δεν έχουν δική τους Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ) ή ύφαλοκρηπίδα.

4. Η ελληνική εικόνα των αποθεμάτων αερίου και πετρελαίου

Η Ελλάδα έχει τώρα αρχίσει να εξετάζει τις δυνατότητες της στα σοβαρά. Αρχίζει να εξετάζει την εσωτερική της ζήτηση αερίου. Η εικόνα της συνολικής ζήτησης εκτιμάται (2016) στα 6,0-6,5 δκμ (bcm), ίσως λιγότερο λόγω κρίσης, εκ των οποίων η Ελλάδα προσπορίζεται περίπου 75% μέσω αγωγών (από Ρωσία και Αζερμπαϊτζάν, μέσω Τουρκίας) και 25% δια θαλάσσης (LNG)⁶. Εκτός των υδάτων νότια της Θράκης, λίγη έρευνα έχει γίνει, ενώ νέες τεχνολογίες έχουν ήδη εισαχθεί. Υπά-

5. United Nations Convention for the Law of the Sea (UNCLOS). Περισσότερες πληροφορίες υπάρχουν στην ιστοσελίδα: http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.

6. LNG: Liquefied Natural Gas.

χουν όμως σοβαρές ενδείξεις πώς από-
θέματα υπάρχουν νότια της Κρήτης και
στο Ιόνιο, όχι τόσο στο Αιγαίο. Δυστυχώς,
η Ελλάδα δεν έχει ακόμη ανακηρύξει τη

δικές της πηγές.

5. Τα αποθέματα της Κύπρου

Η πυρηνική ενέργεια έχει χάσει την αίγλη που είχε παλαιότερα, όπωςσδήποτε στην Αμερική και στην Ευρώπη, αλλά προχωρεί δυναμικά στη Ρωσία και στους πρώην εταίρους της στη Σοβιετική Ένωση (η Ρωσία έχει αναλάβει, μεταξύ άλλων, την κατασκευή τουρκικού πυρηνικού σταθμού στη θέση Ακκιγι), και ακόμα περισσότερο στην Ασία, ιδιαίτερα στην Κίνα, η οποία έχει σήμερα 10 πυρηνικές μονάδες σε λειτουργία και 20 μονάδες υπό κατασκευή.

δική της ΑΟΖ (ένω θα μπορούσε να το έχει κάνει αυτοδικαίως), προφανώς από ένα φοβικό σύνδρομο έναντι της Τουρκίας. Είναι γεγονός πώς η Ελλάδα έχει τώρα αρχίσει σοβαρά τη διερεύνηση των εθνικών της πηγών πετρελαίου και αερίου.

Πρόσκληση για την εκδήλωση ενδιαφέροντος έγινε το 2012, και ένας σημαντικός αριθμός εταιριών μεσαίου μεγέθους εξέφρασαν ενδιαφέρον για την εκτέλεση σεισμικών έρευνών, κυρίως στις περιοχές δυτικά της Ελλάδας στο Ιόνιο και δυτικά της Κρήτης. Επίσης στην περιοχή Ιωαννίνων, του κόλπου της Πάτρας και το Κατάκολο.

– Η εξερεύνηση των αποθεμάτων έχει ήδη ανατεθεί με συμβόλαιο.

– Βέβαια, θα απαιτηθεί χρόνος, ώστε η διαδικασία να δώσει αποτελέσματα με αρκετή βεβαιότητα, για να αρχίσει η εκμετάλλευση.

– Το εκτιμώμενο δυναμικό είναι της τάξης των 250-300 εκατομμυρίων βαρελιών πετρελαίου τα επόμενα 15-20 χρόνια.

– Υποθετικά, εκτιμάται ότι η Ελλάδα θα μπορεί σε περίπου 15 χρόνια να καλύψει το 30-40% της κατανάλωσης από

Η Κύπρος βρίσκεται σήμερα σε πρωτοπορία σχετικά με την Ελλάδα, και έχει ήδη κάνει πολλά συστηματικά βήματα, που έχουν αρχίσει να δίνουν καρπούς. Ξεκίνησε με την έρευνα, έπειτα προχώρησε στη δοκιμαστική γεώτρηση, ακολούθησε με την αξιολόγηση και προχώρησε σε συμβόλαια για την εκμετάλλευση. Η Ελλάδα πρέπει να επιταχύνει και η ίδια τη διαδικασία αυτή και να προχωρήσει χωρίς περαιτέρω καθυστερήσεις. Όμως φαίνεται πώς τώρα η Ελλάδα προχωρεί με βήμα ταχύ και με παρόμοιες, αξιόπιστες εταιρίες υδρογονανθράκων.

Η Κύπρος έχει ήδη κάνει σοβαρές εκτιμήσεις των αποθεμάτων του κοιτάσματος της Αφροδίτης (οικόπεδο 12) και έχει αναθέσει την εξερεύνηση και επιπρόσθετων κοιτασμάτων σε μεγάλες διεθνείς και έμπειρες εταιρείες με μεγάλο διεθνές κύρος, όπως η εταιρία Exxon/Mobil, η εταιρία TOTAL της Γαλλίας και η KOGAS της Κορέας. Βρίσκεται και στο στάδιο να αρχίσει την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων και την εξαγωγή τους προς την Ευρώπη και άλλες καταναλώτριες χώρες. Το παρόν άρθρο δεν επεκτείνεται

λόγω περιορισμένου χώρου στις κυπριακές προσπάθειες, αλλά περισσότερες πληροφορίες, διαγράμματα και εικόνες, μαζί με πληροφορίες για την ΑΟΖ και τις ελληνικές ενέργειες είναι προσβάσιμες στην ιστοσελίδα του Έλληνικού Συνδέσμου⁷.

6. Συμπεράσματα (έλληνική προοπτική)

– Η Ελλάδα μπορεί να παίξει μεγάλο ρόλο στην περιοχή με βάση το ενεργειακό δυναμικό της, την κρίσιμη θέση στη γεωγραφική περιφέρεια και τα μεγάλα στρατηγικά της πλεονεκτήματα (μέλος της Ε.Ε., μέλος του ΝΑΤΟ).

– Ναυτική βάση στην Κρήτη και ή στενή συμμαχία με τις Η.Π.Α.

– Η θέση της ως μέλους της Ε.Ε. και ή δυνατότητα αυτή να βοηθήσει αποφασιστικά τους ενεργειακούς και πολιτικούς στόχους της.

– Η θετική και ισχυρή συμμαχία με το Ισραήλ και την Αίγυπτο, και φυσικά την Κύπρο (πρόσφατες τριμερείς συναντήσεις ηγετών σε Τελ Άβιβ, Κάιρο, Θεσσαλονίκη).

– Η σχέση και κοινά συμφέροντα με διεθνείς ενεργειακές εταιρείες (NOBLE και EXXON-Mobil, τη γαλλική TOTAL, την ιταλική ENI, καθώς και τη νοτιοκορεατική KOGAS).

– Τέλος, ή δύσκολη στιγμή της Τουρκίας και ή πεποίθηση των ισχυρών κρατών (Γερμανία, Γαλλία και Η.Π.Α.) πώς δεν είναι πλέον αξιόπιστος εταίρος (πρόσφατη σύγκρουση με τη Γερμανία και με τις Η.Π.Α. λόγω του κουρδικού στη Συρία).

– Το διεθνές κύρος της Σύμβασης του Νόμου της Θάλασσας (UNCLOS) ενισχύει τα δικαιώματα της Ελλάδας στο Αιγαίο.

– Δίνει κίνητρα και ώθηση για μια

δυναμικότερη δράση απ' το Έλληνικό κράτος.

– Οι μέχρι σήμερα επιτυχίες της Κύπρου δίνουν επίσης κίνητρα και ώθηση στην Ελλάδα για μια δυναμικότερη δράση για διακήρυξη (αυτοδικαίως) της δικής της ΑΟΖ (ό Έλληνας πρωθυπουργός μίλησε, επί τέλους, πρόσφατα, τον Σεπτέμβριο του 2017, και δημόσια στη Θεσσαλονίκη για την ελληνική ΑΟΖ).

7. Συμπεράσματα (γενικά)

– Οι τελευταίες ανακαλύψεις φυσικού αερίου και πετρελαίου στην Ανατολική Μεσόγειο είναι εξέλιξη τεράστιας σημασίας για τις χώρες της περιοχής, αλλά και γενικότερα.

– Το φυσικό αέριο θα παραμείνει το καύσιμο επιλογής για τις επόμενες δεκαετίες με τις ευνοϊκές του ιδιότητες (εύελιξη χρήσης, ύψηλη έξοικονόμηση και εύνοια στο περιβάλλον).

– Το οικονομικό τοπίο και ή γεωπολιτική σκηνή αλλάζουν με δραματικό ρυθμό.

– Άνοιγουν λεωφόρους στις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου να εξασκήσουν επιρροή μέσα στην περιοχή τους και μέσα στην Ε.Ε.

– Όλες οι εξελίξεις θα λάβουν χώρα μέσα στα ευνοϊκά πλαίσια του Νόμου της Θάλασσας, που έχει μεγάλο κύρος και έχει γίνει αποδεκτός σχεδόν από όλα, αλλά κυρίως από τα μεγάλα κράτη.

– Επί πλέον, μπορεί να γίνουν καταλυτικοί παράγοντες για την επίλυση συγκρούσεων στην περιοχή (Κύπρος-Τουρκία).

ΑΧΙΛΛΕΑΣ Γ. ΑΔΑΜΑΝΤΙΑΔΗΣ
Όμοτιμος Καθηγητής
Πυρηνικής Τεχνολογίας
και Ένεργειακής Πολιτικής,
George Washington University

7. <http://www.helleniclink.org>.

ΠΩΣ Η ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΛΛΑΖΕΙ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΜΕ ΤΟΝ ΟΠΟΙΟ ΒΛΕΠΟΥΜΕ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟ

ΜΕΡΟΣ Β΄

Σύνοψη Α΄ Μέρους

Ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Χριστοῦ δὲν ἀλλάζει μόνο τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο βλέπουμε τὸν Θεὸ καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο βλέπουμε τὸν ἄλλο ἄνθρωπο. Ἀλλάζει ἐπίσης τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο κατανοοῦμε *τί ἐστὶν ἄνθρωπος*, καὶ περαιτέρω τί εἶναι ἀρετὴ καὶ κακία.

Πιὸ συγκεκριμένα, σύμφωνα μὲ τὴν παραδεδομένη ἀντίληψη ποὺ κληροδότησε στὴ χριστιανικὴ ἐποχὴ ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα, καὶ τὴν ὁποία εἶδαμε ἀναλυτικώτερα στὴν πλατωνικὴ τριμερῆ διαίρεση τῆς ψυχῆς, ὁλόκληρος ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἐρμηνεύεται μέσα ἀπὸ τὴ σύγκρουση ἐντὸς τῆς ψυχῆς ἀντιρρόπων δυνάμεων, τῶν μὲν καλῶν, τῶν δὲ κακῶν: ἂν σὲ αὐτὴ τῇ σύγκρουση ἐπικρατίσουν οἱ καλὲς δυνάμεις, τότε ὁ ἄνθρωπος κατορθώνει τὴν ἀρετὴ· ἂν, ἀντίθετα, ἐπικρατίσουν οἱ κακὲς, ὁ ἄνθρωπος πέφτει στὴν κακία.

Τὴ χριστιανικὴ ἐποχῇ, ὅμως, ἀρχίζει νὰ γίνετα φανερὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀντίληψη προσκρούει σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀνυπέρβλητα προβλήματα:

1) Ἄν ὑπάρχει κάποια ἐγγενῶς «κακία» δύναμη μέσα στὸν δημιουργημένο ἀπὸ τὸν Θεὸ ἄνθρωπο, τότε θὰ εἶναι καὶ αὐτὴ δημιούργημα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κτίστης κακῶν.

2) Σὲ τέτοια περίπτωση, ὁ βυθισμένος στὴν κακία ἄνθρωπος δὲν φέρει τὴν εὐθύνη τῆς κακίας του, ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς ἔχει ἐμφυτεύσει μέσα του δυνάμεις οἱ ὁποῖες ἐκ φύσεως τὸν ἔλκουν στὸ πάθος καὶ τὴν κακία· τὴν εὐθύνη τῆς κακίας φέρει ὁ ἴδιος ὁ Θεός.

3) Τὴ χαριστικὴ βολὴ στὴν παραδεδομένη ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία δίνει τὸ ἴδιο τὸ γεγονός τῆς ἐνανθρώπισης τοῦ Χριστοῦ. Πιὸ συγκεκριμένα, ἂν, ὅπως προϋποθέτει ἡ παραδεδομένη ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, ὑπάρχουν στὴν ἀνθρώπινη φύση δυνάμεις ἐγγενῶς «κακὲς», τότε δὲν μένουν παρὰ μόνον οἱ ἀκόλουθες δύο ἐπιλογές:

– εἴτε, πρῶτον, ὁ Χριστός, ὄντας Θεός, δὲν προσέλαβε καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἀνθρώπινη φύση,

– εἴτε, δεύτερον, ἂν προσέλαβε τὴν ἀνθρώπινη φύση, δὲν ἦταν καθ' ὁλοκληρίαν Θεός.

Αὐτὲς οἱ δύο ἐπιλογές, οἱ μόνες ποὺ μένουν, ἂν ἐξακολουθήσουμε νὰ δεχόμαστε τὴν παραδεδομένη ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, εἶναι ἡ πηγὴ καὶ ἡ ρίζα ὅλων τῶν χριστολογικῶν αἰρέσεων!

Ἡ νέα ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία

Μὲ δεδομένο τὸ ἀδιέξοδο στὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ ἡ παραδεδομένη ἀντίληψη, εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀνα-

ζητήσουν μιὰ ἐναλλακτικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία. Ἡ πρόκληση, ὅπως σημειώσαμε, εἶναι μεγάλη, γιατί τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀπόρριψη μιᾶς κάποιας φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἀλλὰ ἡ ἀναθεώρηση τῆς εἰκόνας ποὺ ἔχει ὁ μέσος ἄνθρωπος –ἀκόμη καὶ σήμερα– γιὰ τὸν ἑαυτό του, τὴν δυνάμεις

Ὁ Μάξιμος ἀφήνει πιά πίσω του τὴν παραδεδομένη πλατωνικὴ ἀντίληψη. Γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ ἡ κυριαρχία τοῦ λογιστικοῦ ἐπὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι πιά τὸ ἰδεῶδες, τὸ θεμέλιο τῆς ἀρετῆς· εἶναι μόνο μιὰ προσωρινὴ κατάσταση, ἀναγκαία μὲν, ποὺ ὅμως σκοπὸς της εἶναι νὰ ὀδηγήσει ἀπὸ μόνη της, μετὰ τὴν τελειωτικὴ ἀπελευθέρωση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν κακία, στὴν αὐτοκατάργησή της καὶ στὴν ἰσοτιμία ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, στὴν «ἰσότιμον ἐλευθερίαν», ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφει ὁ Μάξιμος. Γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ ἡ ἰδεώδης κατάσταση τῆς ψυχῆς ποὺ διάγει ἐν ἀρετῇ δὲν συνίσταται σὲ μιὰ σχέση ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς μεταξὺ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ στὴν ἀπόλυτη ἰσοτιμία ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς.

τῆς ψυχῆς του, τὸν ἠθικὸ ἀγῶνά του, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία. Ἔτσι, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει τὸ γεγονός ὅτι καὶ στὴ χριστιανικὴ γραμματεία διατηροῦνται ἴχνη τῆς πλατωνικῆς δυσπιστίας πρὸς τὶς ἄλογες δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Γιὰ παράδειγμα, σὲ ἕναν σαφῆ ἀπόηχο τῆς πλατωνικῆς τριμεροῦς διαίρεσης τῆς ψυχῆς στὸ ἔργο τοῦ σπουδαίου ἀσκητικοῦ συγγραφέα Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, οἱ τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς μνημονεύονται ὡς ἑξῆς: λογιστικόν, θυμὸς καί... πάθος!

Ἐξάλλου, μιὰ σχετικὰ εὐκόλη καὶ ἀνώδυνη λύση θὰ ἦταν νὰ δεχθεῖ κανεὶς ὅτι καμμία ἀπὸ τὶς δύο ἄλογες δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, δὲν εἶναι ἀπὸ τὴ φύση της κακὴ, ὅτι ἀμφοτέρως εἶναι καλὲς καὶ ἀγαθὲς καὶ ἰκανὲς γιὰ τὰ ὑψηλότερα πνευματικὰ ἔργα, ἀλλὰ τότε καὶ μόνον τότε, ἐφ' ὅσον παραμένουν ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ λογισ-

τικοῦ· ἂν ἀντιθέτως ἀποστοῦν αὐτοῦ τοῦ ἐλέγχου, τότε γίνονται ἀφορμὴ γιὰ τὴ γένεση τῶν παθῶν καὶ τῆς κακίας. Μιὰ τέτοια θέση οὐσιαστικὰ θὰ ταυτιζόταν πρὸς τὴν παραδεδομένη πλατωνικὴ ἀντίληψη, μὲ μόνη διαφορὰ ἴσως ὅτι θὰ μετρίαζε τὴ δυσπιστία ποὺ ἐπεδείκνυαν ὁ Πλάτων καὶ πολλοὶ μετὰ ἀπὸ αὐτὸν ἔναντι τῶν δύο ἀλόγων δυνάμεων τῆς ψυχῆς.

α) Ἡ «ἰσονομία» τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς

Σιγὰ σιγὰ ὅμως βλέπουμε σαφῆ δείγματα ἀναζήτησης μιᾶς πραγματικὰ νέας ἀντίληψης γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία. Πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴν ἀναζήτηση αὐτὴ παίξει, κατὰ τὴν ἐκτίμησίν μας, ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς, μία ἀπὸ τὶς κορυφαῖες μορφὲς τῆς πατερικῆς φιλοσοφίας. Ἡ εἰρωνεία εἶναι ὅτι ἡ μεγάλη ἀνατροπὴ ποὺ φέρνει ὁ Μάξιμος κατὰ κανόνα περνεῖ ἀπαρατήρητη, καὶ οἱ μελετητὲς του τὸν ἐμφανίζουν ὡς

1. Ἰω. Κλίμ., *Κλίμαξ*, Λόγος ΛΑ', «Πρὸς τὸν Ποιμένα», κεφ. ρ': «*Μετὰ κάθαρσιν οἰνοῖ τριμεροῦς ψυχῆς, πάθους λέγω, καὶ θυμοῦ, καὶ λογιστικοῦ*».

έναν συνεπῆ ὑποστηρικτὴ τῆς παραδεδομένης ἀντίληψης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ ἄλογες δυνάμεις τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ βρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐξουσία τῆς λογικῆς δύναμης, τοῦ *λογιστικοῦ*².

Καὶ ὅμως, ὁ Μάξιμος εἶναι αὐτὸς ποὺ φέρνει τὴ μεγάλη ἀνατροπὴ. Ἔνα κείμενό του στὸ ὁποῖο εἶναι ἐντελῶς φα-

2. Ὁ Lars Thunberg, στὸν ὁποῖο ὀφείλουμε τὴν πλέον ὀλοκληρωμένη μελέτῃ τῆς φιλοσοφικῆς ψυχολογίας τοῦ Μαξίμου (*Microcosm and mediator. The theological anthropology of Maximus the Confessor*, Acta Seminarii Neotestamentici Upsaliensis 25, C.W.K. Gleerup, Lund 1965, 502 σελ.), πουθενὰ δὲν ἐμφανίζει τὸν Μάξιμο νὰ ἀφίσταται τῆς παραδεδομένης ἀντίληψης, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ὀρθὴ τάξις τῆς ψυχῆς συνίσταται σὲ μιὰ σχέση ἐξουσίας-ὑποταγῆς τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ὅπου τὴν ἐξουσία ἔχει τὸ *λογιστικόν*. Ὁ Joseph Pegon ἐκτιμᾷ ὅτι κατὰ τὸν Μάξιμο ὁ πεπτωκῶς ἄνθρωπος χαρακτηρίζεται ἀκριβῶς ἀπὸ μιὰ ἀνατροπὴ τῆς ὀρθῆς τάξεως τῆς ψυχῆς, κατὰ τὴν ὁποία τὸ *θυμοειδές* καὶ τὸ *ἐπιθυμητικόν* δὲν ὑπάγονται πλέον ὑπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ *λογιστικοῦ* (*Maxime le Confesseur, Centuries sur la charité*, σελ. 60). Ὁμοίως κατὰ τὸν Georges Florovsky τὸ πάθος στὸν Μάξιμο συνίσταται σὲ μιὰ διαστροφή τῆς ἱεραρχίας τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, κατὰ τὴν ὁποία «τὸ λογικὸ χάνει τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν δύναμη νὰ ἐλέγχει τὶς κατώτερες δυνάμεις τῆς ψυχῆς» (*Οἱ Βυζαντινοὶ Πατέρες τοῦ ἔκτου, ἑβδόμου καὶ ὀγδόου αἰῶνα*, σελ. 374). Καὶ ἀντιστρόφως, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Dumitru Staniloae, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ζῆ ἐν τῇ ἀρετῇ καὶ τῇ γνῶσει τοῦ Θεοῦ «ἔχει ὑποτάξει τὶς ἄλογες δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸ συναίσθημα καὶ τὴν ἐπιθυμία, στὶς λογικές» (ἐν Στανιλόε καὶ Σακαλῆ, *Ἁγίου Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Φιλοσοφικά καὶ θεολογικά ἐρωτήματα*, σελ. 120, σημ. 18). Ἐντελῶς ἀνάλογη εἶναι καὶ ἡ θέση τοῦ Irenée-Henri Dalmais (Introduction στὸ Argyriou, Asterios, *Saint Maxime le Confesseur. Le mystère du salut*, σελ. 34). Ὁ Polycarp Sherwood, ἓνας ἀπὸ τοὺς πρὸ ἐγκριτοὺς μελετητῆς τοῦ Μαξίμου, θεωρεῖ ὅτι τὸ σύνολον τοῦ ἠθικοῦ βίου ἔγκειται στὴν ἔνταση μεταξὺ τῶν δύο ἀλόγων δυνάμεων τῆς ψυχῆς καὶ στὸν ἐπὶ αὐτῶν ἔλεγχον (*St Maximus the Confessor; The Ascetic Life, The Four Centuries on Charity*, σελ. 85), ἐνῶ ὁ Χαράλαμπος Σωτηρόπουλος φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ὑποστηρίξει ὅτι κατὰ τὸν Μάξιμο τὸ πνευματικὸ ἔργο τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται «εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ ἐπιθυμητικοῦ καὶ τοῦ θυμικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς εἰς τὸ λογιστικόν» [*Ἡ διὰ τῶν ἀρετῶν ἀπάθεια κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμο τὸν Ὁμολογητὴν*», *Θεολογία* 50 (1979), σελ. 584].

νερὰ καὶ τὸ βάρος τῆς παραδεδομένης ἀντίληψης, ἀλλὰ καὶ ἡ μετάβαση πρὸς μιὰ νέα ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, προέρχεται ἀπὸ τὸ *Πρὸς Θαλάσσιον* ἔργο του, καὶ συγκεκριμένα τὴ ΝΕ΄ Ἐρώτησι, ὅπου ὁ Μάξιμος ἐρμηνεύει ἀλληγορικὰ ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ἑσδρα³, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἔξοδο τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴ Βαβυλῶνα, ὡς μὴ ἀναφερόμενο σὲ κάτι ποὺ συνέβη ἅπαξ στὴν ἱστορία, ἀλλὰ σὲ κάτι ποὺ συμβαίνει «*διαπαντός*», συνέχεια, καὶ ἀφορᾷ τὸν καθένα ἀπὸ μᾶς. Ἔτσι, κατὰ τὸν Μάξιμο ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴν Βαβυλῶνα δηλώνει ἀλληγορικὰ τὴν ἔξοδο τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν βίον τῶν παθῶν καὶ τῆς κακίας⁴.

Τὸ σημεῖο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ὁ Μάξιμος ἐρμηνεύει ἀλληγορικὰ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν παιδῶν καὶ παιδισκῶν ποὺ συμπαραλαμβάνονται στὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴ Βαβυλῶνα. Κατὰ τὸν Μάξιμο, οἱ παῖδες καὶ οἱ παιδίσκες δηλώνουν τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ποὺ

3. Α΄ Ἑσδρ., ε΄ 41-42.

4. Μαξ. Ὁμολ., *Πρὸς Θαλάσσιον*, ed. C. Laga καὶ C. Steel, 55.302-334 (= ed. J.-P. Migne, PG 90, 548 C – 549 B): «*Ἀλλόφυλος δὲ παῖς καὶ παιδίσκη, ὁ θυμὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία, οὗς ὑποκείνυσι διαπαντός τῇ δεσποτείᾳ τοῦ λόγου πρὸς ὕπηρεσίαν τῶν ἀρετῶν δι' ἀνδρείας καὶ σωφροσύνης ὁ θεωρητικὸς νοῦς, οὗ διδοῦς αὐτοῖς παντελῶς τὴν πρὸς ἐλευθερίαν ἄφραση, ἕως ἂν καταποθῇ τῷ νόμῳ τοῦ πνεύματος τελείως ὁ τῆς φύσεως νόμος· καθάπερ ὑπὸ ζωῆς ἀπέριου, σαρκὸς δυστήνου θάνατος· καὶ πᾶσα δειχθῆ καθαρώς ἡ τῆς ἀνάρχου βασιλείας εἰκὼν, πᾶσαν ἔχουσα τοῦ ἀρχετύπου διὰ μιμήσεως τὴν μορφήν· καθ' ἣν γενόμενος ὁ θεωρητικὸς νοῦς, ἐλευθέρως ποιεῖται τὸν τε θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν· τὴν μὲν, πρὸς τὴν ἀκίρατον τοῦ θείου ἔρωτος ἡδονήν, καὶ τὴν ἄχραντον θέλξιν μετασκευάζων· τὸν δὲ, πρὸς ζῆσιν πνευματικὴν καὶ διάπυρον ἀεικινήσιαν καὶ σώφρονα μανίαν μεταβιβάζων... Καὶ θυμὸς καὶ ἐπιθυμίας ὡς ἀλλοφύλων παιδῶν καὶ παιδισκῶν ἐπιμελούμενος, ὡς δούλων δεσπότης, πρὸς τὴν ἰσότημον ἄγει κατὰ τὸ τέλος ἐλευθερίαν. Τὴν μὲν ἐπιθυμίαν, ποιῶν ἔφραση τῶν θείων ἀπολαυστικῶν· τὸν δὲ θυμὸν, τόνον ἀπολαυστικῆς ἐφέσεως ἄληκτον· καὶ ἀποτελῶν Ἑβραίους ἀληθινούς κατὰ γάρην, τοὺς ἀλλοφύλους δούλους.*

συμπαραλαμβάνει κάθε άνθρωπος έξερ-
χόμενος από τον κατά κακίαν βίο (από τη
Βαβυλώνα): Έβραϊός παῖς εἶναι ἡ λογικὴ
δύναμη, τὸ λογιστικόν· ἀλλόφυλος παῖς
καὶ παιδίσκη εἶναι ὁ θυμὸς καὶ ἡ ἐπιθυ-
μία, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν.
Ὁ θεωρητικὸς νοῦς, ὅπως διαβάζουμε στὸ
κειμένο, «ὕποξεύγνυσι διαπαντός» τὶς
δύο αὐτὲς δυνάμεις «τῆ δεσποτεία τοῦ
λόγου», τὶς θέτει δηλαδὴ ὑπὸ τὴν ἐξουσία
τοῦ λογιστικοῦ, «πρὸς ὑπηρεσίαν τῶν
ἀρετῶν». Ἔτσι, τὸ λογιστικὸν θεωρεῖται
ἀνώτερο (εἶναι Έβραϊός παῖς, ἐνῶ οἱ δύο
ἄλλες δυνάμεις εἶναι ἀλλόφυλος παῖς
καὶ παιδίσκη), καὶ τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ
ἐπιθυμητικὸν τίθενται ὑπὸ τὴν ἐξουσία
του. Μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου, τὰ πάντα
μοιάζουν ἀπολύτως πλατωνικά.

Ἀμέσως μετὰ ὅμως ὁ Μάξιμος γράφει
κάτι ποὺ συνιστᾷ ἀνατροπὴ τῆς παραδε-
δομένης ἀντίληψης γιὰ τὴ σχέση μεταξύ
τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Γράφει συγκε-
κριμένα ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ λογιστικοῦ
ἐπὶ τῶν δύο ἄλλων δυνάμεων διαρκεῖ μέ-
χρις ἐνὸς σημείου, «ἕως ἂν καταποθῆ τῷ
νόμῳ τοῦ πνεύματος τελείως ὁ τῆς φύ-
σεως νόμος», μέχρις ὅτου δηλαδὴ ἡ ψυχὴ
ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὴν κακίαν καὶ εἰσέλθει
στὸν ἄωρον τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος· ὅταν
γίνει αὐτό, τὸ λογιστικὸν ἀπελευθερώνει
τὶς δύο ἄλογες δυνάμεις («ἐλευθέρους
ποιεῖται τὸν τε θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμί-
αν»). Ἐνῶ δηλαδὴ μέχρι τότε εἶχε τὴν
ἐπιμέλειά τους «ὡς ἀλλοφύλων παίδων
καὶ παιδισκῶν», «ὡς δούλων δεσπότης»,
τώρα πιά τὶς ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἰσότητι
ἐλευθερία («πρὸς τὴν ἰσότητι ἄγει κατὰ
τὸ τέλος ἐλευθερίαν»), καὶ μάλιστα, ὅπως
γράφει παρακάτω, «ἀποτελῶν Έβραίους
ἀληθινούς κατὰ χάριν, τοὺς ἀλλοφύλους
δούλους».

Ἐδῶ ὁ Μάξιμος ἀφίνει πιά πίσω του
τὴν παραδεδομένη πλατωνικὴ ἀντίληψη.
Γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ ἡ κυριαρχία τοῦ
λογιστικοῦ ἐπὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων τῆς
ψυχῆς δὲν εἶναι πιά τὸ ἰδεῶδες, τὸ θε-

μέλιο τῆς ἀρετῆς· εἶναι μόνο μιὰ προσω-
ρινὴ κατάσταση, ἀναγκαία μὲν, ποὺ ὅμως
σκοπὸς τῆς εἶναι νὰ ὀδηγήσει ἀπὸ μόνη
τῆς, μετὰ τὴν τελειωτικὴ ἀπελευθέρωση
τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν κακίαν, στὴν αὐτο-
κατάργησή τῆς καὶ στὴν ἰσοτιμία ὄλων
τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, στὴν «ἰσότη-
τι ἐλευθερίαν», ὅπως χαρακτηριστικὰ
γράφει ὁ Μάξιμος. Γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ
ἡ ἰδεῶδης κατάσταση τῆς ψυχῆς ποὺ
διάγει ἐν ἀρετῇ δὲν συνίσταται σὲ μιὰ
σχέση ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς μεταξύ τῶν
ψυχικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ στὴν ἀπόλυτη
ἰσοτιμία ὄλων τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς.
Ὁ ὑψηλὸς σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖο πο-
ρεύεται κάθε ἄνθρωπος ποὺ θηρεύει τὴν
ἀρετὴ εἶναι νὰ ἐπιτύχει τὴν «ἰσονομίαν»
τῶν ψυχικῶν του δυνάμεων, ὅπως χα-
ρακτηριστικὰ γράφει σὲ ἄλλο του ἔργο
ὁ Μάξιμος: «αὐτὴν τὴν ψυχὴν ἰσονο-
μεῖν ταῖς δυνάμεσι ποιῶν πρὸς τὴν τῶν
ἀρετῶν ἐκπλήρωσιν»⁵.

Ὁ ὅρος «ἰσονομία» εἶναι ἴσως ὁ προ-
σφορότερος, γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν κατὰ
τὸν Μάξιμο ἐπιζητούμενη σχέση μεταξύ
τῶν ψυχικῶν δυνάμεων στὸ ὑψηλότερο
στάδιο τῆς ἀρετῆς. Ἐξ οὗ καὶ ὁ Μάξι-
μος σὲ ἄλλο σημεῖο πολὺ χαρακτηριστικὰ
ἀντιδιαστέλλει τοὺς τέλειους καὶ ὀλοκλη-
ρωμένους ἀνθρώπους, ποὺ ἔχουν τὶς δυνά-
μεις τῆς ψυχῆς «ἰσονομούσας ἀλλήλαις»,
πρὸς τοὺς ἀτελεῖς, ποὺ ἔχουν τὶς δυνάμεις
τῆς ψυχῆς «ἀλλήλαις ἀσυνδέτους»⁶.

5. Μαξ. Ὁμολ., *Περὶ ἀποριῶν Β'*, Ἐρώτησις ΜΘ', ed. J.-P. Migne, PG 91, 1376 D - 1377 A: «[...] αὐτὴν τὴν ψυχὴν ἰσονομεῖν ταῖς δυνάμεσι ποιῶν πρὸς τὴν τῶν ἀρετῶν ἐκπλήρωσιν, καὶ ἐπὶ τὴν ψυχὴν τε καὶ τὰς αὐτῆς δυνάμεις δουλώσας ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Θεοῦ, αὐτὰς δὲ τὰς ἐντολὰς φυσικὰς τῆς ψυχῆς ἀποδεικνύς ἐνεργείας».

6. Μαξ. Ὁμολ., *Πρὸς Θαλάσσιον*, Ἐρώτησις ΚΗ', σχ. α', ed. C. Laga - C. Steel, XXVIII Scholia 1-12 (= ed. J.-P. Migne, PG 90, 364 C: «Ἐκάστω, φησὶν, κατὰ τὴν ὑποκειμένην αὐτοῦ περὶ Θεοῦ δόξαν ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται. Τοῖς μὲν κατ' ἔφεσιν τὴν ὑλικὴν περᾶσαι σύνθεσιν, καὶ τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἰσονομούσας ἀλλήλαις κατὰ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν περὶ τὸν Θεὸν ἀεκινησίαν κε-

Χαρακτηριστικώτατη επίσης είναι μια άλλη αλληγορική έρμηνεία που δίνει ο Μάξιμος, αυτή τη φορά στο «ένδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης» ἀπὸ τὴν Πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴ τοῦ ἀποστόλου Παύλου⁷. Ἐδῶ ὁ Μάξιμος περιγράφει τὴν ἐνδεδειγμένη σχέση μεταξύ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ὡς «ἰσοστασία», πού σημαίνει ὅ,τι ἀκριβῶς καὶ ἡ «ἰσωνομία». Πιὸ συγκεκριμένα, σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Μαξίμου, κάθε ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐνδυθεῖ τὸν «θώρακα τῆς δικαιοσύνης», ἐπειδὴ ἡ δικαιοσύνη εἶναι «ἕξις ἀπονεμπτικὴ τοῦ Ἰσου», καὶ «δεῖ τὰς ἡμῖν ἐν τῇ ψυχῇ τρεῖς δυνάμεις ἰσοστατεῖν καὶ διὰ τούτων τὰς τέσσαρας γενικὰς ἀρετὰς ἰσοκρατῶς συνίστασθαι»⁸.

Ἀξίζει νὰ ἀντιδιαστείλωμε τὸ συγκεκριμένο χωρίο τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ πρὸς τὴν παραδεδομένη πλατωνικὴ ἀντίληψη. Διότι καὶ ὁ Πλάτων εἶχε συνδέσει ρητῶς τὴ δικαιοσύνη πρὸς τὴ σχέση μεταξύ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Στὸν Πλάτωνα, ὅμως, ὡς δικαιοσύνη νοεῖτο ἡ ὀρθὴ σχέση ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς μεταξύ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, τὸ «κατὰ φύσιν καθιστάναι κρατεῖν τε καὶ κρατεῖσθαι ὑπ' ἀλλήλων», καὶ πάλι ὡς ἀδικία νοεῖτο τὸ «παρὰ φύσιν ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἄλλο ὑπ' ἄλλου»⁹. Ὁμοίως, ὁ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἔγραφε ὅτι ἡ δικαιοσύνη τῆς ψυχῆς

Ἅγιος Μάξιμος Ὁμολογητής.

συνίσταται στὴ συμφωνία τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, προσθέτοντας ὅτι συμφωνία εἶναι ἡ ἡγεμονία τοῦ ἀνώτερου, δηλαδὴ ὅταν τὸ θυμικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἡνιοχῶνται σὰν ἄλογα ἀπὸ τὸ λογιστικόν: «Συμφωνία δὲ αὐτοῖς ἐστὶν ἡ τοῦ κρείττους ἡγεμονία, οἷον ὅταν τὰ δύο, τὸ τε θυμικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ἡνιοχῶνται καθάπερ ἵπποι ὑπὸ τοῦ λογικοῦ, τότε γίνεται δικαιοσύνη»¹⁰. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεοδώρητος Κύρρου, γιὰ νὰ φέρουμε ὡς παράδειγμα καὶ ἓναν χριστιανὸ διανοητή, ἔγραφε ὅτι «δικαιοσύνην καλοῦμεν τὴν ὀρθὴν τῆς ψυχῆς ἡγεμονίαν»¹¹. Αὐτὴ εἶναι ἡ κρατοῦσα ἀντίληψη μᾶς χιλιετίας φιλοσοφικοῦ λόγου, τὴν ὁποία ἔρχεται νὰ υπερβεῖ ὁ Μάξιμος, ἀντιλαμβανόμενος ὡς δικαιοσύνη τῆς ψυχῆς ὄχι πλέον τὴν ὀρθὴν σχέση ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς, ἀλλὰ τὴν ἰσορροπία (τὸ «ἰσοστατεῖν») τῶν ψυχικῶν δυνάμεων.

β) Ὁ τρόπος τῆς χρήσεως

Ἴσορροπία καὶ «ἰσωνομία» σημαίνει

κτημένοις ὡς μονὰς ἐμφαίνεται καὶ Τριάς, ἵνα καὶ τὴν οἰκείαν ὑπαρξιν παραδείξειε καὶ τὸν αὐτῆς τρόπον μυστικῶς ἐκδιδάξειε, τοῖς δὲ περὶ μόνην τὴν ὑλικὴν διάθεσιν ἔχουσι κινουμένην τὴν ἔφρσιν καὶ ἀλλήλαις ἀσυνδέτους τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις κεκτημένοις οὐχ ὡς ἐστὶν ἄλλ' ὡς εἰσὶν ἐμφανίζεται.

7. Ἐφ., ζ' 14.

8. Μαξ. Ὁμολ., Πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις, Ἐρώτησις 48.6-10, Declerck (ed.), *Maximi Confessoris Quaestiones et dubia*, 40-41.

9. Πλάτ., Πολ. Δ' 444d: «Οὐκοῦν, αἷ, ἔφρν, τὸ δικαιοσύνην ἐμποιεῖν τὰ ἐν τῇ ψυχῇ καθιστάναι κρατεῖν τε καὶ κρατεῖσθαι ὑπ' ἀλλήλων, τὸ δὲ ἀδικίαν παρὰ φύσιν ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἄλλο ὑπ' ἄλλου; – Κομιδῆ, ἔφρν».

10. Φιλ. Ἀλεξ., *Νόμων ἱερῶν ἀλληγορίας* Α' 72.6-11.

11. Θεοδωρ. Κύρρου, *Περὶ προνοίας λόγοι* ι', PG 83, 648.

Ίσοροπία καί «ίσονομία» σημαίνει πῶς οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δὲν θὰ διαρθρώνονται πλέον σὲ μιὰ ἱεραρχικὴ σχέση ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς, ἀλλὰ θὰ συμπληρώνουν ἢ μία τὴν ἄλλη στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀρετὴ, χωρὶς καμμία ἀπὸ αὐτὲς νὰ θεωρεῖται μιὰρὴ καὶ ἀπόβλητη: τὸ λογιστικὸν θὰ ζητεῖ τὸν Θεὸ καὶ τὸ ἀγαθόν, τὸ ἐπιθυμητικὸν θὰ ποθεῖ τὸν Θεὸ καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ θυμοειδὲς θὰ ἀγωνίζεται ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ.

πῶς οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς δὲν θὰ διαρθρώνονται πλέον σὲ μιὰ ἱεραρχικὴ σχέση ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς, ἀλλὰ θὰ συμπληρώνουν ἢ μία τὴν ἄλλη στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀρετὴ, χωρὶς καμμία ἀπὸ αὐτὲς νὰ θεωρεῖται μιὰρὴ καὶ ἀπόβλητη: τὸ λογιστικὸν θὰ ζητεῖ τὸν Θεὸ καὶ τὸ ἀγαθόν, τὸ ἐπιθυμητικὸν θὰ ποθεῖ τὸν Θεὸ καὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ τὸ θυμοειδὲς θὰ ἀγωνίζεται ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Μὲ τὰ λόγια τοῦ Μαξίμου: «*Τῷ γὰρ λόγῳ ζητοῦμεν· τῇ ἐπιθυμίᾳ δέ, ποθοῦμεν τὸ ζητηθὲν ἀγαθόν· τῷ δὲ θυμῷ, ὑπεραγωνιζόμεθα*»¹². Ἀνάλογες διατυπώσεις βρίσκουμε σὲ ἀρκετὰ σημεῖα στὸ ἔργο τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ¹³.

Στὴ νέα αὐτὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, τὸ

κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας δὲν εἶναι πλέον ἢ σωστὴ σχέση ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὁ τρόπος τῆς χρήσεώς τους, δηλαδὴ ὁ προσανατολισμὸς τους πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὸ ἀγαθόν ἢ μακρὰν αὐτοῦ.

Ἦδη ὁ Μέγας Βασίλειος, σὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ κείμενό του, γράφει ὅτι καθεμία ἀπὸ τὶς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀποβαίνει ἢ καλὸ ἢ κακὸ γι' αὐτὸν ποὺ τὴν ἔχει, ἀνάλογα μὲ τὸν τρόπο τῆς χρήσεώς της: «*Ἐπεὶ καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων ἐκάστη παρὰ τὸν τρόπον τῆς χρήσεως ἢ κακὸν ἢ ἀγαθόν τῷ κεκτημένῳ γίνεται*». Καὶ εἶναι σημαντικὸ νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ Μέγας Βασίλειος τὸ γράφει αὐτὸ μὲ ρητὴ ἀναφορὰ στὶς τρεῖς δυνάμεις τῆς ψυχῆς¹⁴.

Ὁμοίως, ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης τονίζει ὅτι κάθε κίνηση τῆς ψυχῆς δημιουργήθηκε ἐπ' ἀγαθῷ, καὶ ἢ ἐσφαλμένῃ χρήσῃ τους εἶναι αὐτὴ ποὺ γέννησε τὶς

12. Μαξ. Ὁμολ., *Πρὸς Θαλάσιον*, Ἐρώτησις ΛΘ', σχ. α', ed. C. Laga & C. Steel, XXVIII Scholia 1-12 (= ed. J.-P. Migne, PG 90, 393 B).

13. Μαξ. Ὁμολ., *Πρὸς Θαλάσιον*, Ἐρώτησις ΝΕ', PG 90, 544 A: «*κέχρηται τῷ μὲν λογιστικῷ, πρὸς τὴν τῆς αἰτίας, καὶ τῶν περὶ τὴν αἰτίαν τῶν καλῶν ζήτησιν· τῷ ἐπιθυμητικῷ δέ, πρὸς πόθον τῶν ζητούμενων· τῷ δὲ θυμικῷ, πρὸς φυλακὴν καὶ στοργήν*»· ὁ.π., σχ. ιθ', PG 90, 565 A: «*Τοῦτο γοῦν [ένν. τὸ ἀγαθόν], τῷ μὲν λογιστικῷ, ζητοῦμεν· τῷ δὲ ἐπιθυμητικῷ, ποθοῦμεν· τῷ δὲ θυμικῷ, φυλάττομεν ἄσλον*»· Ἐπιστολὴ ΛΑ', *Πρὸς Ἰωάννην ἐπίσκοπον*, PG 91, 625 AB: «*Ἐφ' ᾧ γὰρ ζητεῖν τὸν Θεὸν ἔχομεν φυσικῶς τὸ λογίεσθαι, καὶ αὐτὸν μόνον ποθεῖν τὴν ἐπιθυμίαν ἐλάβομεν, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγωνίεσθαι μόνου τὸν θυμὸν ἐκομισάμεθα*».

14. Μεγ. Βασ., *Κατὰ ὀργιζόμενων*, 5, ed. J.-P. Migne, PG 31, 365 C - 368 A: «*Ἐπεὶ καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων ἐκάστη παρὰ τὸν τρόπον τῆς χρήσεως ἢ κακὸν ἢ ἀγαθόν τῷ κεκτημένῳ γίνεται. Οἶον, τῷ ἐπιθυμητικῷ τῆς ψυχῆς, ὁ μὲν εἰς ἀπόλαυσιν σαρκὸς καὶ τῶν ἀκαθάρτων ἡδονῶν ἀποχρησάμενος, βδελυκτὸς καὶ ἀκόλαστος, ὁ δὲ ἐπὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ τρέψας καὶ τὴν ὄρεξιν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν, ζηλωτὸς καὶ μακάριος. Καὶ ἄλλιν τὸ λογιστικὸν ὁ μὲν καλῶς μεταχειριζόμενος φρόνιμός ἐστι καὶ συνετός, ὁ δὲ ἐπὶ βλάβῃ τῶν πλησίον ἠκονημένος τὸν νοῦν κακεντρεχῆς ἐστι καὶ κακοῦργος*».

ἀφορμές που ὀδηγοῦν στὴν κακία: «Πᾶσα τῆς ψυχῆς κινήσεις ἐπ’ ἀγαθῷ παρὰ τοῦ δημιουργήσαντος τὴν φύσιν ἡμῶν κατεσκευάσθη, ἡ δὲ διημαρτημένη τῶν τοιούτων κινήματων χρῆσις τὰς εἰς κακίαν ἐγέννησεν ἀφορμὰς»¹⁵.

Ὅπως εἶναι λογικό, ἡ ἔννοια τοῦ τρόπου τῆς χρήσεως κατέχει κεντρικὴ θέση στὴ φιλοσοφία τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Στὸ ἔργο του *Περὶ ἀγάπης*

μάτων, ἡ παράχρησις ἐστὶν ἡ ἁμαρτία»¹⁷. Εἰδικώτερα, γράφει, οἱ κακίες γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένη χρῆση τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς («Κατὰ παράχρησιν αἱ κακίαι τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων ἡμῖν ἐπισυμβαίνουσιν») ¹⁸.

Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ θὰ γράφει ἀργότερα ἐπιγραμματικὰ ὁ μέγας θεωρητικὸς τῆς Ὁρθοδοξίας, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: ὅτι κακία εἶναι ἡ ἐσφαλμένη

Στὴ νέα αὐτὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας δὲν εἶναι πλέον ἡ σωστὴ σχέση ἐξουσίας καὶ ὑποταγῆς τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὁ τρόπος τῆς χρήσεώς τους, δηλαδὴ ὁ προσανατολισμὸς τους πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τὸ ἀγαθὸν ἢ μακρὰν αὐτοῦ.

ὁ Μάξιμος διακρίνει αὐτὰ ποὺ μᾶς δόθηκαν ἀπὸ τὸν Θεὸ πρὸς χρῆσιν στὰ ἐν τῇ ψυχῇ (δυνάμεις τῆς ψυχῆς), στὰ ἐν τῷ σώματι (αἰσθητήρια καὶ μέλη τοῦ σώματος) καὶ τὰ περὶ τὸ σῶμα (τροφές καὶ τὰ διάφορα ἀποκτήματα), σημειώνει δὲ ὅτι ἡ σωστὴ ἢ ἐσφαλμένη χρῆση τους («τὸ εὖ τοῦτοις χρῆσασθαι ἢ κακῶς») εἶναι αὐτὴ ποὺ μᾶς ἀναδεικνύει ἢ ἐνάρετους ἢ φαύλους¹⁶. Καὶ σὲ ὅλα γενικὰ τὰ πράγματα, γράφει ἀλλοῦ, ἡ ἐσφαλμένη χρῆση εἶναι ἡ ἁμαρτία («Καὶ ἐπὶ πάντων τῶν πραγ-

μῶν τῶν φυσικῶν δυνάμεων («Ἔστιν οὖν κακία ἡ τῶν φυσικῶν δυνάμεων παράχρησις») ¹⁹.

15. Γρηγ. Νύσσο., *Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικόν*, Η΄, ed. P. Alexander, V, 427.15-428.1 (= J.-P. Migne, PG 44, 741 D - 744 A).

16. Μαξ. Ὁμολ., *Περὶ ἀγάπης*, ed. A. Ceresa-Gastaldo, II:75 (= ed. J.-P. Migne, B΄, οε΄, PG 90, 1008 C): «Τῶν εἰς χρῆσιν παρὰ Θεοῦ δοθέντων ἡμῖν πραγμάτων, τὰ μὲν, ἐν τῇ ψυχῇ, τὰ δὲ, ἐν τῷ σώματι, τὰ δὲ, περὶ τὸ σῶμα εὑρίσκειται, οἶον, ἐν μὲν τῇ ψυχῇ, αἱ δυνάμεις αὐτῆς· ἐν δὲ τῷ σώματι, τὰ αἰσθητήρια καὶ τὰ λοιπὰ μέλη· περὶ δὲ τὸ σῶμα, βρώματα, κτήματα, καὶ τὰ ἕξῃς. Τὸ οὖν εὖ τοῦτοις χρῆσασθαι ἢ κακῶς, ἢ τοῖς περὶ ταῦτα συμβεβηκόσι, ἢ ἐναρέτους ἢ φαύλους ἡμᾶς ἀποφαίνει».

17. Μαξ. Ὁμολ., ὁ.π., ed. A. Ceresa-Gastaldo, III:86 (= ed. J.-P. Migne, Γ΄, πστ΄, PG 90, 1044 C).

18. Μαξ. Ὁμολ., ὁ.π., ed. A. Ceresa-Gastaldo, III:3 (= J.-P. Migne, Γ΄, γ΄, PG 90, 1017 C): «Κατὰ παράχρησιν αἱ κακίαι τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων ἡμῖν ἐπισυμβαίνουσιν· οἶον, τῆς τε ἐπιθυμητικῆς, καὶ τῆς θυμοειδοῦς, καὶ τῆς λογιστικῆς. Καὶ τῆς μὲν λογιστικῆς δυνάμεως παράχρησις ἐστὶν, ἀγνωσία καὶ ἀφροσύνη· τῆς δὲ θυμοειδοῦς καὶ ἐπιθυμητικῆς, μῖσος καὶ ἀκολασία. Χρῆσις δὲ τούτων, γνῶσις καὶ φρόνησις, ἀγάπη τε καὶ σωφροσύνη. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲν τῶν ὑπὸ Θεοῦ κτισθέντων καὶ γεγονότων ἐστὶ κακόν».

19. Ἰω. Δαμασκ., *Κατὰ Μανιχαίων*, ed. B. Kotter, 14.27-32: «Ἔστιν οὖν κακία ἡ τῶν φυσικῶν δυνάμεων παράχρησις. Εἰ γὰρ χρῆσόμεθα ταῖς παρὰ Θεοῦ δεδορημέναις τῇ ψυχῇ δυνάμεσιν, ἐφ’ ᾧ ἐλάβομεν, τουτέστι κατὰ τὸν νόμον τοῦ δεδοκότος, καλόν. Εἰ δὲ οὐκ ἐφ’ ᾧ ἐλάβομεν, ἀλλὰ παρὰ τὸν νόμον τοῦ δεδοκότος χρῆσόμεθα, κακόν· καὶ οὐκ αὐταὶ αἱ δυνάμεις οὐδὲ ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐστὶν ἡ κακή, ἀλλ’ ὁ κακὸς τρόπος τῆς χρήσεως ὁ παρὰ τὸν νόμον τοῦ δεδοκότος Θεοῦ».

γ) Ἡ σχέση τῆς λογικῆς μὲ τὴν κακία

Ἀπὸ τὶς πολλὲς πτυχὲς καὶ προεκτάσεις τῆς νέας ἀντίληψης γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, ἀξίζει νὰ σταθοῦμε σὲ μία: στὴ σχέση τῆς λογικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς μὲ τὴν κακία.

Γιὰ τὸν Πλάτωνα, ἡ ὅποια συμβολὴ τοῦ λογιστικοῦ στὴ γένεση τῆς κακίας ἦταν ἀπλῶς ἀδιανόητη. Ὡς θυμηθοῦμε τὴν περίφημη εἰκόνα τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ *Φαῖδρο*: Τὸ ἄρμα τῆς ψυχῆς κινδυνεύει νὰ φύγει ἀπὸ τὸν δρόμο καὶ νὰ πέσει στὸν γκρεμὸ τῆς κακίας, ἂν τὰ δύο ἄλογα, δηλαδὴ οἱ δύο ἄλογες δυνάμεις τῆς ψυχῆς (μὲ πιδὸ ἀτίθαση βέβαια τὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας), ἀρηνιάσουν καὶ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ ἡνίοχου λογιστικοῦ. Ἄν, ἀντίθετα, ἡ λογικὴ δύναμη κρατᾷ γερὰ τὰ ἡνία καὶ ἔχει τὸν ἔλεγχο τῶν ἀλόγων καὶ τοῦ ἄρματος, τότε αὐτὸ πορεύεται ἀπαρέγκλιτα στὴν ὁδὸ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς γνώσης. Γιὰ τὸν Πλάτωνα, δὲν ἦταν κἂν νοητὸ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ εἶναι ὁ ἡνίοχος, δηλαδὴ ἡ λογικὴ δύναμη, ποὺ ὁδηγεῖ τὸ ἄρμα τῆς ψυχῆς στὸν γκρεμὸ τῆς κακίας.

Τὸ πόσο ἀδιανόητο ἦταν κάτι τέτοιο γιὰ τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ καὶ ὄλους τοὺς πλατωνίζοντες διανοητές, φαίνεται ἀνάγλυφα στὰ ὅσα γράφει ὁ σπουδαῖος ἱατροφιλόσοφος Γαλνός, τοῦ ὁποίου ἡ σκέψη εἶναι ἐν προκειμένῳ διαποτισμένη ἀπὸ τὸν πλατωνισμό. Ὁ Γαλνὸς γράφει, μὲ τὸν πιδὸ ἀπόλυτο τρόπο, ὅτι δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν πάθη στὴν ψυχὴ, ἐὰν ὑπῆρχε σὲ αὐτὴν μόνον ἡ λογικὴ δύναμη, τὸ λογιστικόν, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν τὸ ἐπιθυμητικόν καὶ τὸ θυμοειδές: «*Ἀναρεῖται τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, εἰ μόνον εἴη τὸ λογιστικόν τῆς ψυχῆς αὐτῆς, μηδενὸς μίτ' ἐπιθυμητικοῦ μίτε θυμοειδοῦς ὄντος*»²⁰. Στὸ στόχαστρο τοῦ Γαλνοῦ

βρίσκεται ἡ στωικὴ θεωρία γιὰ τὴν ψυχὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ψυχὴ εἶναι ἐνιαία καὶ λογικὴ. Γιὰ τὸν πλατωνίζοντα Γαλνὸ, δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει μεγαλύτερη ἀνοησία. Ἀπευθυνόμενος στὸν ὀπαδὸ τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, ὁ Γαλνὸς ρωτᾷ:

«*Τὴν παράλογον ταύτην κίνησιν, τὴν ὑπὸ τοῦ λόγου μὲν μὴ γινομένην, ὑπ' αἰτίας δέ τινος γινομένην, ἐρωτῶμεν σε, τίς ἐδημιούργησεν αἰτία;*» (= Τὴν παράλογη αὐτὴ κίνησις, δηλαδὴ τὸ πάθος καὶ τὴν κακία, ἡ ὁποία δὲν γίνεται μὲν ἀπὸ τὴ λογικὴ, ἀλλὰ γίνεται ἀπὸ κάποια αἰτία, σὲ ρωτᾷμε, ποῖα αἰτία τὴ δημιούργησε;)²¹

Ὅπως εἶναι φανερό, δὲν περνᾷ κἂν ἀπὸ τὸ μυαλὸ τοῦ πλατωνίζοντος Γαλνοῦ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἔχει τὴν ὁποιαδήποτε συμμετοχὴ στὴ γένεση τοῦ πάθους καὶ τῆς κακίας ἡ ἴδια ἡ λογικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς.

Καὶ ὅμως, σὲ πολλὲς περιπτώσεις συμβαίνει ἀκριβῶς αὐτό. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἔχει μείνει στὴν ἱστορία ὡς ὁ «*δίμιος τῆς Εὐρώπης*»: τοῦ ἐπικεφαλῆς τῶν Ἑρ Ἑρ Χάινριχ Χίμλερ (1900-1945). Ὅπως παραδόξως, ὁ Χίμλερ στὴν προσωπικὴ του ζωὴ ἔδινε τὴν εἰκόνα ἐνὸς τίμου καὶ εὐαίσθητου ἀνθρώπου. Παροικιῶδεις ἦταν οἱ προπολεμικὲς διαφωνίες του μὲ τὸν φυσιοθεραπευτὴ τοῦ Φέλιξ Κέρστεν, ὁ ὁποῖος ἦταν μανιώδης κυνηγός:

«*Μά, κύριε Κέρστεν*», τὸν ρωτοῦσε ὁ Χίμλερ, «*πὼς μπορεῖτε νὰ εὐχαριστεῖσθε, πυροβολώντας ξαφνικὰ ἓνα φτωχὸ ζῷον, ποὺ βόσκει ἀμέριμνα στὴ χλόη ἐνὸς δάσους;* Ἄν τὸ καλοεξετάσουμε, πρόκειται γιὰ σκέτη δολοφονία».

Ἴδου τώρα τί εἶπε ὁ ἴδιος αὐτὸς ἄνθρωπος, ὁ «εὐαίσθητος» Χίμλερ, σὲ λόγον του σὲ ἀξιωματούχους τῶν Ἑρ Ἑρ στὸ Πόξεν τῆς Πολωνίας (ὁ λόγος σφύζεται καὶ ἀποτελέσει ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπιβαρυντικὰ

20. Γαλν., *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογματῶν*, ed. P. de Lacy, Z' 1, 9.4-6.

21. Γαλν., ὁ.π., Δ' 5, 8.1-3.

κείμενα κατὰ τοῦ Ναζισμοῦ στὴ Δίκη τῆς Νυρεμβέργης):

«Μεταξύ μας μπορούμε νὰ ποῦμε μερικά πράγματα πὸν ἀσφαλῶς δὲν θὰ τὰ λέγαμε ποτὲ δημοσίως. [...] Οἱ περισσότεροι ἀπὸ σὰς γνωρίζουν τί εἶναι ἑκατό, ἢ πεντακόσια, ἢ χίλια πτώματα ξαπλωμένα κατὰ γῆς πλάι πλάι. Τὸ ὅτι μπορέσαμε νὰ περνᾶμε ἀνάμεσά τους, κατανικώντας τὶς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες καὶ παραμένοντας ἐντελῶς ψυχραὶ καὶ ἀσυγκίνητοι, αὐτὸ εἶναι πὸν μᾶς ἔκανε τόσο δυνατούς. Πρόκειται γιὰ μία ἐνδοξη σελίδα τῆς ἱστορίας μας, πὸν ὁμοιά της

ναμ, καὶ νὰ ὀδηγεῖ αὐτὸς τὸ ἄρμα τῆς ψυχῆς στὸν γκρεμὸ τῆς κακίας. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ παράδειγμά μας ὁ Χίμλερ καυχίεται ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ ὅμοιοί του εἶχαν «κατανικήσει τὶς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες». Τὸ πλατωνικὸ σχῆμα θὰ βρισκόταν σὲ τελεία ἀδυναμία νὰ ἐρμηνεύσει τέτοιες περιπτώσεις, ἀφοῦ σὲ αὐτὸ, ὅπως εἶδαμε, ἢ ὅποια συμβολὴ τοῦ λογιστικοῦ στὴ γένεση τῆς κακίας εἶναι ἀπλῶς ἀδιανόητη.

Ἀντίθετα, οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἀφίστανται ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ πεποίθηση ὅτι τὴν

Οἱ χριστιανοὶ διανοητὲς καὶ φιλόσοφοι ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἀφίστανται ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ πεποίθηση ὅτι τὴν ἀποκλειστικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν παρουσία τῶν κακιῶν στὴν ψυχὴ φέρουν οἱ ἄλογες δυνάμεις.

δὲν ἔχει γραφεῖ ὡς τώρα καὶ οὔτε θὰ ξαναγραφεῖ ποτέ»...

Ὁ Πλάτων σὲ τέτοιες περιπτώσεις τὸ πολὺ πολὺ θὰ μποροῦσε νὰ κάνει λόγο γιὰ αἰμοδιεφῆς ἀνθρώπους, πὸν τὸ θυμοειδὲς τους χαίροταν νὰ βλέπει αἷμα, καὶ τὸ λογιστικὸν τους δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ ἐπιβληθεῖ ἐπὶ τῆς ἐπιθυμίας τους νὰ φονεύουν ἄλλους ἀνθρώπους. Τὸ παράδειγμα ὁμως τοῦ Χίμλερ καθιστᾷ φανερὸ ὅτι μερικὲς φορὲς ἐνδέχεται νὰ συμβαίνει τὸ ἀκριβῶς ἀντίστροφο: νὰ ἔχουμε δηλαδὴ ἓνα διεστραμμένο λογιστικόν, τὸ ὁποῖο ἐπιβάλλεται ἐπὶ τῶν δύο ἄλλων δυνάμεων, καὶ ἀκριβῶς μὲ αὐτὴ του τὴν ἐπιβολὴ σύρει τὴν ψυχὴ στὰ πάθη καὶ τὴν κακία, καὶ ἴσως ἀκόμη καὶ στὰ εἰδεχθέστερα ἐγκλήματα· συμβαίνει δηλαδὴ ἐνίοτε τὰ ἄλογα τοῦ ἄρματος τῆς ψυχῆς –γιὰ νὰ θυμηθοῦμε πάλι τὸν Φαῖδρο– νὰ εἶναι καλὰ καὶ ἄριστα, ἀλλὰ νὰ εἶναι διεστραμμένος ὁ ἠνίοχος, ἢ λογικὴ δύ-

ἀποκλειστικὴ εὐθύνη γιὰ τὴν παρουσία τῶν κακιῶν στὴν ψυχὴ φέρουν οἱ ἄλογες δυνάμεις. Ἄλλωστε, ὑπάρχει μιὰ σειρά κακιῶν, οἱ ὁποῖες ἔχουν μεγάλη σημασία στὸ πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς θεωρίας καὶ πράξεως, καὶ τὶς ὁποῖες πολὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ ἀποδώσει κανεὶς στὶς ἄλογες δυνάμεις τῆς ψυχῆς. Τέτοιες κακίες εἶναι γιὰ παράδειγμα ἡ ἀπιστία καὶ ἡ ὑπερηφάνεια.

Ἔτσι, ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος γράφει ὅτι ἡ ἁμαρτία «εὐθέως τὸ λογιστικὸν πλήττει»²² καὶ διαστρέφει τὴν ἴδια τὴ λογικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς («πικροτάτη οὖσα διαστρέφει αὐτὸ τὸ λογιστικόν»²³), καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ λογιστικὸν εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ σωθεῖ, ἀλλὰ καὶ νὰ χαθεῖ κανεὶς, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν γίνονται τὰ δέοντα ἢ ὄχι («ἀπὸ

22. Ἰω. Χρυσ., *Εἰς τὴν Πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν*, Ὀμιλία Ε', ed. J.-P. Migne, PG 63, 120.

23. Ἰω. Χρυσ., ὁ.π., 213.

τούτου ἢ σωθῆναι δυνατόν, ἐὰν τὰ δέοντα γίνωνται, ἢ ἀπολέσθαι ἔνι, εἰ τὰ μὴ δέοντα»²⁴). Καμμία σχέση μετὰ τὸ ἀνεπίληπτον λογιστικὸν τῆς παραδεδομένης πλατωνικῆς ἀντιλήψεως.

Ἀκόμη πιὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι αὐτὸ ποῦ γράφει ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής. Αὐτὸς δὲν περιορίζεται στὴν παρατήρηση ὅτι στὰ πάθη καὶ στὶς κακίες δὲν ὑπόκεινται μόνο τὸ θυμοειδές καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, ἀλλὰ ὁμοίως καὶ ἐξ ἴσου καὶ τὸ λογιστικόν (γράφει, γιὰ παράδειγμα,

σχέση τῆς λογικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς μετὰ τὴν κακία, ὑπάρχει κάτι ἀκόμα ποῦ πρέπει νὰ τονίσουμε: Ἔχοντας ἀπομακρυνθεὶ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ ἀντίληψη ποῦ ἤθελε τὸ λογιστικὸν ἀνεπίληπτον, καὶ ἔχοντας καταλήξει ὅτι καὶ ἡ λογικὴ δύναμη ὑπόκειται στὸ πάθος καὶ τὴν κακία, καὶ μάλιστα μπορεῖ νὰ παίξει καὶ πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴ γένεσί τους στὴν ψυχὴ, δὲν πρέπει βεβαίως νὰ πᾶμε στὸ ἄλλο ἄκρο καὶ νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ λογικὴ δύναμη εἶναι συνυφασμένη με

Ὁ Μάξιμος προχωρεῖ ἕνα ἀκόμη βῆμα παραπέρα καὶ γράφει ὅτι τὸ λογιστικὸν δὲν ὑπόκειται ἀπλῶς στὸ πάθος, ἀλλὰ συμβαίνει ἐνίοτε νὰ παίξει καὶ πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴ γένεση τοῦ πάθους στὴν ψυχὴ, καθὼς, ὅταν παρεκτραπεῖ, γίνεται «στυππίον» (στουππί) καὶ «δι' αὐτοῦ εὐχερῶς τὰ λοιπὰ πάθη ἐξάπτονται». Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶναι προδήλως τεράστια.

ὅτι οἱ κακίες γεννῶνται «κατὰ παράχρησιν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων...· οἷον, τῆς τε ἐπιθυμητικῆς, καὶ τῆς θυμοειδοῦς, καὶ τῆς λογιστικῆς»²⁵). Ὁ Μάξιμος προχωρεῖ ἕνα ἀκόμη βῆμα παραπέρα καὶ γράφει ὅτι τὸ λογιστικὸν δὲν ὑπόκειται ἀπλῶς στὸ πάθος, ἀλλὰ συμβαίνει ἐνίοτε νὰ παίξει καὶ πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴ γένεση τοῦ πάθους στὴν ψυχὴ, καθὼς, ὅταν παρεκτραπεῖ, γίνεται «στυππίον» (στουππί) καὶ «δι' αὐτοῦ εὐχερῶς τὰ λοιπὰ πάθη ἐξάπτονται»²⁶. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶναι προδήλως τεράστια.

Κλείνοντας τὴν ἀναφορὰ μας στὴ

τὴν ἁμαρτία. Ἄν λέγαμε κάτι τέτοιο, θὰ πέφταμε ἐκ νέου σὲ ὅλα τὰ ἀδιέξοδα τῆς παραδεδομένης ἀντιλήψεως γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, ποῦ ξεκινουσε ἀπὸ τὴν παραδοχὴ ὅτι ὑπάρχουν ἐγγενῶς κακὲς δυνάμεις μέσα στὸν ἄνθρωπο. Διότι, σὲ τέτοια περίπτωσι, ὡς τέτοια ἀκριβῶς δύναμη θὰ ἀντιμετωπίζαμε τὴ λογικὴ. Καὶ πῶς θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει ἐγγενῶς κακὴ δύναμη στὴ δημιουργημένη ἀπὸ τὸν Θεὸ ἀνθρώπινη φύσι; Ὁ Θεὸς θὰ ἦταν δημιουργὸς κακῶν; Καὶ γιατί, σὲ τέτοια περίπτωσι, θὰ ἔφερε ὁ ἄνθρωπος τὴν εὐθύνη γιὰ τὸ πάθος καὶ τὴν κακία, ἂν ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς εἶχε βάσει μέσα του μιὰ δύναμη ποῦ ἀπὸ τὴ φύσις τῆς τὸν κρατοῦσε μακριὰ Του; Καὶ βεβαίως, ἂν μετέτοιες ἀντιλήψεις τολμούσαμε νὰ θέσουμε χριστολογικὰ ἐρωτήματα, μοιραία θὰ καταλήγαμε στὸν Ἀπολλιναρισμὸ

24. Ἰω. Χρυσ., ὁ.π., 54.

25. Μαξ. Ὁμολ., *Περὶ ἀγάπης*, γ' ἐκ., κεφ. γ', PG 90, 1017 C.

26. Μαξ. Ὁμολ., *Πεύσεις καὶ ἀποκρίσεις*, ed. J. H. Declerck, 163.10-12.

– διότι ακριβώς η παραδοχή ότι η λογική δύναμη είναι συνυφασμένη με την άμαρτία έκανε τον Απολλινάριο να εξαιρέσει τον ανθρώπινο νοῦ από τη σύνθεση θείας και ανθρώπινης φύσεως στο πρόσωπο του Χριστού.

τρομερές άστραπές και βροντές· άλλοι τὸν φαντάζονταν νὰ ἔρχεται ὡς ἕνας φωτισμένος πολιτικός ἡγέτης, ποὺ θὰ ἀναλάμβανε νὰ ἀναμορφώσει τὸν κόσμο. Κανείς, ἀσφαλῶς, δὲν εἶχε ποτὲ φαντασθεῖ ὅτι ὁ Θεὸς θὰ γεννιόταν στὴ γῆ ὡς

Σύμφωνα με αὐτὴ τὴ νέα ἀντίληψη, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει φθάσει στὴν ὑψηλότερη βαθμίδα τῆς ἀρετῆς δὲν νοεῖται πλέον ὡς ἕνα ἄτομο ποὺ ἔχει βάλει τὴ μία δύναμη τῆς ψυχῆς του, τὴ λογική, νὰ ἀστυνομεύει, νὰ ἐλέγχει ἢ καὶ νὰ καταστέλλει τὶς ὑπόλοιπες, τὶς ἄλογες· νοεῖται ὡς ἕνα πρόσωπο ποὺ ἔχει ἐπιτύχει μιὰ ἰσορροπία στὸν ἐσωτερικό του κόσμο, καὶ ὅλες οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς του συναγωνίζονται καὶ συμπληρώνουν ἢ μία τὴν ἄλλη στὸν ἀγῶνα τοῦ καλοῦ.

Καὶ ὁμως, πολὺ συχνὰ ἀκοῦμε νὰ ἐκτοξεύονται δριμύτατα κατηγορητήρια κατὰ τῆς λογικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου. Κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, μάλιστα, πρέπει νὰ προλάβουμε ἐδῶ μιὰ εὐλογη ἔνσταση: «Σχεδὸν ὅλοι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας προειδοποιοῦν ὅτι ὁ Θεὸς καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑπὲρ λόγον. Τί λοιπόν; ὅλοι αὐτοὶ σφάλλουν;». Ὅχι! Προφανῶς ὄχι! Ἄλλο ὁμως τὸ ὑπὲρ λόγον, ἄλλο τὸ παρὰ λόγον.

Ἄν καὶ αὐτὸ ποὺ γράφουμε ἐδῶ ξεφεύγει ἀπὸ τὸ στενωτέρω θέμα μας, εἶναι χρῆσιμο νὰ τὸ ἀποσαφηνίσουμε μέσα ἀπὸ ἕνα πρόχειρο παράδειγμα: Ἔστω ἡ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ. Πρὶν ἔλθει ὁ Χριστὸς στὴ γῆ, πολλοὶ ἀσφαλῶς ἦταν αὐτοὶ ποὺ εἶχαν προσπαθήσει νὰ συλλάβουν μετὰ τὴ λογική τους πῶς θὰ ἐρχόταν, ὅταν τυχὸν ἐρχόταν, ὁ Θεὸς στὴ γῆ. Κάποιοι τὸν φαντάζονταν νὰ ἔρχεται πάνω σὲ φωτεινὴ νεφέλη· ἄλλοι τὸν φαντάζονταν νὰ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ μέσα σὲ

ἄνθρωπος μέσα στὴ «φάτνη τῶν ἀλόγων». Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἡ ἔλευση τοῦ Θεοῦ στὴ γῆ ἦταν ὑπὲρ λόγον. Σήμερα, ὁμως, ποὺ γνωρίζουμε πῶς ἦλθε ὁ Θεὸς στὴ γῆ, δὲν μπορούμε παρὰ νὰ ἀναφωνοῦμε: «Ναί, Θεέ μου, τίποτα δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι πιὸ λογικὸ ἀπὸ τὸ ἔλθεις στὴ γῆ ὅπως ἀκριβῶς ἦλθες, μέσα στὴ φάτνη τῶν ἀλόγων!» Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐννοοῦμε, ὅταν λέμε ὅτι ἄλλο εἶναι τὸ ὑπὲρ λόγον, καὶ ἄλλο τὸ παρὰ λόγον.

Ἔτσι λοιπόν, μπορεῖ μὲν ὁ Θεὸς καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ νὰ εἶναι ὑπὲρ λόγον, δηλαδὴ νὰ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρώπινη κατανόηση, χωρὶς ὁμως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἡ λογική δύναμη ἀπὸ τὴ φύση της καὶ κατ' ἀνάγκην μᾶς κρατᾶει μακριὰ ἀπὸ τὸν Θεό, πρᾶγμα ποὺ θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε σὲ σωρεῖα προβλημάτων. Θυμίζουμε αὐτὸ ποὺ τονίσαμε μετὰ ἔμφαση σὲ ἄλλο σημείο: Ὁ Θεὸς δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ἔχει βάλει στὴν ψυχὴ κάποια δύναμη ἀπὸ τὴ φύση της ἀνασταλτικὴ τῆς πρὸς αὐτὸν

κινήσεως τοῦ ἀνθρώπου: «Οὐ γὰρ ἔδωκεν ὁ Θεὸς δύναμιν τῇ φύσει νικῆσαι τὴν προαίρεσιν πρὸς αὐτὸν τὴν καλὴν», ὅπως εἶδαμε νὰ γράφει ὁ Ἰσαὰκ ὁ Σύρος²⁷.

Ἐπίμετρον

Στὴν ἀφετηρία τῆς ἐνασχόλησής μας μὲ τὴ νέα ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, σημειώσαμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα θέμα βαθύτατα φιλοσοφικό, ἓνα θέμα παράλληλα βαθύτατα θεολογικό, ἓνα θέμα ἐν ὀλίγοις γνήσια πατερικό, τὸ ὁποῖο, κοντὰ στὰ ἄλλα, μᾶς δίνει καὶ ἓνα ἀπτό παραδείγμα τῆς συνάντησης καὶ γό-

*Ὅποιος σκύψει
πραγματικὰ στὰ ἔργα
τῶν μεγάλων Πατέρων
τῆς Ἐκκλησίας μας
καὶ τὰ μελετήσῃ,
θὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἔχει
νὰ κάνει μὲ διανοητὲς
οἱ ὁποῖοι ἦταν ἀσφαλῶς
μεγάλοι θεολόγοι·
παράλληλα, ὅμως,
ἦταν καὶ μεγάλοι
φιλόσοφοι.*

νιμης σύνθεσης τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Στὴν πορεία, εἶδαμε τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας μας νὰ διαλέγονται μὲ τὴν παραδεδομένη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία, νὰ προβληματίζονται πάνω σὲ καίριες παραδοχές

τῆς καί, τέλος, νὰ οἰκοδομοῦν μιὰ νέα ἀντίληψη, περισσότερο λειτουργικὴ (ἀφοῦ τὴν εἶδαμε νὰ ἐρμηνεύει πράγματα ποῦ τὸ παραδοσιακὸ μοντέλο ἀδυνατοῦσε νὰ ἐρμηνεύσει), περισσότερο διεισδυτικὴ καί, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, περισσότερο ἀληθινή. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ νέα ἀντίληψη, ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἔχει φθάσει στὴν ὑψηλότερη βαθμίδα τῆς ἀρετῆς δὲν νοεῖται πλέον ὡς ἓνα ἄτομο ποῦ ἔχει βάλει τὴ μιὰ δύναμη τῆς ψυχῆς του, τὴ λογικὴ, νὰ ἀστυνομεύει, νὰ ἐλέγχει ἢ καὶ νὰ καταστέλλει τὶς ὑπόλοιπες, τὶς ἄλογες· νοεῖται ὡς ἓνα πρόσωπο ποῦ ἔχει ἐπιτύχει μιὰ ἰσορροπία στὸν ἐσωτερικὸ του κόσμο, καὶ ὅλες οἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς του συναγωνίζονται καὶ συμπληρώνουν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη στὸν ἀγῶνα τοῦ καλοῦ.

Ἔχοντας ὀλοκληρώσει τὴ συζήτηση τοῦ θέματος, εἴμαστε πλέον σὲ θέση νὰ ἔχουμε μιὰ καλὴ ἐποπτεία τῆς «γόνιμης σύνθεσης» τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία. Ἡ συνάντηση αὐτῶν τῶν δύο δὲν ἦταν βεβαίως καταδικαστικὴ ἀπόρριψη τῆς δεύτερης ἀπὸ τὴν πρώτη. Δὲν ἦταν ὅμως καὶ στεῖρα μίμηση καὶ τυφλὴ υἰοθέτηση. Ἦταν, ὅπως τονίσαμε, *σύνθεση*. Καὶ μάλιστα, *γόνιμη* σύνθεση. Διότι, ἂν εἶχε μὲν γίνῃ μιὰ σύνθεση, ἀλλὰ τὸ προῖόν αὐτῆς τῆς σύνθεσης δὲν ἦταν κάτι τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀξιόλογο, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ μιᾶμε –καὶ ἄς μὴ φοβόμαστε τὶς λέξεις– γιὰ *νόθευση*. Ὅμως ὄχι! Ὅποιος σκύψει πραγματικὰ στὰ ἔργα τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας καὶ τὰ μελετήσῃ, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι ἔχει νὰ κάνει μὲ διανοητὲς οἱ ὁποῖοι ἦταν ἀσφαλῶς μεγάλοι θεολόγοι· παράλληλα, ὅμως, ἦταν καὶ μεγάλοι φιλόσοφοι. Καὶ ὅταν τὸ διαπιστώσῃ κανεὶς αὐτό, θὰ μπορεῖ νὰ μιλάει, μετὰ λόγου γνώσεως πλέον, γιὰ *γόνιμη σύνθεση* τῆς χριστιανικῆς πίστεως μὲ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία – καὶ νὰ ἐννοεῖ κάθε λέξη ποῦ λέει.

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

27. Ἰσαὰκ Σύρ., *Λόγοι ἀσκητικοί*, Λόγος ΚΖ' 3.3 κ.έ. (Bedjan Λόγος 8), *ΕΠΕ*, Φιλοκαλία τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν 8B, σελ. 12.

ΔΕΝ ΤΑΞΙΔΕΥΩ Μ' ΑΝΑΣΤΡΟ ΟΥΡΑΝΟ

«Ο πλοῦς ἐν νυκτί, πυρσὸς οὐδαμοῦ, Χριστὸς καθεύδει»
(Γρηγόριος Θεολόγος, Ἐπιστολὴ 80, Στὸν Φιλάγριο)

Τὸ βάσανο τὸ ἓνα μὲ βαρεῖ,
τὸ ἄλλο, νὰ μὲ θάψει, ἀνοίγει μνήμα,
ἄχ, Κύριε, τῆς ψυχῆς μου τὸ σκαρὶ
σαλεύεται στῆς θάλασσας τὸ κύμα.

Πάλι καὶ πάλι ἔρχεται μ' ὀρμή,
θεόρατο καὶ λὲς θὰ μὲ πλακώσει,
τοῦ караβιοῦ μου τρίζουν οἱ ἄρμοι,
λιποψυχῶ στὴ θύελλα τὴν τόση.

Μὰ Ἐσύ, ποὺ δὲ μὲ ἄφησες ποτέ,
νὰ μὴν ἀδιαφορήσεις οὔτε τώρα,
στὸ πλοῖο κοιμόσουν ἥσυχος, Χριστέ,
κι οἱ μαθητές σου ἦταν σ' ἄγριαν ὥρα.

– Πνιγόμαστε! σοῦ κράζουνε αὐτοί,
κι ἀμέρμνος στὸ πλοῖο Ἐσύ κοιμᾶσαι;
Τὸ πλοῖο, γιὰ νὰ σωθεῖ, Ἐσὲ ζητεῖ,
πιάσ' τὸ τιμόνι, τιμονιέρης νὰ 'σαι.

Μὲ χέρι ἄδραξέ το στιβαρὸ
καὶ τῆς ψυχῆς μου τὸ πηδάλιο, νὰ 'χω
Ἐσένα καπετάνιο μου γερό,
Ἐσένα στὴ ζωὴ θαλασσομάχο.

Τὸ πολικὸ 'σαι τ' ἄστρο ποὺ φωτᾶ
καὶ τὸ λιμάνι τῆς γαλίνης δείχνει,
ὁ ναυαγὸς τ' ἀστέρι αὐτὸ κοιτᾶ,
αὐτὸ 'χει γιὰ ὁδηγὸ καὶ φωτολύχνι.

Τὸ ξέρω πὼς δὲ βιάζεσαι Ἐσύ,
πὼς ἀγρυπνᾷς γιὰ μένανε, τὸ ξέρω,
κι ἂν εἶναι οἱ στεναγμοὶ μου περισσοί,
μονάχο δὲ μ' ἀφήνεις νὰ ὑποφέρω.

ᾤΩ, ἔλα τὸν πρεπούμενο καιρὸ
κι ἀπάλλαξέ με ἀπὸ τὴν καταγίδα,
δὲν ταξιδεύω μ' ἀναστρο οὐρανό,
ρίξε μου ἀπὸ τὸ φῶς Σου μιὰν ἀχτίδα.

Νὰ πῶ ὅτι δὲ νύσταξες, νὰ πῶ
πὼς δὲν κοιμᾶσαι, ὀλάγρυπνα τὰ μάτια
στὸ πέλαγος κρατῶ τὸ σκυθρωπό,
ὥσπου νὰ γίνει ὁ ἄνεμος κοιμάτια.

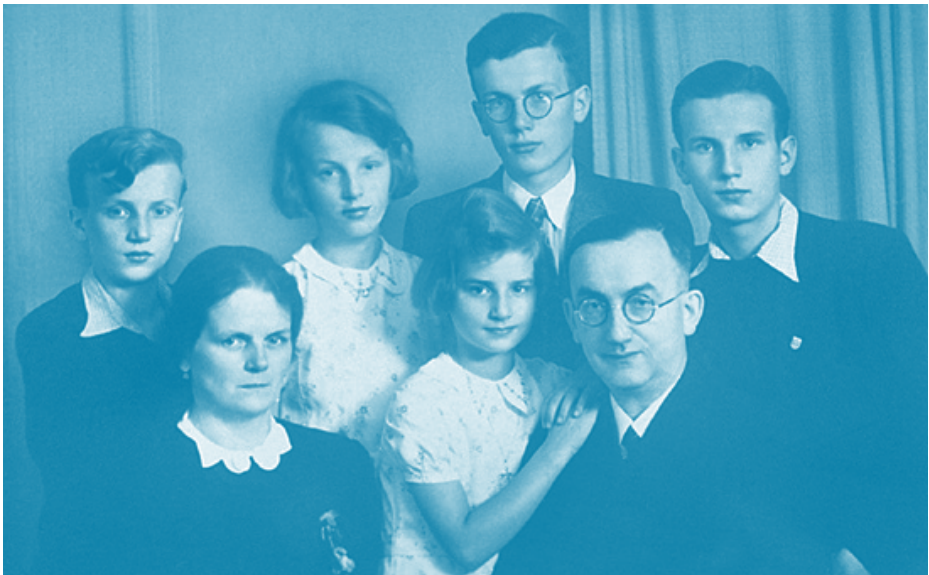
ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝ. ΣΑΝΤΑΡΜΗΣ

ΥΠΕΡΑΣΠΙΖΟΜΕΝΟΙ ΤΙΣ ΗΘΙΚΕΣ ΜΑΣ ΑΡΧΕΣ

Τò 2016 έκυκλοφορήθη ένα ένδι-
αφέρον βιβλίο του Joachim Fest με
τόν τίτλο *Όχι εγώ. Ο Ναζισμός μέσα*
από τὰ μάτια ενός παιδιού. Στο βι-
βλίο αυτό περιγράφεται ή εμπειρία
του συγγραφέως, ό οποίος τότε ήταν
δεκατριών έτων, από την αντίστασι
του πατρός του, ένòς άνωτέρου Γερ-
μανού δημοσίου ύπαλλήλου, στην
άνοδο και έπικράτησι του Ναζισμού.
Ο τίτλος προέρχεται από την φράσι
την όποία είπε ό άπόστολος Πέτρος
μετά τόν Μυστικό Δείπνο: *«Εί πάντες*
σκανδαλισθήσονται, άλλ' ούκ εγώ»
(Μαρκ. 14: 29). Είναί ή φράσις την
όποία «ό πατέρας του συγγραφέα,

*Όλες οί ήθικες άξίες τις όποίες για αιώνες έκόμιζε
ή Έκκλησία του Χριστού στην άνθρωπότητα τίθενται
στο στόχαστρο άντιχριστιανικών νομοθετημάτων
και έκδιώκονται από την δημοσία σφαίρα
της κοινωνίας. Η κοινωνία μας, πλέον, πρέπει να ζή,
λόγω της πολιτικής όρθότητος και της τρομοκρατίας
με την όποία αυτή επιβάλλεται, με την προβολή
και προπαγάνδα κάθε μορφής ήθικης έκπτώσεως.*

Johannes Fest, επιθυμούσε να γράφουν και να ξαναγράφουν τα παιδιά του, για να μην την ξεχάσουν ποτέ. Ἐν και πιστὸς Πρῶσος ρωμαιοκαθολικός, τὴν ἀξιολογούσε ὡς σημαντικὴ, ὄχι τόσο γιὰ τὸ αὐστηρὰ θρησκευτικὸ της περιεχόμενο, ἀλλὰ γιὰ τὴ δύναμη καὶ τὴ σημασία τῆς προσωπικῆς ἀντίστασης ἀπέναντι στὴν προδοσία τοῦ ὁποιοῦ νοήματος δίνει ὁ καθένας σὲ ὄ,τι γενικῶς ὀνομάζουμε ἠθικὲς ἀρχές» (βλ. *Καθημερινή* 5.6.2016). Μὲ τὴν ἴδια φράσι ἀπὴντησε ὁ πατὴρ τοῦ συγγραφέως στὴν σύζυγό του, ὅταν αὐτὴ τὸν προέτρεψε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τῶν ὑπολοίπων συναδέλφων του καὶ νὰ ἐνταχθῇ στὸ ναζιστικὸ κόμμα. Καὶ ἐὰν ὅλοι οἱ ἄλλοι τὸ κάνουν, ἀλλὰ ὄχι ἐγώ. Καὶ ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος ἐπλήρωσε τὴν ἀκεραιότητά του καὶ τὴν πιστότητά του στὶς ἠθικὲς του ἀξίες μὲ ἀπόλυσι, ἀπώλεια τῆς κοινωνικῆς θέσεώς του καὶ οἰκονομικὴ ἐξαθλίωσι. Ἄλλοι συνάνθρωποὶ του ἐπλήρωσαν τὸ θάρρος τους μὲ τὴν ἴδια τους τὴν ζωή.

Τὸ βιβλίο αὐτὸ γίνεται ἐπίκαιρο καὶ σήμερα, ὄχι τόσο ἐπειδὴ ἀνέρχεται ὁ νεοναζισμὸς σὲ πολλὰς χώρες τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ ἐπειδὴ κυριαρχεῖ πλέον καὶ στὴν χώρα μας ὁ ἐνεργητικὸς ἀντιχριστιανισμὸς. Ὅλες οἱ ἠθικὲς ἀξίες τὶς ὁποῖες γιὰ αἰῶνες ἐκόμιζε ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ στὴν ἀνθρωπότητα τίθενται στὸ στόχαστρο ἀντιχριστιανικῶν νομοθετημάτων καὶ ἐκδιώκονται ἀπὸ τὴν δημοσία σφαῖρα τῆς κοινωνίας. Ἡ κοινωνία μας, πλέον, πρέπει νὰ ζῆ, λόγῳ τῆς πολιτικῆς ὀρθότητος καὶ τῆς τρομοκρατίας μὲ τὴν ὁποία αὐτὴ ἐπιβάλλεται, μὲ τὴν προβολὴ καὶ προπαγάνδα κάθε μορφῆς ἠθικῆς ἐκπτώσεως. Ἡ ὁμοφυλοφιλία θεσμοθεῖται, ἡ οἰκογένεια τορπιλλίζεται, ἡ τιμότης τιμωρεῖται,

ἡ ἀγνότης διασύρεται, ἡ φιλοπατρία δυσφημεῖται καὶ τόσα ἄλλα.

Στὴν ἀλλόφρονα κοινωνία μας ξεχωρίζουν κάποιες ἠθικὲς προσωπικότητες, οἱ ὁποῖες δὲν ὀπισθοχωροῦν στὴν ὑπεράσπισι τῶν ἀξιῶν τους. Δὲν ὀρρωδοῦν ἐμπρὸς στὶς ὕβρεις, τὶς ἀπειλὲς καὶ τοὺς προοπτακισμοὺς μὲ τοὺς ὁποῖους προσπαθοῦν νὰ τοὺς τρομοκρατήσουν. Ἐλάχιστα παραδείγματα θὰ ἀναφερθοῦν. Διαικεκριμένος ποδοσφαιριστὴς ἔλαβε θέσι στὰ κοινωνικὰ δίκτυα ἐναντίον τοῦ νομοθετήματος γιὰ ἀλλαγὴ φύλου ἀπὸ τὴν ἐφηβικὴ ἡλικία καὶ ὑπέστη ἐπιθέσεις ἀπὸ ὅλα τὰ Μέσα Ἐνημερώσεως. Μόνον ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν ὑπερασπίσθη αὐτὸ «τὸ παλληκάρι», ὅπως τὸ ἐχαράκτηρισε. Καθηγητὴς Πανεπιστημίου ὑπέστη ἐπιθέσι καὶ ξυλοδαρμὸ, ἐπειδὴ μὲ εὐγενικὸ τρόπο ἔκανε μιὰ παρατήρησι σὲ νεαροὺς οἱ ὁποῖοι ἔγραφαν μὲ σπρέϋ σὲ τοῖχο τῆς Παντείου Σχολῆς, καὶ κατ' ἐπανάληψιν ἔγινε στόχος τους, μὲ ἀποκορύφωμα νὰ βγάλουν ἀφίσσα μὲ τὸ πρόσωπό του καὶ νὰ

*Ὁ πιστὸς χριστιανὸς
θὰ τηρήσῃ τὸ θέλημα,
τὸν νόμο τοῦ Θεοῦ,
ἀντιμετωπίζων, ἐὰν
χρειασθῆ, τὸν νόμο
τοῦ κόσμου,
ἐμπιστευόμενος
στὴν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ.
Ἡ ἐποχὴ μας φαίνεται
ὅτι θὰ ξαναγίνει ἐποχὴ
Μαρτύρων
καὶ Ὁμολογητῶν.*

τὴν τιτλοφοροῦν «να ποιοὺς εἶναι ὁ φασιότας».

Γιὰ τοὺς πιστοὺς χριστιανοὺς ἡ ὑπεράσπισις τῶν χριστιανικῶν ἀρχῶν τοὺς εἶναι πνευματικὸ καθῆκον, τὸ ὁποῖο γίνεται ἐξ ἀγάπης πρὸς τὸν Χριστό. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος μᾶς ἔχει πῆ: «*Ἐὰν ἀγαπᾶτε με, τὰς ἐντολάς τὰς ἐμὰς τηρήσατε*» (Ἰω. 14: 15). Καὶ ἀκόμη σαφέστερα: «*Πᾶς ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς*» (Ματθ. 10: 32). Καὶ ὅταν ὁ φόβος ὡς ἀνθρώπινο συναίσθημα ἔρχεται νὰ τρυπώσῃ μέσα μας, τότε ὁ εὐαγγελιστὴς τῆς ἀγάπης μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι «*ἡ τελεία*

ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον» (Α΄ Ἰω. 4: 18). Καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος διακηρύσσει ὅτι «*οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ*» (Β΄ Τιμ. 1: 7). Ἡ ἀποχριστιανοποιημένη κοινω- νία μας θὰ δοκιμάσῃ τὴν πίστι μας, ἐὰν εἶναι αὐθεντικὴ καὶ σταθερή, ἢ κάλπικη καὶ ἐπιφανειακὴ. Ὁ πιστὸς χριστιανὸς θὰ τηρήσῃ τὸ θέλημα, τὸν νόμο τοῦ Θεοῦ, ἀντιμετωπίζων, ἐὰν χρειασθῇ, τὸν νόμο τοῦ κόσμου, ἐμπι- στευόμενος στὴν Πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐποχὴ μας φαίνεται ὅτι θὰ ξαναγίνει ἐποχὴ Μαρτύρων καὶ Ὁμολογητῶν.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Διόρθωση: Στὸ ποίημα τοῦ Γιάννη Σαντάρη, «Παῖξε, φλογέρα, τὰ ὠσαννά», *Ακτίνες* 766 (Νοέμβριος-Δε- κέμβριος 2017), σελ. 217, στὸν τρίτο στίχο τῆς προτελευταίας στροφῆς ἔχει γραφῆ ἐκ παραδρομῆς «*αὐλές*» ἀντὶ «*αὐλῆ*». Ἡ συγκεκριμένη στροφή ἔχει ὡς ἐξῆς:

Ἀπὸ τὰ οὐρανοπάλατα,
πάρε ψαλμούς, ἀγέρι πρᾶο, καὶ πέτα,
αὐλὲ τῆς νύχτας, λάλα τα,
λάλα τὰ ὠσαννά καὶ χρύσωνέ τα.

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- α) Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποῦ διατηρεῖ ἡ Χρι- στιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνετε ρητῶς τὸ ὄνοματε- πώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- β) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποῦ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλή.

Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωση ἡ δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζό- μενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ αντιπρο- σώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

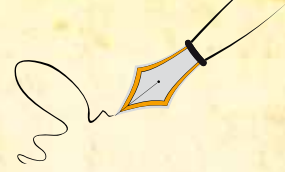
Παρακαλοῦμε μὴ ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιὰτὶ ἀδυνατοῦμε νὰ τὶς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα.

Τὰ στοιχεῖα ποῦ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

– IBAN: GR1102602010000940100366081

– BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Άξιζει νά διαβάσετε

Τò μηνιαίο Ὁρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με τὴν ἱστορία τῶν 100 χρόνων του κοντά στὸν ἑλληνικό λαό.

Περιοδικό με ἱστορία 60 ἐτῶν, πού ἀπευθύνεται στὴ γυναίκα, στὴν πνευματική καὶ κοινωνική της παρουσία.

Ἐνα περιοδικό – πολὺτιμος συμπαραστάτης γιὰ ἐκπαιδευτικούς καὶ γονεῖς.

Νεανικό περιοδικό τῆς “Χριστιανικῆς Φοιτητικῆς Ἐνώσεως” – με τὸν ἐνθουσιασμό τῆς νεότητος καὶ τὴ σφραγίδα τῆς πίστες καὶ τῆς παιδείας.

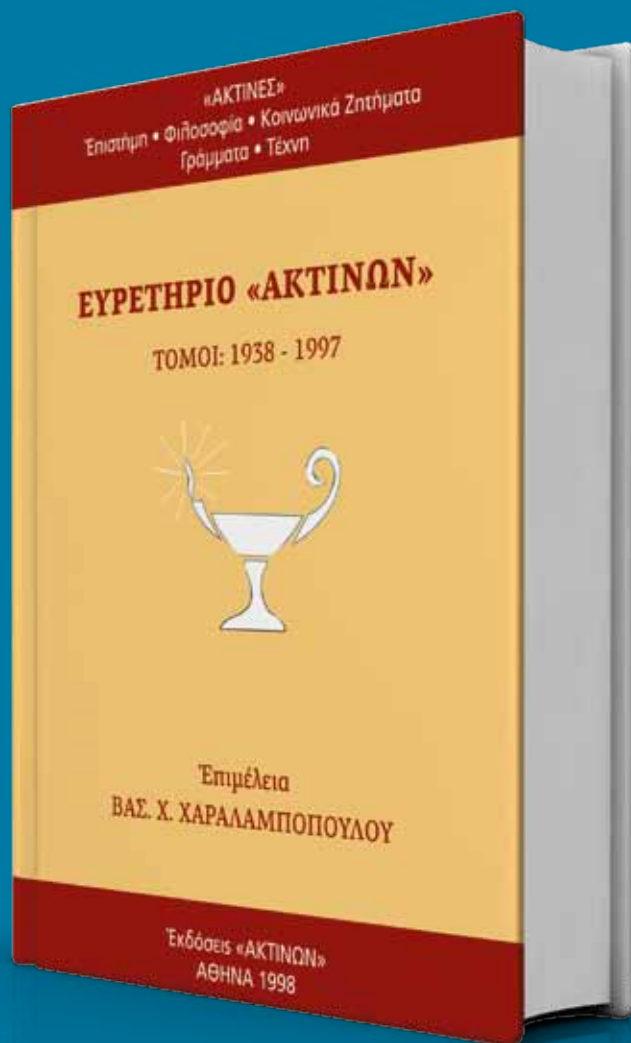
Τò μηνιαίο παιδικό περιοδικό πού κυκλοφορεῖ ἀπὸ τὸ 1946 – ἕνας πολὺτιμος πνευματικός φίλος γιὰ τὰ Ἑλληνοπούλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ:
όλοι οί τόμοι του̑ περιοδικου̑ «Άκτινες»
καθως̑ και̑ τό ευ̑ρετηριο̑ των̑ ε̑των̑ 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»
Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023